

Ankara Üniversitesi
Kamu Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi
(KAYAUM)

Ankara Üniversitesi Yayın No: 714
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 628
Kamu Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No:15

USÛL-İ İDARE VE ISLAHAT

Muharriri
Bir Diplomat
1319 (1903)

Editör
Dr. Ahmet TETİK

Ankara 2021

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 714
A.Ü. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI: 628
KAMU YÖNETİMİ UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ (KAYAUM): 15

USÛL-İ İDARE VE ISLAHAT

Muharriri
Bir Diplomat
1319 (1903)

Editör
Dr. Ahmet TETİK

© AÜ KAYAUM

USÛL-İ İDARE VE ISLAHAT
Muharriri Bir Diplomat 1319 (1903)

Ankara Üniversitesi Yayınları: 714

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 628

Kamu Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (KAYAUM): 15

Ankara, 2021

Editör:

Dr. Ahmet Tetik

Çeviri Yazı:

Ferda Koç (s. 1-5)

Hatice Duygu Bankoğlu (s. 6-10)

İmren Pınar Dülger (s. 11-16)

Sevim Musaoğlu (s. 17-27)

Yasin Kaçar (s. 28-35, 51-55)

Elmas Suluhan (s. 36-43)

Soner Kavuncuoğlu (s. 44-50)

Erol Uğraş Öçal (s. 56-60)

E-ISBN: 978-605-136-529-9

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
İncitaşı Sokak No: 10 06510 Beşevler / ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 06/08/2021

İÇİNDEKİLER

Sunuş	1
Prof. Dr. Birgül Ayman Güler	
Vicdanî Mesûliyet	3
Dr. Ahmet Tetik	
Usûl-i İdare ve Islahat (Çeviri Yazı, Açıklamalar ve Dipnotlar)	7
Usûl-i Meşrûta Hakkında Bazı Mülâhazât (Görüşler).....	23
Usûl-i İdare ve Islahat (Orijinal Nüsha).....	49

SUNUŞ

Ondokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin ilk dönemlerinde, bugünkü kamu yönetimi/yönetim bilimi alanı “Usûl-i İdare” ve “Fenn-i İdare” adlı derslerin konusuydu. O dönem derslerine ait notlarla oluşturulan Hukuk-i İdare yahud Usûl-i İdare-i Mülkiye, Usûl-i İdare-i Mülkiye, Usûl-i İdare-i Mülkiye Takrirleri 1324 – 1326 (1908-1910), Usûl-i İdare başlıklı ders kitaplarının Osmanlıca el yazma nüshaları kütüphanelerimizde mevcuttur. Kütüphanelerde bulunan matbu baskı bir başka kaynak ise 1903 tarihli “Usûl-i İdare ve Islahat” adlı kitapçıktır. Bu kaynakların, bugün ulaşılan bilimsel düşünsel birikim ışığında ele alınıp incelenmesinde bir hayli geç kalınmıştır.

İşte bu ana fikirle, söz konusu kaynakların günümüz Türkçesine çevrilip alanımıza kazandırılması amacıyla, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı tarafından 2021 yılında Osmanlı Türkçesi Kursu açıldı. Yönetim Bilimi yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin gönüllü katılımlarıyla sürdürülen ilk kurs sonunda öğrenciler, bitirme ödevi olarak, görece yakın tarihli ve el yazısı değil matbu harfli yaklaşık 60 sayfadan oluşan “Usûl-i İdare ve Islahat” adlı kitapçığın çeviri yazısını yaptılar. Kitapçığı, Dr. Ahmet Tetik editörlüğünde, editör yazısı, açıklamalı dipnotlar ve Arapça harfli tıpkı basımı ile birlikte yayına hazırladılar.

Çalışma, alanımıza ait diğer kaynakların da günümüz Türkçesine kazandırılmalarına bir başlangıç olmak üzere, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (KAYAUM) tarafından yayımlanmış bulunuyor.

Usûl-i İdare ve Islahat, bugün kullandığımız terimlerle *Yönetim Bilimi ve Reform* kitapçığının yazar adı takma bir ad. Bir Diplomat rumuzundan anlaşılıyor ki, yazar dışişleri alanında görev yapan bir diplomat, bürokrasinin üst kademe yöneticilerinden biridir. Kitapçığı basan yayınevi ya da matbaa belirsiz olduğu gibi, yayımlandığı yer de belirtilmemiştir. Baskılardan birinde cilt sırtındaki ‘1 franktır’ bilgisine bakarak sınır dışında bastırıldığını düşünmek olasıysa da bu konuda herhangi bir iddiada bulunmak doğru olmaz. Yazan bürokrat, devletteki konumu gereğince açık adıyla ilan etmekten uzak durduğu yönetsel görüşlerini bu yolla ‘sansürsüz’ kaleme alma rahatlığı içindedir. Ancak bu rahatlık usûlde sıradanlaşma ya da gündelik konuşma diliyle yazma rahatlığı değildir. Aksine kalem, akademik-bilimsel tartışma kurallarına sıkı sıkıya bağlıdır. İşlediği

konuları önce durum ya da karşı-savları belirtip açıklamak, sonra bunları çürüten kanıtları sıralayıp tartışmak ve sonunda, daha en baştan ilan ettiği kendi savını ortaya koymak biçiminde ele almıştır. Çalışmanın yarısı mutlakiyet rejiminin kavramsal ve tarihsel olarak neden desteklenemeyeceği üzerinde dururken, ikinci yarısı meşrutiyet rejiminin neden üstün olduğunu işlemektedir. Bu arada yazan, sorununun yalnızca düşünsel bir pratik yapmak olmadığını, meşrutiyete erişmek için siyasal olarak ne yapmak gerektiğini söyleyerek de göstermektedir.

Hem Osmanlı Devleti'nin hem de dünyanın siyasal tarihini iyi bilmekte, diyebiliriz ki döneminin karakteristik özelliğine uygun olarak keskin yön ve çözüm önerileri bulunmaktadır. Keskinliği, mutlakiyet rejimine karşı ve meşrutiyet rejiminden yana olmak hattına kuruludur; cumhuriyet seçeneği görüş alanının tümüyle dışındadır.

Akademik dünyanın Yönetim Bilimi üyeleri olarak bizim için bu kitapçık, tartıştığı konuların yanı sıra ama belki bundan daha çok, geçtiğimiz yüzyılın başında 'Yönetim Bilimi' kavrayışının kapsamını ve içeriğini öğrenme olanağı verdiği için değerlidir. *Usûl-i İdare ve Islahat*, toplumsal yaşamın yönetiminde idare mekanizmasının ağırlığının açık biçimde görüldüğü, ama akıllarda siyaset – idare arasına aşılmaz 'teorik' duvarların yükseltilmediği zamanların son yıllarında yazılmıştır. 1903 yılında Amerikan Wilson İdarenin İncelenmesi yazısını 1887'de yayımlamış, 1880'lerden bu yana ürünler verse de Taylor Bilimsel Yönetimin İlkeleri (1911) adlı kitabını henüz yayımlamamıştır. Zaman *managerialism-öncesi*'dir; yönetmenin biliminden anlaşılan şey, *usûl-i idare-i mülkiye* devlet yönetimi bilimidir. Yönetim Bilimi çalışanlar, bu çeviri yazıyı inceleme konularını sınırları ve içeriği bakımından 'seyretmek'ten hoşnutluk duyacaklardır.

*

Osmanlı Türkçesi Kursu'nu lisansüstü programımızın akademik bir parçası olarak kurma ve yürütme amacımızı başarıya eriştirmemizi sağladıkları için editör Dr. Ahmet Tetik'e, çalışmaların başından sonuna kadar her aşamasında yardım ve desteklerini gördüğümüz KAYAUM Müdürü Prof. Dr. Koray Karasu ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Orhan Çelik'e teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Birgül Ayman Güler

25 Mart 2021

VİCDANÎ MESÛLİYET*

Dr. Ahmet Tetik

Orhun Âbidelerinde, ilk Göktürk Devletinin çöküş sebepleri arasında öncelikle “begleri budunu tüzsüz üçün”¹ dile getirilir. Sözü edilen, halk ile beylerin yani idarecilerin uyumsuzluğu, âhenksizliğidir. Güçlü idareci eksikliği, kifâyetsiz üst seviye yöneticilerin birbirleriyle şahsî menfaat temelli çekişmeleri, idarede zaafılar doğurunca, dışa karşı savunma da tabii olarak zayıflar. Sonuç, “hür idare ve hür yaşamayı” kaybetmektir.

Bilge Kağan, usûl-i idareden kaynaklanan esarete yaşanan acıları bildiğinden, “Türk budunug yiçe itdi, yiçe igitti.”² diyor. Türk Milletini, yeniden düzene sokup eğitmekten kastı, idarenin tanzimidir. Kül Tigin âbidesindeki ifadeyle “Begleri yine budunu yime tüz ermiş. Anı üçün ilig anca tutmuş erinç. İlig tutup törüg itmiş.³ “İl” kelimesinin anlamlarından birinin “devlet düzeni” olduğunu hatırlatalım. “İl tutan kağan” devleti düzene oturtmuş, diğer deyişle “usûl-i idare”yi yeniden yürür kılmıştır.

Türk devlet anlayışında asırlar öncesinde yerleşik idarî düşüncenin temel esası “töre” yani kanun, devlet nizamıdır. Bu da hukuken eşit bir sosyal düzende, idarecilerin, yönetim ilkeleri çerçevesinde yetkilerini kullanmalarını, halkın “meşru” kabul etmesidir. Aksi durumda, “usûl-i idare”den ve devletten söz edilemez. Şu gerçektir ki halk, idarenin düzenliliğinde saadeti bulurken, bozukluğunda hayatı sürdürmenin eziyetleriyle baş başa kalır. Buna meydan verilmemesi, devletin güçlülüğüne, idarenin sağlamlığına bağlıdır.

“Türk hanedanları, devlet idaresinde fiilen bir kuvvet ayrılığı prensibi getirmişlerdir. Onlar, Orta-Asya bozkır devletinin beg-kagan ve törü-yasa geleneklerini yürürlüğe koydular ve bunu, Ortadoğu topraklarında kurdukları

* “Usûl-i İdare ve Islahat”ın okunmasının ardından, kaleme alınmıştır.

1 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İst., 1975, s.68.

2 a.k, s.79.

3 a.k, s.67 “Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş.” s.20.

devletlerde hükümdar otoritesinin temeli yaptılar. Başka bir deyişle, 10. ve 11. yüzyıllarda İslâm topraklarında Türk devletlerinin kurulmasıyla beraber, devlet ve hukuk kavramında, bağımsız sivil otorite ve onun, kanun koyucu gücü lehine derin bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Türk yöneticiler, kamu otoritesi ve bu otoritenin mutlak bağımsızlığı konularında çok duyarlı idiler ve kamu yönetimini, daima kendi devlet ve hukuk anlayışları doğrultusunda örgütleme hakkına sahip oldukları kanısını taşıyorlardı.”⁴

Fatih Sultan Mehmet’in “devlet teşkilatına” ait kanunnâmesi de kendi emriyle toplanmış, onun, bizzat incelemesi ve eksiklerini tamamlamasının ardından ilan edilmiştir. Kanunnâmenin başında yer alan hattındaki şu sözleri, “usûl-i idare”nin devamlılığını gözler önüne sermektedir. “Bu kanunnâme, atam ve dedem kanunudur. Benim dahi kanunumdur. Evlâd-ı kirâmım, neslen ba’de neslin, bununla âmil olalar.”⁵ Kanun yapıcı olarak, I. Süleyman tanınmış ise de I. Ahmet kanunlarını da gözden ırak tutmamak gerektir.

“Adalet” de usûl-i idarenin sac ayaklarından. “Devlet otoritesini temsil edenlerin, reayaya karşı, bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adalete aykırı tutumlarını, olağanüstü tedbirlerle yasaklayan” Padişah fermanı “Adaletnâmeler” vardır.⁶ Fermanla emredilenlerin tatbiki de ferdi sorumluluk şuuruna bağlıdır. Karar verme yetkisine sahip makamlarda bulunanların dirayeti veya ferdi bencillikleri, usûl-i idarenin karakterini ortaya koyar ki bunun sosyal tabakalardaki etkileri olumlu ya da olumsuz, derindir. Yine bu makamlardakilerin şahsi çekememezlikleri de etkisiz değildir.

Fatih Sultan Mehmet, Karaman Seferine çıktığında, Karamanoğlu Pir Ahmet önceden verdiği sözü tutup gelmeyince, onu dürüst olarak takdim eden Vezir Mahmut Paşa, sonucuna katlanır. “Müşavere esnasında, Sultan, Mahmut Paşa’ya “Pir Ahmet, ahde vefa edip gelir mi?” diye sorduğunda, Mahmut Paşa “Elbette gelecektir!” diye cevap verirdi.”⁷ Fatih, sefer sona erip İstanbul’a dönerken, Vezir Mahmut Paşa’ya da haber salar; “Azl ettim. Kapıma gelmesin.”⁸

4 Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2016, s.6.

5 Halil İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yay., İst., 2005, s.33.

6 a.k., s.76.

7 Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, Tercüman 1001 Temel Eser, Nu.21, s.126-127.

8 Bunun sebebi şudur; Karamanoğlu İbrahim Bey’in vefatından sonra, Karaman ilinde vuku bulan ihtilâfa karışan Fatih ile birlikte Konya ve Gevele’ye kadar giden Mahmud Paşa, Pir Ahmed’in takibine memur edildi ise de Karaman Beyini yakalayamadı. Rakibi olan Rum Mehmed Paşa, orduyu ve Padişahı kazanmak için, Mahmud Paşa’nın bu işte ihmâli olduğunu ileri sürdü. Fatih, bu hadiseye kızmakla beraber gazabını gizleyerek, Mahmud Paşa’yı Turgutların takibine gönderdi. Bir müddet sonra da Karaman ilinin merkezindeki amele ve

Usûl-i idarenin başarısı, sosyal dayanışmayı ve bir arada yaşama gücünü kuvvetlendirmesiyle ilişkilidir. Nizamı korumak, her kişiye, kendi ilgi sahası ve bilgisi seviyesine uygun hayatı sürdürmesini sağlayacak imkân ve fırsatları sunmakla mümkündür. “İnsanlar; eğer tabiatlarına, yaratılışlarına göre bir tasnife tâbi tutulurlarsa, aralarında o kadar çekişme, husûmet ve kavga vuku bulur ki ictimâî hayatın asıl unsuru olan dayanışma ve yardımlaşma hâsıl olmaz. Belki de birbirlerini ifsad ve ifnâ ederler. Durum böyle olunca, her birini müstehak olduğu mertebede bırakıp, kendi haklarına kâni etmeli. Ellerini, başkalarının haklarından çektirmeli ve hukuk ve adaleti, onların gücünden daha üstün kılmalıdır. İnsanoğulları arasında yardımlaşmayı ve terakkiyi sağlayacak güç ve iş neyse, insanları onlarla meşgul etmeli ki bunun gibi tedbire siyâset derler.”⁹

Liyakati dikkate alan ve taviz vermeyen bir “usûl-i idare” kamu görevlerini “lâyıkına” tahsis eder. Bu da kamu hizmetlerinin, hakkaniyet ölçülerinde bütün sosyal kesimlere, ihtiyaçları dikkate alınarak ulaştırılmasında, refahın artırılmasında itici güçtür. Üst düzey idari mevkilere, tedbirli ve güvenilir kişiler atanmalı, akıllı ve anlama yeteneğiyle öne çıkanlar da devlette işleyişi aksatmadan devamlılığı sürdürecektir. Birimlerinde istihdam edilmelidir. Görevlilerin düzen ve disiplini, yürütmenin sağlıklı işleyişinin temelidir. Aksi bir yapılanma ise idarenin, iflah edilmez hastalıklara yakalanmasıdır ki “ashab-ı devlete rüşvet, maraz-ı bî-ilacdur.”¹⁰

“Ashab-ı devlet” arasında ahlâki çöküşün simgesi “nemelâzımcılık” felsefesi de aynı derecede tahrip edici bir hastalıktır. Değerlere kıymet vermemek, kıskançlık, çekememezlik de “usûl-i idare”nin bertaraf etmesi şart, zaaflardır.

Devleti ayakta tutan; “kamu görevi” yapanların liyakat ve yeterlik niteliklerinin üstünlüğü ve görev şuurudur. Bu, “usûl-i idare”de nasıl gerçekleşir? “Mücazat ve mükâfat, terazu-yı idarenin iki kefesini hükmünde olup, biri eksik olsa, umûr-ı devletin muvâzenesine hâlel gelmek, emr-i tabiidir... Çünkü mükâfat olmaz ise ahâli içinde mümtaz olan kişiler, devlet işlerine heves

sanat erbabının kâmilen İstanbul’a nakline memur etti. Mahmud Paşa, göçe mecbur tutulan Karamanlılardan bir kısmını yerinde bırakıp, gidenleri de teselli etmekten geri durmadı. Ancak rakipleri, onu büsbütün gözden düşürmek için, zenginleri değil fakirleri tehcir ettiğini ve rüşvet aldığını iddia ettiler. Bu hususta Padişaha yapılan telkinler, tesirini göstermekte gecikmedi. Vazifesi, Rum Mehmed Paşa’ya verilen Mahmud Paşa’nın ordusu Afyonkarahisar’a geldiği sırada, tevsik edilemeyen bir rivayete göre, çadırı başına yıktırıldı. Böylece, Rum Mehmed Paşa’nın tezviri ile hem vezaretten hem de Rumeli Beylerbeyliğinden azledildi. M.C. Şehâbeddin Tekindağ, Mahmud Paşa, *MEB İslâm Ans.*, C.7, s.183-188.

9 Tursun Bey, a.g.e., s.22.

10 Ahmet Uğur, *Âsafnâme-i Vezir Lütü Paşa*, Ankara Üniv., İlahiyat Fak., İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi IV, Ank., 1980, s.245,246.

etmeyip, başka işlere girerler. Devlet işlerinde kullanılacak, bayağı âdemler kalır. Onlarsa halkın nazarında haysiyetsiz bir sınıf olarak, kendilerine üstün olan halkı, idareden âciz kalırlar. Her sınıfın içinde, şahsî garzlerine boyun eğmekten kendini kurtaramayan insanlar vardır. Böyleleri ceza görmezse, bu hâl, başkalarına sirayet ederek, “heyet-i memûrîn” içinde fenalar çoğalır ve devlet işleri bozulmaya yüz tutar.”¹¹

Velhasıl, “usûl-i idare” sû-i niyetin değil, vicdanî mesûliyet ile devletin bekası ve teminatıdır.

11 Ümid Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yay., İst., 1975, s.143.

USÛL-İ İDARE VE ISLAHAT*

(s.3) Efrâd-ı millet beyninde (*millet fertleri arasında*) ıslahat arzusu, kesb-i umûmiyyet etmiştir (*genellik kazanmıştır*). Denilebilir ki bu, istikbâl için bir tebsîrdir (*müjdedir*). Yalnız, arzu olunan ıslahatın neden ibâret olması lazım geleceğine dâir fikirler, henüz muhtelifdir (*farklıdır*). Hâlbuki istihsâli matlub olan (*elde edilmesi istenen*) dava hakkında ittihad-ı ârâ (*oy birliği*) vücuda gelmedikçe, sarf olunan mesâinin semeresiz kalacağı, emr-i tabîidir (*olağan sonuçtur*). Fikirlerin bir merkezde ictimâ etmesi (*toplanması*) ise meselenin, kavâid-i ilmiyyeye tevfikân (*ilmî kurallara uygun olarak*) halli ile hâsıl olur. Zira, ilim, müşevveş ve perişan tasavvurâta (*düzensiz ve dağınık düşüncelere*) bir şekl-i mahsus (*özel bir biçim*) verir.

İdare-i hâziramızın kifâyetsizliği (*mevcut idareimizin yetersizliği*) ve yerine kâim olması (*geçmesi*) lazım gelen usûlün derece-i rüchâniyetini izhâr zımında (*üstünlük derecesini göstermek maksadıyla*) irâd edilecek edille, karîn-i kabul (*deliller makbul*) buyurulduğu takdirde, mevcut olan ihtilâfın takliline medâr (*anlaşmazlığın azalmasına yardımcı*) olacağı, memûl bulunmakla (*beklenmekle*) bu emr-i mühimmin husûlüne hizmet etmek, burada deruhde olunan (*üstlenilen*) vazifenin makasîd-i asliyesindendir (*temel maksatlarındandır*).

Hükûmetten maksat, tebanın refah hâlini temin etmektir. Tebanın refah hâlini temin etmek, beynlerinde tahaddüs eden (*aralarında meydana gelen*) ihtilâfâtın, sûret-i âdilânede faslı (*adil bir görünüm altında çözümü*), mânen ve maddeten terakkîsi (*gelişmesi*) için maarif, sanayi ve ticaretin tevsîi (*yaygınlaştırılması*), hâricin tasallutundan (*dış saldırıdan*) muhafazası için, kuvve-i berriye ve bahriyenin (*kara ve deniz kuvvetinin*) tanzimi ile hâsıl olur.

(s.4) Ahvâl-i hazîrâmız icmal edilecek (*mevcut durumumuz özetlenecek*) olursa, hükûmetin işbu umûr-ı mühimmeden (*önemli işlerden*) hiçbirini layığıyla îfâ etmediği (*yerine getirmediği*) tezâhür eder. Zira ez-her cihet (*her yönden*) geri gidiyoruz. Memûrîn ve ricâl (*memûrlar ve ileri gelen idareciler*) devlette hamiyet (...), istikamet ve fezâil-i ahlâk (*gayret, dürüstlük ve ahlâki erdemler*) yerine

* Orijinal nüshanın başlangıç sayfa numaraları (...) içinde gösterilmiştir. Kitabın orijinal yazımı aynen korunmuş, günümüzde kullanılmayan kelimelerin ve tamlamaların cümle içinde taşıdıkları anlamları aynı yerde (...) içinde belirtilerek, metnin anlaşılabilirliği; bazı kişiler, olaylar, terimler hakkında verilen dipnotlarla da kısa bilgilendirmenin sağlanması amaçlanmıştır.

hıyanet, meskenet ve münafıklık kaîm oluyor (*ihânet, tembellik ve ikiyüzlülük devam ediyor*). Ulûm ve fûnûnda bir eser-i terakkî (*bilim ve teknikte bir ilerleme işareti*) gösteremedik. Sanayi ve ziraat hususunda bizden dûn (*altta*) bir millet kalmamıştır. Üstümüze giydiğimiz kumaşlar ve yünleri imâl etmek için istîmal olunan alât ve edevât (*kullanılan değişik aletler*) haricden idhal olunmasa, vücudumuzu setrden (*örtmekten*) âciz kalacağız. Usûl-i ziraata gelince, elan zürâ (*tarımla uğraşanlar*), devr-i Âdemden kalma sapanlarla felâhat ediyor (*çiftçilik ediyorlar*). Şimendiferlerimiz (*trenlerimiz*), yollarımız mefkuddur (*yoktur*).

Şehirlerimizde, kasabalarımızda eser-i medeniyet görülmüyor. Bunların her biri, bir harâbezâr (*harabe*) şeklini almıştır. Haricin taarruz ve tasallutundan (*saldırı ve tahakkümden*) kendimizi muhafaza edecek ordulara, donanmaya mâlik değiliz. Yalnız şu geçen rub' (*çeyrek*) asırda vatanın sülüsü (*üçte biri*), yed-i ağıyara (*başkalarının eline*) geçti. Bu hakâyık (*hakikatler*), nazar-ı dikkate alındığı hâlde, idaremizde bir büyük noksan olduğu tezâhür eder (*görünür*). Demek oluyor ki esas mesele, bu noksanı bulmak ve istikmâl (*noksanları gidermek*) hususunda tevessül edilmesi (*başvurulması*) lâzım gelen tedâbiri (*tedbirler*) tayin etmektir. Bu iki matlûb (*talep*) hâsıl olduğu takdirde, hastalık teşhis edilmiş olur. Ashâb-ı hüsn-ü niyet beyninde daî-i ihtilâf-ı esbâb (*iyi niyetliler arasındaki anlaşmazlık sebepleri*) azalır. Vatan gayreti olan erbâb-ı hamîyyetin ibrâz edeceği hidemât takarrür eder (*haysiyetlilerin ortaya koyacakları hizmetler kararlaştırılır*). Fennin tayin edeceği muâlece (*ilaç*) el birliğiyle tedârik olunur ve bu sûretle zevâl ve inkırâza (*yok olmaya ve çökmeye*) yüz tutmuş koca bir devlet halâs bulur (*kurtulur*).

(s.5) Devlet-i Osmaniye'nin esbâb-ı inkırâzı (*çöküş sebepleri*), bazıları tarafından düvel-i Hıristiyanîyenin (*Hıristiyan devletlerinin*) İslâmîyete karşı kin ve adavetine haml olunarak (*düşmanlığına yüklenerek*), dûçar (*uğramış*) olduğumuz felaketin bu menbâdan (*kaynaktan*) zuhur ettiği (*çıktığı*) iddia olunmaktadır. Vukuât-ı tarihiyeye atf-ı nazar olunur ise bu iddianın mukârin-i hakikat (*gerçeğe yakın*) olmadığı tebeyyün eder (*anlaşılır*). Ez-mine-i âhirede (*son zamanlarda*) devletler beynindeki münasebâtı (*münasebetleri*) tayin eden mesâil-i diniye (*dini meseleler*) değildir, menâfi-i mütekebiledir (*karşılıklı çıkarlardır*).

Hükûmât-ı İslâmîye (*İslâm devletleri*) beyninde ihtilaf zuhûr ederek (*anlaşmazlık meydana çıkarak*) yek diğerinin mahvına yürüdükleri vukuât-ı nâdirenden olmayıp, misâl olarak Acemler ile beynimizde olan muharebâtan (*muharebelerden*) başka, Hz. Ali Radyallâhu anha karşı Muâviye, Yıldırım Bayezid'e karşı Timurlenk, Sultan Mahmud-ı sâniye karşı Tepedelenli Ali Paşa tarafından açılan muharebeler irâe olunabilir (*gösterilebilir*). Akvâm-ı Hıristiyanîye (*Hıristiyan kavimler*) arasında dahi cenk ve cidâl (*mücadele*) eksik olmadığına, tarihin her sahifesi şahittir. Düvel-i Hıristiyanîyeden bazıları bil-

ittifak, aleyhimizde hareket ettikleri vâki ise de bu gibi ahvâl (*hadise*), kendi beyinlerinde dahi zuhura (*meydana*) gelmiştir ki isbât-ı müddeâ (*iddia ettiğimiz fikrin ispatı*) için, vukuât-ı âtiyeyi tâdat ederiz (*aşağıdaki olayları sayarız*).

Birincisi, 1508 sene-i miladiyesi Kânun-ı evvelinin ibtidâsında (*Aralık ayının başlarında*), Venedik Cumhuriyeti'ne karşı "Cambrai İttifakı" unvânı altında, İmparator Maximillen I, Louis XII, Papa Julius II, Katolik Ferdinand, Dük Dö Savua, Ferrara Düklüğü ve Marki Dö Manton miyânında (*arasında*) imza edilen ittifaknâmedir.

İkincisi 1526 sene-i miladiyesinde "ittifak-ı mukaddes" nâmı altında İtalya memâlikinin (*memleketlerinin*) Şarlken'den tahliyesi için François I ve (s.6) Papa VII. Clemens ile İngiltere Kralı ve Venedik "Floransa" Milan ve İsviçre Hükümetleri miyânında (*arasında*) imza olunan ittifaknâmedir.

Üçüncüsü 1634-35-36-37 sene-i miladiyelerinde (Rişolyö¹) Avusturya ve İspanya hükümetlerine karşı müteaddid (*çok sayıda*) ittifaklar vücuda getirerek "Otuz Sene Muharebesi" nâmıyla iştihâr eden muharebât-ı azîme (*ünlü büyük muharebeler*) vukua gelmiş ve işbu ittifaklara Almanya, Saks Weimar, İsveç, Nis, Kasel, Flemenk ve İsviçre hükümetleri ile Mantova Parme ve Savua dukalıkları dahil olmuştur.

Dördüncüsü 1673 sene-i miladiyesinde "Flemenk İttifak-ı Azîmi²" nâmı altında Fransa aleyhine İspanya Kralı, Almanya İmparatoru, Flemenk ve Branderburg hükümetleri miyânında akd olunan (*teşkil edilen*) ittifaktır.

1 Kardinal Richelieu (1585-1642), Fransa Kralı XIII. Louis'in başbakanıdır. Harsburglar'ın askeri gücünü yıkmak, Bourbon Hanedanı'nın Avrupa'daki itibarını yükseltme amacına yönelmiştir. *Dünya Tarihi: Kronolojik Zaman Çizelgesi: Dünyamızı Biçimlendiren Olayların En Güncel Görsel Kılavuzu*, Ina Stradins (Ed.), (Çev. Hakan Abacı), Alfa Yay., İst., 2014, s.210.

2 1653-1689 yıllarında Fransa'nın Avrupa'da üstünlük kazanmasıyla gelişmiştir. Fransa'nın İspanyol İmparatorluğu'na karşı kazandığı üstünlük, Felemenk ve İngilizlerin Habsburglar ile ittifak yapmalarıyla duraklamıştır. İngiltere ve Fransa, Kuzey Amerika'daki ve Hindistan'daki egemenlikleri tehlikeye atan savaşlara girince, Avrupa kıtasında Avusturyalılar, İtalya ve Güney Felemenk'te İspanyolların yerini alarak İspanya'nın bölünmesinde rol oynamışlardır. Doğu Avrupa'da ise, Polonya ve İsveç, Batı Avrupa'daki Felemenkler gibi büyük imparatorluk konumlarını sürdürmemişleridir. Onların yerine Avusturya ve Brandenburg, İsveç'i ve Polonya'yı ele geçirmek için Rusya ile anlaşmışlardır. Daha sonra bu güçlerin ittifakıyla Polonya Krallığı yıkılmıştır. Dolayısıyla bu yıllarda kurulan ittifaklar Avrupa'nın doğu ve batı arasındaki güç dengesi ekseninde sık sık ortaya çıkan savaşlar halini almıştır. William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, 11. Baskı, Ank., 2006, s. 482-484

Beşincisi 1686 sene-i miladiyesinde “Oksburg İttifakı³” unvanıyla On Dördüncü Louis’e karşı Almanya, İngiltere ve İsveç hükümetleri miyânında (arasında) vukua gelen (meydana gelen) ittifaktır.

Altıncısı 1701 sene-i miladiyesinde “Flemenk İttifak Azimi” nâmıyla Fransa ve İspanya hükümetlerine karşı İngiltere, Flemenk, Avusturya, Almanya ve Portekiz devletleri ile Modena ve Savua dukalıkları beyninde akd olunan ittifaktır.

Yedincisi büyük Napolyan’a karşı Almanya, Avusturya, Rusya ve İngiltere devletleri tarafından bil-ittifak (*beraberce*) açılan muharebâttır.

Bâlâdaki vukûât-ı tarihiyeden ma’ada (*yukarıdaki tarihî olaylardan başka*) bir Hıristiyan devleti, diğer bir Hıristiyan devletini ezmek üzere Müslümanlarla müttehiden (*birlikte*) hareket eylediği vukûât-ı (s.7) nâdireden olmayıp bunlardan biri “Şarlken”e karşı harb etmek üzere 1532 sene-i miladiyesinde yani Avrupa’nın taassubla mestûr (*örtülü*) olduğu bir devrede, Fransa Kralı Birinci Fransuva, Sultan Süleyman-ı evvel nezdine bir heyet-i sefâret göndererek Sultan-ı müşârünileyhin muâvenetini (*ismi geçen Sultanın yardımını*) talep ve istihsal eylemiş (*elde etmiş*) olmasıdır. Bundan başka bir Müslüman devletini bir Hıristiyan devletinin tasallutundan (*sataşmasından*) muhafaza etmek üzere İngiltere, Fransa ve Sardunya hükümetleri Müslümanlarla bil-ittifak⁴ Moskoflar aleyhinde kan döktükleri gibi geçen Rus muharebesinde Moskofların dar-ül-hilafeye duhûlünü (*hilâfet merkezine girmesini*) men eden ve Ayastefanos Muâhedesinin (*antlaşmasının*) Berlin Muâhedesine tahviline (*dönüşmesine*) sebep olan bir Hıristiyan hükümeti olduğu ferâmuş edilmemelidir (*unutulmamalıdır*). Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın İstanbul’u istilâ etmesine mâni olan yine düvel-i Hıristiyaniyedir. Diğer taraftan ise misâl, Yunanistan’ın

3 Bu ittifak ismini Almanya Bavyera’daki Augsburg’tan almıştır. Fransa’ya karşı Avusturya, İspanya, İsveç, İngiltere, Hollanda ve bazı Alman prenslikleri tarafından oluşturulan ve “Ligue d’Augsbourg” ismiyle anılan ittifaktır. Devletlerin 1688-1697 yılları arasında 9 yıl süren mücadelelerini kapsamaktadır. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yay., İst., 1972, C.3, s. 482,581.

4 1877 Osmanlı Rus Savaşı öncesinde, İngiltere ve Fransa, 1854 yılında Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması imzalamışlardır. Bu ittifaka göre, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti’nin Avrupa ve Asya topraklarını Rusya’nın saldırısına karşı savunulmasında Osmanlı’ya her türlü yardımı yapacaklardı. Sardunya (Piyemonte)’da İngiltere ve Fransa ile, ayrıca 1855’de Osmanlı Devleti ile bir ittifak imzalamıştır. Bu ittifak ile, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransız kuvvetlerine tanıdığı bütün ayrıcalıkları ve imkanları Sardunya’ya da tanımıştır. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1997, s.241, 246.

ilan-ı istiklâliyeti hengâmında (*zamanında*) ve geçen Yunan muharebesinde⁵ Avrupa devletleri Yunanlara tarafgirlik etmişlerdir. İşbu vukûât-ı tarihiyeden düvel-i Hıristiyanienin vakit be vakit ve icab-ı hâle göre hem yek diğeri lehinde ve aleyhinde ve hem de bizim lehimize ve aleyhimizde hareket ettikleri müstebân (*aşikâr*) olur ki takip olunan politikanın esası mesele-i diniye olmadığını isbata kâfidir.

Bir millet, hangi din ve mezhebe mensub olur ise olsun, idare-i umûrunu (*idare işlerini*) layıkıyla ifâ edemediği (*yerine getiremediği*) hâlde kesb-i zaaf eder (*zayıflar*). Ve dâhilen kesb-i zaaf eden milletlere hâricen düşmanlar ârız olur. Devletler, bu hususta vücud-ı insaniye teşbih olunabilir. Nasıl ki kesb-i zaaf eden bir vücuda mezheb ve kavmiyeti gözetmeyerek mikroplar hücum edip sebep-i helâki olurlar, (s.8) idaresi perişan olan bir devleti de düşmanlar aynı sûrette mahv ederler. İsbat-ı müddea (*iddia olunan fikrin isbatı*) için Çin ile Japon hükümetleri misal getirilebilir. Çin hükümeti umûr-ı idare-i dâhiliyesindeki perişanlıktan dolayı kesb-i zaaf ederek, üzerine Avrupa'nın tasallutunu davet etmiştir. Hâlbuki Japonyalılar hüsn-i idareleri sayesinde bir devlet-i şekîme (*dirençli devlet*) hâlini almış ve mezheb ve kavmiyetçe Avrupalılardan ziyade Çinlilere müşâbih oldukları (*benzedikleri*) hâlde mil-i Hıristiyanienin (*Hıristiyan milletlerin*) müdâhalesinden masun (*emin*) kalmışlardır. Demek oluyor ki bir kavmin inkırâzını mücib olan (*çöküşüne sebep*) mensub olduğu din ve mezheb ve kavmiyet olmayıp idare-i umûrundaki noksandan hâsıl olan zaafıdır.

Bâlâdaki mülâhazât savab (*yukarıdaki düşünceler doğru*) görülüp mazhar-ı kabul olduğu takdirde esbâb-ı inkarazımızı hariçte arayıp kabahati düşmanlara atfetmek abestir. Esasen marazın (*hastalığın*) dâhilî olduğunu bil-itiraf muâlecesini (*itirafla tedavisini*) dahi dâhilde aramak iktizâ eder (*gerekir*).

Bir memleketin usûl-i idaresini tayin eden o memlekette mer'î olan kavânîn ve nizâmâtır (*yürürlükteki kanunlar ve kanun hükümleridir*.) Fakat yalnız nizâmâtın mükemmel olması umûr-ı milletin sûret-i lâyıkada ifâsını temine kâfi olmayıp evvelen mevcut olan nizâmâtın hüsn-i icrası ve sâniyen (*ikinci olarak*) icrasına memûr olan zevâtın (*görevli kişilerin*) ehil olması lazımdır.

5 1853 yılında yapılan Kırım Savaşı'ndan sonra, 1866-1869 yılları arasında Yunanistan'ın kıskırtmaları Girit halkı ayaklanmıştır. Osmanlı Devleti bunun sonucunda Girit'e özerklik niteliğinde bazı yetkiler tanımıştır. Ancak yine de Yunanistan Osmanlı Devleti'ne karşı seferberlik ilan etmiştir. 1897 yılının Nisan ayında, Yunan ordusunun gönüllü Yunan birlikleri Makedonya'yı ayaklandırmak için, Osmanlı sınırlarına silahlı saldırıda bulunmuşlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin 18 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etmesi ile sonuçlanmıştır. Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1997, s. 557-562.

Aynı nizâmâtâ mâlik (*sahip*) iki hükümet (*devlet*) tasavvur olunabilir ki idarece biri diğerinden fersah fersah müterakkî (*gelişmiş*) bulunur. Mesela Belçika ile Romanya hükümetlerinden hangisinin daha mükemmel bir idareye mâlik olduğu sual olursa, yalnız (s.9) hükûmât-ı mezkûrenin (*adı geçen devletlerin*) kavânîn ve nizâmâtını tedkik ve mukayese etmek kâfi olmayıp, umûr-ı mühimmede (*önemli işlerde*) istihdam olunan zevâtın, ilm ve fazl ve istikamet-i ahlâk (*ahlâkî doğruluk, meziyet, bilgi*) nokta-i nazarından yekdiğerine (*biribirine*) olan derece-i rüchâniyetini (*üstünlük derecesini*) tahkik ederek (*araştırarak*) ona göre hüküm vermek icap eder.

Nizam ve intizamdan hiçbir eseri olmayan idare-i hâzıramız tahtında (*bugünkü idareimiz altında*) bile umûr-ı mühimmeden bazıları, tesadüfen erbâbına tevdi olunduğu (*iyi bilene verildiği*) sırada, memûlün fevkinde (*beklenenin üstünde*) muvaffakiyet hâsıl olduğu, gayri münkerdir (*inkâr edilemez*). İzmir vilayeti, Hasan Fehmi Paşa'nın⁶ idaresi altında az müddet zarfında büyük bir eser-i terakkî gösterdi.

Ferid Paşa⁷ hüsn-i icraatıyla Konya vilayetini ihya ediyor. Hamdi Bey⁸ mükemmel bir müzehâne tesisine muvaffak oldu. Cemal Bey'in⁹ taht-ı riyasetinde (*başkanlığında*) Ziraat Bankası muntazam bir Avrupa ticarethanesi şekline girdi. Zürrâ (*çiftçiler*) hakkıyla istifâde etti. Recep Paşa, Trablusgarb

6 Hasan Fehmi Paşa, Batum'a bağlı Büyük Muradiye'de 1836'da doğmuştur. Babası Hacıoğlu Şerif Molla'dır. Mebûsluk ve meclis başkanlığının ardından 5 Ocak 1879 tarihinde Hazine-i Hassa Nezareti Nazırlığı'na getirilmiş ve birçok nazırlıkta görev yapmıştır. Hasan Fehmi Paşa hükümet merkezindeki önemli ve başarılı hizmetlerinin sonucu olarak 1893 yılında Abdurrahman Paşa'nın yerine İzmir vilayetine vali olmuştur. Ayten Can Tunalı, "Fehmi Paşa", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, 2009, s.72,74,77.

7 Mehmet Ferid Paşa, 1851-1852 yılında Yanya'da doğmuştur. Avonyalı Ferid Paşa olarak bilinmektedir. Mutlakîyet döneminin son sadrazamıdır. Meşrutîyet döneminde Dahiliye Nazırlığı ve Ayan Reisliğinde bulunmuştur. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yay., İst., C.5, 1971, s.97.

8 Osman Hamdi Bey, 1842 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1857'de hukuk eğitimi almak için Paris'e gitmiştir. Resim alanında da dersler görmüştür. Bağdat'ta siyasi müdür, Paris ve Viyana'da sergi komiseri, İstanbul'da diplomat, asker ve belediye müdürü gibi önemli görevlerde bulunmuştur. 1881 yılında İstanbul'da müzenin başına müdür olarak getirilmiştir. Türk müzeciliğinde önemli bir devrenin açılmasını sağlamıştır. Arif Müfid Mansel, "Osman Hamdi Bey", *Bellekten*, C. XXIV, S. 94, 1960, s.292-294.

9 Cemal Hüsnü Bey, Lozan Üniversitesi Genel İktisat ve İçtimaiyat Fakültesi Âli Ticaret Mektebi'nin Bankacılık ve Ticaret Şubesi mezunudur. Ziraat Bankası Umum Müdür Muaviniği yaptığı sırada 1924 yılında Gümüşhane milletvekilliğine seçilmiştir. Muzaffer Başkaya, "Atatürk'ün Genç Diplomati ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ndeki İlk Dâimi Temsilcisi: Cemal Hüsnü Taray'ın Hayatı ve Diplomatik Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 11, S. XXXIV, 2018, s. 669-670.

ordularını düşmanlarımızın nazar-ı dikkatini celb edecek bir derece-i mükemmeliyete îsâl eyledi (*eriştirdi*).

En mükemmel bir alet, nâ-ehil (*kifâyetsiz*) olana tevdî olundukta, muntazam bir şey vücuda getiremez. Erbâb olana âdi bir âlet bile verilse, hüsn-i istimâl ederek (*güzel kullanarak*) mümkün mertebe iş görebilir, fakat kendi iktidarı (*yeteneği*) derecesinde bulunan ve elinde mükemmel âlâtı (*aletleri*) olan bir diğere tefevvuk edemez (*üstün gelemez*).

Demek oluyor ki mükemmel iş görmek için hem âlet mükemmel olmalı ve hem de istimâl edenler, erbâb olmalıdır. Bu iki şart, lâzım-ı melzûm (*ayrılmaz gereklik*) kabilindedir. Âlât ve edavâtı icad edenler, insanlar olduğu gibi kavânîn ve nizâmâtı tanzim ve tertip edenler dahi insanlardır. Nasıl ki âşina mühendisler istimâl (**s.10**) ettikleri âlât ve edevâtı, gittikçe ıslah ve yenilerini icad ederek hâl-i hazırda bulunan derece-i mükemmeliyete getirmişlerdir. Nâkıs (*eksik*) olan kavânîn ve nizâmât dahi erbâbına tevdî olduğu takdirde hem hüsn-i istimâl ederek idare-i maslahat eder ve hem de günden güne ve tedricen (*yavaş yavaş*) noksanını ikmal ve muhtâc-ı ıslah olan mahallerini (*yerlerini*) tashîh ve tadîl ederek (*düzeltilip değiştirerek*) mükemmel bir kanun meydana getirir.

Şu mülâhazâttan istidlâl olduğuna (*anlaşıldığına*) göre, bir milletin idare-i umûrunun mihver-i lâyıkında cereyânını (*lâyık olduğu noktada akışını*) temin etmek için, birinci atılacak hatve (*adım*) umûr-ı mühimmenin erbâbına tevdî olunması çaresini taharrî edip (*arayıp*) bulmaktır.

Hükümet-i Osmaniye'nin ibtidâ-yı tesissinden (*kuruluş başlangıcından*) beri, dâimî bir terakkî zuhura gelmemiştir. Esbâbı ise, idare-i milletin erbâbına tevdî hususunda çare düşünülüp, bunu temin etmek için esaslı bir tedbir ittihâz edilmemiş (*düşünülmemiş*) olmasıdır. Binâenaleyh (*bundan dolayı*), zimâm-ı idare (*idari sorumluluk*) tesadüfen ehline tevdî olduğu sırada, terakkî hâsıl olmuş ve aksi halinde devlet mahv olmak derecesine gelerek, müthiş tehlikeler geçirmiştir. Akıl ve hikmet ve vukûât-ı tarihiye ile tebeyyün eden (*meydana çıkan*) işbu hakikati, Cenâb-ı Hak, bize, *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا*, ¹⁰ âyet-i kerimesiyle beyan buyurmuş ise de işbu emr-i İlahiyeye adem-i inkıyâddan (*itaatsizlikten*) dolayı akvâm-ı İslâmiye munkarız olarak (*yıkılarak*) manen ve maddeten geri kalmış ve şeref-i İslâmiyeyi muhafaza edememiştir.

Usûl-i mutlaka ile idare olunan memleketlerde umûr-ı devletin, alelekser (*çok vakit*) nâ-ehil elinde kaldığı, vukûât ile müsbettir. Keyfe-mâ-yeşâ (*keyfine göre*) hareket eden bir (**s.11**) hükümdar marifetiyle idare-i hükümet etmek

10 Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir. (*Nisâ Suresi, 58. Ayet*)

usûlünün, aklen birçok mahzuru olduğu gibi, işbu mehâzîrin (*sakıncaların*) derecesi, asırların tecrübesiyle dahi tebeyyün etmiştir.

Âlim, âdil ve faal bir hükümdarın idaresi, diğer usûl-i idarelere müreccah (*üstün*) olduğu, bazıları tarafından iddia edilmekte ise de bu fikri sarf edenlerin ekseriyesi, kuvve-i mefkûresi (*ülkü gücü*) mahdut ve asâr-ı medeniyetin esbâb-ı husûl ve intişarını (*medeniyetin eserlerinin varlık ve yayılma sebeplerini*) takdir ve idrâkten âciz olanlardır. Bir devletin hayatı, hayat-ı insaniyeye makis (*kıyas edilebilir*) değildir. Binâenaleyh, devletler için intihâb olunacak (*seçilecek*) usûl-i idarede, en evvel nazar-ı dikkate alınması lazım gelen nokta, tercih olunan usûlün mürûr-i zamana (*zamanın akışına*) tahammül ve mukavemet edebilmek şerâitini hâiz (*şartlarını sahip*) olması kaziyesidir (*meselesidir*). Müddet-i kalîle (*az zaman*) zarfında, idare-i mutlaka tahtında bir millet feyz ve felâh (*nimet ve kurtuluş*) bulabilir ise de binâ-yı hükümet-i metîn ve râsin (*güçlü ve sağlam devlet yapısı*) olmayan bir esas üzerine kurmak muvâfık-ı akıl ve hikmet (*akla ve hakikate uygun*) olamaz.

Usûl-i mutlakayı tervîc edenler (*destekleyenler*), hükümdar ile tebaanın menfaati, yekdiğerine tevâfuk ettiğini (*uygun düştüğünü*) iddia ederek isbat-ı müddeâ için nasıl ki bir peder, çocuklarının saadet hâlini arzu edip bu maksadın husûlû için terbiye ve tahsilleri ile meşgul olur, bir hükümdarın da aynı vechile hâkim olduğu memleketin kesb-i kuvvet ve miknet) etmesini (*kuvvet ve kudret kazanmasını*) ve tebaasının refâh-ı hâl ile yaşamasını arzu etmesi ve bunu temin için sarf-ı makderet eylemesi (*kuvvet harcaması*) ahvâl-i tabiiyeden olduğunu dermiyân ediyorlar (*ortaya koyuyorlar*).

Vehle-i ûlâda (*ilk başta*) işbu mütalâa akıl ve hikmete muvâfık görünür ise de mesele azıcık tamîk olunduğu (*derinleştirildiği*) hâlde esasın (*çürük*) olduğu tezahür (**s.12**) eder. Vâkîâ (*gerçi*) evladına muhabbet etmek kanun-ı tabiiyeden ise de bunun haricine çıkan pederler mevcut olduğu gibi hükümdarların ekserisinin, bütün bütün işbu kanun-ı tabiiyeye hilâfına (*tersine*) hareket eyledikleri vukûât-ı tarihiyye ile sâbittir. Evlad ve ailelerinin saadet-i hâlini düşünmek şöyle dursun, hükümdarlarımız, umûmiyetle aileleri efradını ya bir sûret-i gadarânede itlâf etmişler (*öldürmüşler*) veyahut mahbeshânelerde çürüterek şefkat ve merhameti, pâymâl eylemişlerdir (*ayaklar altına almışlardır*). Evlad ve ailesine cidden muhabbeti olan bir reis-i hâne bile misâl getirilecek ise bir meselede yalnız hüsn-i niyet (*iyi niyet*) kâfi olmayıp maksadın, kuvveden fiile çıkması (*düşünülenin gerçekleştirilmesi*) için malûmât-ı lâzımeye mâlik olmak dahi iktizâ eder ki pederlerin birçokları, çocuklarını hakkıyla terbiye edemeyerek, nûr-ı maarif ve fezâil-i ahlâktan (*eğitimin aydınlığı ve ahlâkın faziletlerinden*) mahrum bıraktıkları, her gün müşahede olunan ahvâldendir. Fazla olarak hükümdarla tebaanın menâfii (*menfaatleri*) daima tekabül etmeyip birçok mesâilde (*meselelerde*) yekdiğerine külliyyen mugayir (*aykırı*) olduğunu

ispat etmek müşkül değildir. Meselâ, hükümdarın menfaati, muzır veya muhik (*zararlı veya yerinde*) her türlü icraata, ahâliyi hakk-ı müdâhaleden mahrum bırakmaktır. Tebaanın menfaati, umuma ait muâmelâtta bir yolsuzluk vukûunda fâillerini lisânen veyahut kalemen takbîh ve muâheze etmektir (*sözle veya yazıyla kınamak ve eleştirmektir*). Hükümdarın menfaati, kendisine ve etrafında bulunanlara fuzûli birçok imtiyazât istihsâl ederek (*boş yere birçok ayrıcalıklar elde ederek*) tebaayı zarardîde (*zarar görmüş*) kılmaktır. Tebaanın menfaati, servet ve haysiyet-i zâtiyelerine efrad-ı kalilenin (*mal ve şahsi haysiyetlerine, azınlığın*) tecavüzünden kendilerini muhafaza etmektir. Hükümdarın menfaati, tebaasını dâire-i esârette (*esaret çenberinde*) zapt etmek üzere cehl ve nâdanîde (*cehalette ve kabalıkta*) bırakmaktır. Tebaanın menfaati, tarîk-i medeniyete sulûk ederek akvâm-ı sâirenin (*medeniyet yoluna koyularak, diğer kavimlerin*) (s.13) taarruz ve rekabetine mukavemet edebilmek üzere, mânen ve maddeten kesb-i terakkî etmektir.

Hükümdarın menfaati, idare-i müstebidânesine (*baskıcı yönetimine*) icra-yı muhalefetten men etmek maksadıyla efrad-ı milleti müteaddid fırkalara taksim ederek beynerine tohum-ı fesad (*çeşitli topluluklara ayırarak aralarına fitne tohumu*) ekmektir. Tebaanın menfati; yekdiğeriyle hüsn-i muâşeret ederek (*hoş geçinerek*) müttefik ve müttehid (*hemfikir ve birlik*) olmaktadır. Bundan başka şayet ahâli, kesb-i servet ederek taayyüş-i zâtiyesini (*kendi geçimini*) düşüneceği yerde umûr-ı idare-i devlete dâir ahvâl ile meşgul olur zehabiyle (*zannıyla*) tebaanın fakr ü zarûrete dıçar olmasını bile hükümdarların tervîc ettikleri vâki olmakla, tâbi ile metbûun (*hükmedilen ile hükmedenin*) menâfii yekdiğeriye tevâfuk ettiğine dâir dermiyân olunan mütalâat, min-kül-lil-vücut bî- esastır (*her yönden temelsizdir*).¹¹

Usûl-i mutlaka taraftarlarından bazıları da isnâd-ı mâ-lem-yekün (*sözden ibaret yakıştıрма*) kabilinden olarak hulefâya bir de “mülhimlik” (*ilham eden*) sıfat-ı kâzibesini (*asılsız sıfatını*) tevcih etmişlerdir ki Cenab-ı Hakk’ın doğrudan doğruya vahiy ve ilham tarîkiyle her şeyi kendilerine îlâm ettiği (*bildirdiği*) böyle ashâb-ı kudsiyet ittisafa (*kutsallık sahipleri diye vasıflandırmaya*) umûr-ı idare-i devleti terk etmekten ahsen-i tarîk (*en iyi yol*) olmadığını, makam-ı isbatta ityan etmektedirler (*ispat diye söylemektedirler*). Hâlbuki bu fırkaya mensup olanlar, halifenin mevkinî ilâ eylemek (*yüceltmek*) maksadıyla Cenab-ı (s.14) Hakkı

11 Hükümdarların menâfi-i hakikiyeleri (*gerçek menfaatleri*) berveç-i bâlâ hareket etmelerine münâfi (*zıt*) olduğu iddia edilebilir ise de esas mesele, menfaat-i hakikiye olmayıp hükümdarlarca maznun olan (*zannedilen*) menfaat olmakla müşarûniyehim tarafından alelumûm ittihaz olunan meslek (*genel olarak kabul edilen yol*) tetkik olduğu takdirde, mülâhazâtımızın karin-i sıhhat ve hakikat (*sağlam ve doğru*) olduğu tebeyyün eder (*ortaya çıkar*).

mevkiden düşürmek mâsiyetini irtikâb etmektedirler (*günahını işlemektedirler*) ki bu da halifelerin alelekser, Cenab-ı Hakk'ın emri hilâfına hareket eylemeleri ve tuttukları meslek-i siyasinin hatâiyyat ile memlû (*siyasî yolun yanlışlıklarla dolu*) olmasıyla sâbit ve müberhen (*delilleriyle ispatlanmış*) olmakla padişahları, mülhim (*ilham veren*) addetmek, işbu seyyiâtı (*günahları*) bilâhere, Cenâb-ı Hakk'a atf eylemek olacağından mûcib-i küfr ve hüsrandır.

Ahâlinin efkârı münevver olan (*düşünceleri aydınlatılmış*) bir memlekette, hükümdar istediği gibi hareket edemeyeceğini ve tarîk-i selâmetten inhiraf eylediği (*saptığı*) takdirde halkın hoşnutsuzluğunu mûcib olmaktan havf ederek (*korkarak*) akıl ve hikmet dâiresinde, idare-i umûr etmeye mecbur olacağını iddia edenler dahi mevcuttur. Bir memleketin terakkîsi, ol memlekette gerek dâhilen ve gerek hâricen sulh ve asayişin muhafaza ve bekasına vâbeste (*bağlı*) olduğu, ehl-i irfan indinde müsellemdir (*kabul edilmiştir*). Hâlbuki bir hükümdarın gayri makûl (*akıl dışı*) olan her icraatına karşı ahâli mûmânaat (*muhalâfet*) etmek üzere sık sık nümâyişler (*gösteriler*) icra eylese veyahut kuru nümâyışten bir fayda hâsıl olmadığı hâlde, ihtilâl etmeye mecbur olsa, terakkînin şerâit-i asliyesinden olan sulh ve asayişe nâkîsa (*noksanlık*) geleceği tabiidir ki bunun mazarratını (*zararlarını*) teslim etmeyecek, hiçbir akli selim tasavvur olunamaz. Şurası dahi nazar-ı dikkatten dûr (*uzak*) tutulmamalıdır ki bir memlekette sû-i idare ve mezalim hadd-i azama erişmedikçe, icra-yı nümâyiş veyahut ihtilâl tasaddî (*teşebbüs*) edilmediği vukûât-ı zamaniyeyle sabit olup, hâlbuki fenalığın önünü vaktiyle almak ve hastalık kesb-i vehamet etmeden evvel, tedavisine tevessül etmek (*başvurmak*) daha makul olduğu, bedihiyattan (*âşikâr*) bulunmakla, ahâlisi münevver olan bir memlekette bile usûl-i mutlakının (**s.15**) kabulünden bir netice-i hasene (*iyi sonuç*) hâsıl olmak şöyle dursun, ahâli, farz olunan müktesebât-ı ulviyesini (*yüksek bilgileri*) dahi kaybedeceği ağleb-i ihtimâlâtandır (*en kuvvetli ihtimâllerdendir*).

Âlim, âdil ve faâl bir hükümdarın idaresi, sair usûl-i idarelere müreccah (*tercih edilir*) olması meselesine gelince, bu aklen tasavvur olunup fiilen ispat olunmamış bir hayâldir. Bulduğumuz asır, eski vakitlere makis değildir. Maarif, tevessü etti (*yayıldı*). Malûmât-ı ilmiye ve fenniye, kesb-i hususiyet ederek birçok şubelere taksim olundu. Her şeyde âlim olmak iddiasında bulunanlara, zamanımızda şarlatan unvanı veriliyor. Hayat-ı insaniye ulûm ve fûnûnun (*ilimlerin ve fenlerin*) ancak bir şubesini tahsile kâfidir. Hâlbuki bir milletin idare-i umûrunu deruhde eden (*üstlenen*) zâtın, umur-ı siyasiyeden, umûr-ı maliye ve ticaretten, hukuk ve tarihten, umûr-ı askeriye ve bahriyeden malûmât-ı kâfiyesi (*yeterli bilgisi*) olması lazımdır ki bunların cümlesine kesb-i ihtisas etmek, imkân hâricindedir. Bir şahıs ki tâdad olunan ulûm ve fûnûndan hakkıyla malûmâtı olsa bile aynı şahsın âdil ve hem de faâl olması tabiatın nadiren husûle getirdiği tesadüfattandır.

Hükümdarın her şeyde âlim olması lazım gelmeyip umûr-ı mühimmeyi erbâbına tevdi ederek idare-i maslahat eylemesi mümkün olduğu, makam-ı itirazda dermiyân olunabilir ise de cevaben, hükümdar olan kimse umûr-ı mühimmeyi ehline tefvîz etmek (*bırakmak*) hassâsını hâiz olsa bile intihâb eyleyeceği (*seçeceği*) zâtın mukerrârâtını (*kararlarını*) icra etmeye mecbur tutulduğu takdirde, usûl-i idare mutlakiyetten çıkarak, meşrutiyet şeklini almış olur ki bu şimdi tedkikle meşgul bulunduğumuz kaziye hâricinde bir mesele olduğunu beyan ederiz. Bundan başka (s.16) bir hükümdarın işgal ettiği mevkiî, memleketin ahvâline hakkiyla vukuf peyda etmesine mâni olduğu nazar-ı dikkatten dür tutulmamalıdır.

Alacağı malûmât, dolayısıyla ve alekser etrafında bulunan müdâhinler (*dalkavuklar*) vasıtasıyla vâsil-ı semî (*işitmiş*) olacağından bîtarafâne ve garaz ve ivaz (*tarafsız, amaçsız ve karşılıksız*) olamaz. Menfaatperestan hakikati ihfa ederler (*menfaatperestler, gerçeği saklarlar*) veyahut iki firkaya münkasim (*ikiye bölünmüş*) olarak, yekdiğerine muhalif vesâyâ ve nesayihde (*tavsiye ve nasihatlerde*) bulunurlar. Padişah, kimin sözüne itimad edip kimin nesâyihini (*nasihatlerini*) reddedeceğini şaşırır, hüsn-i niyetle hareket etmeyi iltizâm (*tercih*) etse bile, umûr-ı mühimmeyi erbâbına tevdi etmek hususunda, nadiren muvaffak olur. Tayin ettiği zevâtın sû-i ahvâl ve harekâtı, sûrat-i lâzime ile kulağına erişmez. Koca mülkün bir tarafını tamir edeyim derken diğeri harabiyete yüz tutar, ihtimamâtının derece-i matlûbede netice-pezîr olmadığını (*özenlerinin istenen düzeyde sonuçlanmadığını*) gördükçe meyûs olur (*ümitsizliğe düşer*). Farz olunan faaliyeti kesb-i zaaf ederek, yavaş yavaş gevşekliğe münkalib olur (*dönüşür*). Bu sırada şeyhûhet (*yaşlılık*) dahi gençliğe galebe etmeye başlar. Sa'y ve gûşişe (*çalışma ve çabaya*) olan meyil ve hevesi bu sebeple dahi tenâkus eder (eksilir). Umûr-ı millet, nâ-ehil elinde kalır. Menine muvaffak olamadığı fenalıklar, hüsn-i icraatını semeresiz bırakır. Velhâsıl matlûb olan hüsn-i idare ve terakkî vücuda gelemez.

Şurası dahi unutulmamalıdır ki bizde hükümdarların bir vakitten beri tuttıkları meslek, şehzadegânı (*şehzadeleri*) dört duvar arasında kapayıp nûr-ı maariften (*bilginin aydınlığından*) mahrum etmektir. Bir sürü cahil ve akıl ve naklin hâricinde hurafâta (*hurafelere*) inananlar arasında büyüyüp onların efkâr ve ahlâkıyla mütehallik (*ahlâklanmış*) olan ve insan (s.17) yüzü görmeyip memleketin ahvâline zerre kadar kesb-i vukuf edemeyen şehzadegân arasında âlim, âdil ve faâl bir hükümdar yetişebilmesi ise muhaldir (*imkânsızdır*).

Muterizlere (*itiraz edenlere*) büyük bir müsâadede bulunmak üzere lazım gelen fezâilî hâiz hükümdarlar yetişip taht-nişîn (*hükümdar*) olmaları ve zaman-ı saltanatlarında, memleketi cidden ihya edecek derecede akıl ve basiret ve adl ü insaf ile idare-i umûr eylemeleri teslim olursa bile, yine usûl-i mutlaka ile idare olunmak câiz değildir. Yukarıda “intihâb olunacak (*seçilecek*) usûl-i idarede en

evvel nazar-ı itibara alınması lazım gelen nokta, tercih olunan usûlün mürûr-ı zamana (*geçen zamana*) tahammül ve mukavemet edebilmek şerâitini hâiz olması kaziyesi” olduğu beyan edilmiş idi. Bunu izah edelim. Farz-ı muhal olarak her evsâfî hâiz ve yekdiğerini müteakip beş hükümdar zuhûra gelerek, vatani mânen ve maddeten bir tabaka-i ulyâya îsâl etseler (*yüksek seviyeye ulaştırırsalar*), madem ki nihayet-ül-emrde (*işin sonunda*) zuhûr edecek bir altıncısı nâ-ehil olacaktır. Eslâfın (*eskilerin*) bunca sa’y (*çaba*) ve gayretle kurduğu binâ-yı hükümeti, az müddet zarfında temelinden sarsıp mahveder. Zira yıkmak kolay, yapmak çetindir. Meşhur bir ressamın birkaç sene zarfında meydana getirdiği kıymetdâr bir levhayı, bir serseri yarım saniyede tahrip edebilir. Uzağa gitmeye ne hâcet, Sultan Mahmud-i sâni devrinden hâl-i hazıra kadar cereyan eden vukuat, nazar-ı tedkikten geçirilirse, bu hakikat tebeyyün eder. Sultan Mahmut, gayûr (*çalışkan*), fa’al ve müdebbir (*tedbirli*) bir padişahı. Mülkün muhtac-ı ıslâh olduğunu anladı. Fakat icraatına yeniçeriler mâni oldular. Hârikulâde bir gayret ve cesaretle, ele avuca sığmayan yeniçeri gürûhunu ortadan (**s.18**) kaldırdı. Usûl-i cedîde-i askeriyeyi teşkil etti. Tebaası beynindeki adem-i müsâvât (*eşitsizlik*) ve ihtilaf, dâhilen memleketin zaafını mücib olduğu gibi hâricen dahi düşmanların müdâhale ve tasallutuna bahane kapıları açmakta bulunduğundan, Müslümanlarla edyân-ı sâire (*diğer dinler*) beyninde hüsn-i imtizac ve mu’âşeret (*güzelce uyuşmak ve karşılıklı iyi ilişkiler*) husûlüne sarf-ı ihtimâm eyledi¹². Filvâki (*gerçekten*) Sultan Mahmut’un muvaffakiyyatı, mahdûd (*sınırlı*) kaldı. Fakat deruhde eylediği (*üstlendiği*) ıslahatın ehemmiyetine nazaran, az zaman zarfında vücuda gelemeyeceği bedîhî (*aşikâr*) idi. Bundan başka, müddet-i saltanatı esnasında, Yunanistan ve Sırbistan ihtilâlleri zuhûr etmekle beraber, Mehmet Ali Paşa isyan etmiş ve Rusya ile muharebât-ı adîde (*birçok savaşlar*) vukûa gelmiş olmakla, hâricen zuhur eden işbu gavâil-i kesîre (*birçok sıkıntı*) arasında, dâhilen vücuda getirmeye muvaffak olduğu inkılâbât-ı cümlelerin (*bütün inkılâplar*) mücib-i hayret ve tahsîni olmakla (*takdire*) şâyân olup hâkan-ı müşârunileyhe (*Sultan Mahmut’a*) Hanedân-ı Âl-i Osman arasında bir mevki-i mümtâz kazandırmıştır.

Sultan Mecid ise Reşit Paşa gibi fatin (*zeki*), gayûr ve müdebbir bir vezirin muavenetiyle, pederinin kurmuş olduğu esâsı, ikmâl etmeye gayret eyledi. Millet-i Osmaniyyeyi terkîb eden (*meydana getiren*) akvâm-ı muhtelifenin (*çeşitli kavimlerin*) eminiyet-i can ve mal ve ırz ve nâmusunu mu’lin (*ilan eden*) Tanzimat Hattı’nı ilan etti ve bu sûretle teba’anın nimet-i hürriyet ve adalet ve müsâvâtdan (*eşitlikten*) bil-istisna müstefid olmalarını (*istisnasız istifâde etmelerini*) temine çalıştı. Hakan-ı müşârunileyhin (*Sultan Abdülmecid’in*) vefatı

12 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Tanzimat Fermanı.

üzerine taht-ı Osmaniyyeye Sultan Aziz¹³ gibi sefih (*sefahate düşkün*) bir padişaha cülûs etti (*tahta çıktı*). Âli ve Fuad Paşaların¹⁴ vefâtını müteâkip umûr-ı mühimmiye birtakım nâ-ehiller eline tevdi ederek pederi Sultan Mahmut ile biraderi Mecid'in yarım asra karîb (*yakın*) bir müddet zarfında bunca gayret ve meşakkatle vücuda getirdikleri (s.19) terakkîyat-ı mühimmiye birkaç sene zarfında mahv eyledi. Hükümdâr-ı hâzıra (*II. Abdülhamid'e*) gelince, müşârünileyhın ahvâl ve harekâtı cümlece malûm olduğu cihetle, tafsilâta girişmeye hâcet yoktur.

Hükümdarlar, insan oldukları cihetle, insanların merbût olduğu kavânîn-i tabiiyyeye (*bağlı olduğu tabiat kanunlarına*) onlar da tâbidir. İnsanlar arasında iyi ve fena, akıllı ve akılsız zuhûr ettiği gibi aynı hal hükümdarlarda da vâki olur. İnsanları yekdiğerinin hukukuna tecavüzden men' etmek üzere kavânîn ve nizâmât vaz'ına (*düzenlemesine*) lüzum görüldüğu misillü (*benzer*) hükümdarları dahi tebaalarının hukukuna tecavüz eylemekten men' edecek ve tarîk-i müstakîmden inhirâf eylemelerine (*doğru yoldan sapmalarına*) meydan vermeyecek bir kanuna tabi tutmak iktizâ eder. Zira madem ki hükümdarlar da beşeriyyet hasebiyle fenâ olabilirler, irtikâp edecekleri seyyiâtın önüne bir sed çekmek lüzûmunu hissetmeyerek, kendisini sırf tesadüfe marûz tutan bir millet, işbu ahvâl-in îrâs edeceği mesâibe (*sebebiyet vereceği musibetlere*) hazırlanması, katlanması lazım gelir. İşte bu sebepten dolaydır ki biz kabahat ve mesûliyyeti yalnız Sultan Hamid'e atfedenlerden değiliz. Vakıa Sultan Hamid'in sû-i idaresi nâ-kâbil-i inkârdır (*inkâr edilemez*). Fakat idâre-i mutlaka usûlünü kabul eden bir milletin, bu gibi tehlikelere daima hedef olacağı ahvâl-i tabi'iyeden olmakla padişahı lâyenkatı muâheze (*durmaksızın eleştirmek*) ile vakit zayi etmekten ise, mazarratı âşikar olan, şekl-i idarenin çâre-i tebdîlini taharri eylemek (*değişim çaresini araştırmak*) daha muvâfıktır.

Usûl-i müstebîde taraftarı olup Abdülhamid'i levm ve ta'n edenler (*kinayan ve ayıplayanlar*) kumarhanelerde servetini gâip eyleyen kumarbazlara kıyas edilebilir. Vâkıa, (s.20) kumarda kazanmak ihtimâli var ise de kaybetmek ihtimâli daha galiptir. Binâenaleyh, kumar oynamayı itiyâd edenler, ekseriya kaybetmeye hazırlanmalıdırlar. Paraları kaybettikten sonra, oynadıkları kağıtlara seb ve şetm edenlere (*küfredip sövenlere*) ahmak nazarıyla bakmak becâdır (*yerindedir*). İşte usûl-i mutlaka, dahi bir nev'i kumardır. Ve öyle bir kumar ki şehzadegânın görüdüğu terbiye iktizasınca (*gereğince*), kazanmak adîm-ül-ihimâldir (*ihimâl dışıdır*). Binâenaleyh, millet-i Osmaniyye için çâre-i selâmet

13 Sultan Abdülaziz (1830-1876), 32. Osmanlı Padişahı.

14 Tanzimat Dönemi'nin Reşit Paşa ile birlikte önemli diğer iki ismi Âli Paşa (1815-1871) ve Fuad Paşadır (1815-1869). Yılmaz Öztuna, *Tanzimat Paşaları: Ali ve Fuad Paşalar*, Ötüken Neşriyat, Ank., 2006.

var ise, o da kumarbazlığın mûcib-i harabiyet olduğunu idrâk ederek terk etmektedir.

İdare-i mutlakanın cümle mehâziriyle (*tehlikeleriyle*) beraber, şurasını itiraf etmek lazımdır ki hükümetlerin ibtida-yı teşekkülünde, yani ahâli henüz âlem-i vahşetten halâs olamayıp medeniyetin ders-i evveli olan itaat ve inkiyâdı (*baş eğmeyi*) öğrenemediği bir devirde, şahs-ı vâhid (*tek kişi*) marifetiyle idare olunmak usûlü, faideden hâli değildir. Zira yekdiğeri ile daima kavga ve nizâ (*ihtilaf*) etmeye alışmış ve henüz bir reisin emrine itaat etmeyi öğrenmemiş olan akvâm, usûl-i Meşruta tahtında ders-i itâat tahsil edemeyeceği bedîhî olmakla işbu hal ve tabîatda bulunan insanlardan mürekkeb (*oluşan*) bir meclis teşekkül ettiği sûrette, nizam ve intizamdan eser olamayacağı gibi, şayet halkın hürriyet-i serkeşânesine (*dik başlı hürriyetine*) mâni olacak tedâbir ittihâz olursa bile, adem-i inkiyâd ve itaatle mukabele edileceği şüphesizdir. Bu misillü akvâm, alekser medeniyet-i beşeriyyenin vezâif-i ibtidaiyyesini (*temel görevlerini*) harp zamanında şahs-ı vâhidin vereceği evâmire (*emirlere*) itaat etmekle tahsil eder.

İşte usûl-i mutlakanın âlem-i beşeriyyete hizmeti, insanlara âmirin emrine (**s.21**) itaat etmeyi talim ederek, kavânîn ve nizâmât dahilinde hareket eylemeye alıştırmakla nihayet bulur. Çocukların ibtidâ-yı tahsili, mekâtib-i ibtidâiyede (*ilk mekteplerde*) başladığı gibi, insanların âlem-i medeniyete duhûlü dahi usûl-i mutlaka tahtında başlar. Fakat nasıl ki çocuklar, mebâdi-i ulûmu (*ilimlerin ilkelerini*) mekâtib-i ibtidaiyyede tahsil ettikten sonra mekâtib-i âliyyeye (*yüksek okullara*) gönderilmek hakkından mahrum edilerek, ilelebet elifba okumaya mahkûm olurlar ise fûnûn-i lâzimeyi tahsil edip derece-i kemâle takarrüb edemezler (*mükemmelliğe yaklaşamazlar*). İnsanlar da usûl-i mutlaka tahtında idare olunmaya ilelebet mahkûm kaldıkları takdirde, tarîk-i terakkîde birkaç hatve attıktan sonra, mütevakkıf (*durağan*) bir hâlde kalırlar. Binâberîn (*bundan dolayı*) tevsî-i dâire-i medeniyet eden (*medeniyet çemberini genişleten*) milletler, ancak idare-i mutlakayı bir tarafa atarak terakkîye daha müsait olan usûllerden birini kabul ve tatbîk edenlerdir. İşbu emr-i mühimmi icrâdan âciz kalan akvâmın ise tadrîcen münkarız olduğu vukûât ile sabittir.

Çinliler, Mısırlılar, Acemler, Osmanlılar velhâsıl akvâm-ı şarkiyyenin (*doğu kavimlerinin*) hemen cümlesi, usûl-i mutlaka tahtında derece-i medeniyetin bir raddesine kadar vâsıl olduktan sonra, kimisi o derecede sâbit kadem kalmış (*kararından dönmemiş*) ve kimisi de bütün bütün münkarız olmuştur. Sebeb-i âlem-i medeniyetin tabakât-ı ibtidâiyyesine kendilerini sevk eden usûl-i idarede, tabakât-ı ulyâsına vâsıl olmaları için iktizâ eden şerâitin mevcut olmamasıdır. Bu şerâit ise hürriyet-i şahsiyye ve hürriyet-i efkârdır (*kişi hürriyeti ve fikir hürriyetidir*). Zira hürriyet-i şahsiyye ve hürriyet-i efkâra mâlik olmayan akvâmın, idare-i umuru, alekser nâ-ehil elinde kalır. İdare-i umuru,

nâ-ehil elinde kalan akvâm ise dûçar-ı inkırâz olur. Demek oluyor ki hâl-i (s.22) inkırâzdan kurtularak âlem-i medeniyetin tabakât-ı ulyâsına vâsıl olmak için, hürriyet-i şahsiyye ve hürriyet-i efkârı temine kâfil (*kefil olan*) bir usûlün kabulü lazımdır. Tensip (*uygun görülecek*) ve kabul olunacak usûlde riâyet olunması lazım gelen şerâit üçtür: Birincisi kavâid-i akıl ve hikmete muvâfık olması; ikincisi medeni devletler tarafından tecrübe olunup muhassenâtı (*faydaları*) bilfiil müşâhede olunmuş olması; üçüncüsü, kendimizde tatbiki mümkün olmasıdır. İşbu kuyûdâtı şâmil olan (*kuralları kapsayan*) şekl-i idare ise usûl-i meşrûtedir.

USÛL-İ MEŞRÛTA HAKKINDA BAZI MÛLÂHAZÂT (GÖRÜŞLER)

Usûl-i meşrûta'yı kabul eden bir millet, mutlaka tarîk-i terakkîye sülûk edip (*girip*) kesb-i kuvvet ve miknet eder mi?

Vücut-ı beşeri terkîb eden (*oluşturan*) uzv-i mahsûslarda hâssa-i tabîyye ki kuvvet, büsbütün zâil olduğu takdirde, muâlece (*ilaç*) ile insanı mevt-i muhakkaktan (*kesin ölümden*) kurtarmak mümkün olmayacağı gibi, bir kavim, fezâil-i maddiyye ve ma'nevîyyesini kâmilen kaybederek çürür ise, yalnız şekl-i idarenin tebdîli ile felah bulamayacağı (*kurtulamayacağı*) âşikârdır. İnsanları, cehaletten kurtarmak için mektepler tesis edilir, hocalar tayin olunur. Fakat mektebe devam edenlerin yalnız çalışanları ve öğrenmeye istidâdı (*yeteneği*) olanları cehaletten kurtulur. Binâenaleyh, bir kavimde terakkîye istidâd ve kabiliyyet olmadıkça, mâni-i terakkî olan esbâb, ref edilse (*ortadan kaldırılrsa*) bile kârgîr tesir olmayacağı bedîhîdir. Bir memleket ahâlisinin (**s.23**) cümleten tembel, kayıtsız ve hüsn-i ahlâk ve istikâmetten bîbehre (*nasipsiz*) olduğu farz olursa, bu gibi fûrûmâyelerden (*soysuzlardan*) teşekkül edecek bir heyetten, umûmun istifâdesine mûcib olacak hidemât (*hizmetler*) beklemek abestir fakat anâsır-ı Osmanîyenin âlât-ı dâhiliyye-i bedenîyyesine (*Osmanlı Devleti unsurlarının varlıklarına*) nazar olunduğu takdirde medâr-ı hayatı olan cevâhir-i esasiyye (*hayatın dayanağı esas cevherler*) asırlardan beri ve bunca müzahrefâtla muhât (*pislikle kuşatılmış*) kalmakla beraber pâklik ve hâlisiyetini (*temizliğini ve saflığını*) muhâfaza etmiş olduğu tezahür eder ki, bu hakikat en meyûs olan vatan muhiblerine ümid-bahş olmaya (*vatanseverlere ümit vermeye*) layık mevâddandır (*maddelerdendir*). Bizde, bugün hükûmfermâ (*hüküm süren*) olan maraz, kasdî ve ârizîdir (*bile bile ve geçicidir*). Bu maraza giriftâr olanların (*yakalananların*) ekserisi uhdelere mülkûn umur-i idaresi tevdi olunan ricâl-i devlet ve memûrîndir (*devletin ileri gelenleri ve memûrlardır*). Umumîyyetle henüz sağ ve salim bir hâlde bulunduğumuz, sıhhat-i umûmiyyeyi ihlâl etmek için her türlü vesâile tevessül olduğu (*vesilelere başvurulduğu*) hâlde, fevk-al-memûl (*beklenin üstünde*) mukavemet göstermiş olmamızla sâbittir ki bu keyfiyyet, yaşamaya büyük bir istidâdımız olduğunu ispat eder.

Bizde efrad-ı millet, şecî (*cesur*), mutî (*itaatkâr*), halim (*yumuşak huylu*) gayûr ve fedakârdır. Selâmet-i vatan uğrunda kanını dökmekten, malını sarf etmekten hiçbir vakitte imtinâ etmemiştir (*kaçınmamıştır*). Hükûmetin her türlü metâlibâtını bilâ şekvâ isâf ederek (*isteklerini, şikâyet etmeden yerine getirerek*)

dâire-i itâatten nadiren hurûc etmiştir (*çıkıştır*). Hezar (*bin*) külfetle meydana getirdiği mahsul, keyfe-mettefak (*nasıl rast gelirse*) elinden alınıyor, fakat yine mesâi-i gayretmendânesine (*gayretli çalışmasına*) halel gelmeyerek sûret-i merdâne (*mertçe*) toprakla güleşmekten geri durmuyor. Âsaiş-i umûmiyeyi muhâfaza etmek için Avrupa devletlerinde vücûduna lüzum görülen kuvve-i zâbitanın onda birine mâlik olmadığımız hâlde, cünha (*hafif suç*) (s.24) ve cinayet yine nisbeten cüz'î oluyor. Hüsn-i ahlâk ve istikametçe kesb-i kemâle sevk etmek şöyle dursun, hilkatem mâlik olduğu evsâf-ı cemîleyi (*güzel vasıfları*) ifsâd etmeye çalışıldığı hâlde, yine millet fitrat-ı zâtîyyesinde merkûz olan (*fitri*) fezâilî muhafaza ediyor. İşte bu gibi evsâfî câmi olan (*kendisinde taşıyan*) milletler ferd-i vâhid veyahut efrâd-ı kalîlenin tahakküm-i müstebidânesinden neşet eden (*kaynaklanan*) sû-i istimâlâtтан halâs oldukları takdirde mâni-i terakkîleri olan esbâb ref edilmiş olacağından, hüsn-i ahlâkı ve kabiliyetleri derecesinde terakkî ederek kesb-i kuvvet ve miknet eyleyecekleri bî-iştibâhdır (*şüphesizdir*).

Usûl-i meşrûta tahtında umûr-ı mühimmenin erbâbına tevdi olunması keyfisi ne dereceye kadar temîn edilebilir?

Bizde mevcut olan marazın ârizî olduğu ve bu maraza müptela olanların ekserîsi ricâl-i devlet ve memûriyette temerküz etmesinin (*yoğunlaşmasının*) esbâbı nedir? Şimdi, bu meseleyi tedkik edelim. Memûrîn-i devlet, pazar mevkilerinde ahz ü itâ olunan (*alınıp satılan*) eşyaya teşbih olunabilir. Müşteriler neye râğbet ederlerse, bâyiler o cins malları bit-tedârik, pazarlarda teşhîr ederler. Alıcısı olmayan emtianın, yapıcısı ve satıcısı dahi olmaz. Bilâhare, revaçtan düşen emvâl-i ticâriyyenin ise depolarda çürüyüp küflendiği, cümlece malûm bir keyfiyettir.

Beyana hâcet olmadığı üzere, bizde erbâb-ı namus ve iktidardan olanlara râğbet yoktur. Terakkî edenlerin ekserîsi milletin menâfi-i umûmiyyesini zerre kadar nazara almayarak yalnız ferd-i vâhidin makûl veya gayr-ı makul her türlü arzusunu (s.25) îsâf etmeye şitabân olanlardır (*koşanlardır*). Menâfi-i umûmiyeyi bilâgaraz ve sıyânete (*korumaya*) kalkışanların, mevki-i iktidardan düşükleri ve hatta hayatlarını bile kaybettikleri vukûât-ı âdiye sırasına geçmiştir. Aksi tarîki iltizâm edenler yani mülkü tahribe tasaddî eyleyenler ise, mazhar-ı takdir olarak her türlü ihsan ve inâm (*lütufl*) ile taltif ve tatyîb (*gönlü hoş*) olunmaktadırlar.

Düvel-i mütemeddinede (*medeni devletlerde*) ittihâz olunan meslek, fenalığın önünü almak üzere eşirrâyı tedîb (*kötüleri yola getirmek*) ve ashâb-ı hamîyyet ve istikâmeti, nâil-i mükâfat ederek teşvik eylemek olduğu hâlde, yine bütün bütün rüşvet ve ihaneti ortadan kaldırmak mümkün olamıyor. Hâlbuki biz de sadâkat ve hamîyyetle muttasıf (*donanımlı*) olanlar bunca tahkîrât ve tehâlûke (*hakaretlere, muhterislerin isteklerine*) marûz tutulduktan başka, mürtekbler,

mürteşîler (*günahkârlar, rüşvet yiyenler*) para ile aranarak, bunlardan fisk u fesâd ve ihâneteden teferrüd edenlere en cesim (*ahlâksızlıkta, bozgunculukta sivrilene, büyük*) meblağlar teklif olunuyor. Şu hâlde nazaran memûrîn sınıfını teşkil edenlerin tab'an ve hilkaten (*karakter ve yaratılışça*) efkâr-ı muzırca ashâbından olmaları lazım gelmeyip etvâr (*tavırlarında*) ve harekâtlarında müşâhede olunan uygunsuzluk itihâz ve takîb edilen meslek-i sakîmin (*sakat yolun*) vücuda getirdiği sun'î bir neticedir. İlet, sun'î olduğu hâlde, tedavisi sânileri (*bunu yapanları*) keşfedip icrâ-yı sanattan men etmekle hâsıl olacağı bedihîdir.

Ricâl-i devlet ve memûrînin tesemmümüne (*zehirlenmesine*) sebep olanlar, bunları intihâb ve tayin edenlerdir. Memûrînin ser-âmedanı (*ileri gelenleri*) ise ya bizzat hükümdar tarafından veyahut hükümdarın etrafında bulunan musâhib ve müdâhinlerin tesîr-i nüfûzuyla tayin olmaktadır. Re's-i idarede bulunanlar, muktedir ve müstakîm (*doğru*) olmadıkça, işbu seyyiâtın (**s.26**) maiyete dahi sirâyet edeceği tabîi olmakla böylece cümle şubât-ı umûr (*idari şubeler*) şirâzeden çıkararak muhtel ve müşevveş (*bozulmuş ve karmakarışık*) bir hâlde bulunmaktadır.

Kânûn-i Esâsî'nin¹ kabul ve tatbîki, zuhûr ve intişârı bervech-i balâ teayyün eden (yukarıda görüldüğü üzere, ortaya çıkan) marazın def ve izâlesine medar (*ortadan kaldırılmasına yardımcı*) olabilir mi?

Usûl-i meşrûta tahtında re's-i idarede bulunan zevâtın, yani vükelânın (*bakanların*) nasb ve tayini, hukuk-i padişahiden olmakla beraber, taraf-ı şâhânedan intihâb olunan nuzzâra (*bakanlara*) Heyet-i Mebûsan'ı teşkil eden âzâların ekserisi, adem-i emniyet gösterdiği takdirde, nuzzârın, makam-ı iktidara geçmesi mümkün olamaz. Sû-i hâl ile iştihâr edenlerin (*ünlenenlerin*) ise ekseriyet kazanması müşkildir. Padişah, heyet-i vükelânın teşkilini kasten veyahut hataen, Meclisin emniyetini celb edemeyenlere tevdi edecek olsa ve vükelâlîğe namzet olan bu misüllü eşhas (*şahıslar*) mağlup olacaklarını tahmin edemeyerek, mecliste arz-ı vücûd eyleseler bile, ekseriyet-ârâ (*oy çokluğu*) ile reddolunacaklarından nihayet-ül-emrde (*işin sonunda*) yine zimâm-ı idare, Meclisçe makbul ve mutemed (*güvenilir*) zevâtın eline geçer.

Meclisçe makbul ve mutemed zevâtın mutlaka erbâb-ı iktidar ve hamiyetten olması lazım gelir mi? İşbu suâlin cevabı, Heyet-i Mebûsan'ı teşkil eden âzâların hüsn-i niyet ve dirâyetine mütevakkıftır (*bağlıdır*). Fakat madem ki bizde efrad-ı milletten olup da ahlâkı henüz ifsâd edilmeyip saf ve paklığını muhafaza edenler, umûmiyetle ricâl-i devlet ve memûrînin hâricinde bulunanlardır. Heyet-i Mebûsan'ı teşkil edecek âzâların ekserisi bittabi işbu sınıf-ı ahâliye mensup olacağı cihetle, heyet-i mezkûrenin iffet ve istikametçe

1 1876 Anayasası, I. Meşrutiyet Dönemi'nin Açılışı.

şimdiki memûrlara (s.27) fâik (*üstün*) bulunması lazım gelir. Binâenaleyh, memûrîn-i devletin tabaka-ı bâlâsını (*yüksek tabakasını*) teşkil edenler serabın nüfuz ve tesîrât-ı muzırrasından kurtularak Heyet-i Mebûsan'a karşı mesûl tutuldukları takdirde, bil-mecburiyye ıslâh-ı hal edecekleri (*hallerini düzeltecekleri*) gibi, yavaş yavaş zimâm-ı idare, mürtekebiler ve mürteşiler elinden çıkararak ehl-i iffet ve iktidar eline geçeceği ağleb-i ihtimâlâtandır (*en kuvvetli ihtimâllerdendir*). Herhâlde şu kadarını olsun bilâ tereddüt iddiâ edebiliriz ki müteveffâ Mahmut Celaleddin Paşa Bahriye Nâzırı Hasan Paşa, Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa, Orman ve Me'âdin (*madenler*) Nâzırı Selim Paşa² gibi ihanet ve mefsedette yed-i tûlâsı (*kötülükte hünerli*) olanlara en değersiz bir Heyet-i Mebûsan bile ibrâz-ı emniyyet etmeyeceğinden, bu misillü ashâb-ı şekâvet (*kötü tıynetliler*) icrâ-yı melânetten, daima men edilmiş olur.

Vükelâ-yı devlet memûriyyetlerine müteallik (*ilgili*) ahvâl ve icraattan dolayı, Heyet-i Mebûsan'a karşı mesûl tutuldukça, sû-i e'âl (*kötü işleri*) ve harekâtı tezâhür ettikte, heyet-i mezkûre azâsının beyân-ı şikâyete hakkı olacağından, iştikâ olunan (*şikâyet edilen*) mevâddın şâyân-ı ehemmiyyet olduğu Meclisçe tahakkuk ettiği sûrette, hakkında şikâyet olunan zâtın, taht-ı muhâkemeye alınması (*yargılanması*) dahi lazım gelmekle, vazife, şimdiki gibi yalnız şahs-ı vâhidin müfid (*faydalı*) veya muzır (*zararlı*) her türlü arzusunun, bilâpervâ (*korkusuzca*) icra etmekten ibaret kalmaz. Menfaat-i şahsiyesine hizmet etmek, menafî-i umûmiyeyi muhafaza ve sıyânetle hâsıl olabileceği anlaşıldıkta, vükelâ, ona göre ifâ-yı vazife ederek, işgal ettiği makâmât-ı âliyyeyi (*yüksek makamları*) elden kaçırmamak için, hüsn-i şöhrat ve haysiyyet-i zâtiyesine hâlel getirmemeye çalışır. Maiyyet memûrları ise âmirlerinin eserine iktifâ etmeye (*yetinmeye*) mecbur olacaklarından (s.28) bu sûretle bilcümle-i şubât-ı idarede, az zaman zarfında büyük bir intizam ve mükemmeliyet hâsıl olur.

Hakk-ı şikâyet yalnız mebûslara münhasır kalmayıp bilcümle teba-i Osmaniye, gerek şahıslarına ait ve gerek umûma müteallik ahvâlde, kavânîn ve nizamâta muhalif gördükleri bir maddeden dolayı Meclis-i Umûmiye müddei sıfatıyla arz-ı hâl (*dilekçe*) vermeğe ve memûrünün e'âlinden şikâyet etmeğe salâhiyetdâr olacağı gibi, matbuanın dahi kanun dâiresinde serbest kalması usûl-i Meşrutanın şerâitinden bulunmakla, işbu mevâni' müteaddide (*çeşitli engeller*)

2 Selim Melhame Paşa, 1849 yılında Beyrut'ta doğmuştur. Maruni olan Melhameler, Lübnan'ın en tanınmış ailelerindendir. 1868 yılında Antura Koleji'ndeki eğitimini tamamlayan Selim Paşa, İstanbul'a yerleşerek Şûrâ-yı Devlet arşivlerinde stajyer olarak çalışmaya başlamıştır. 1882'de Duyûn-ı Umûmiye'de çalışmaya başlamıştır ve daha sonra bu idarede genel müdürlüğe yükselmiştir. 7 Şubat 1893 yılında Orman, Maden ve Ziraat Nezareti adı altında birleşen nezaretin başına, II. Abdülhamid'in şahsi tasarrufuyla 1893'te, nâzır olarak tayin edilmiştir. Erol Makzume, *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame ve Ailesi*, MD Basımevi, İst., 2019, s. 17-24.

sayesinde, esasen fenalığa meyyâl olmayan memûrlarımızın dâire-i sadâkat ve istikametten kolaylıkla inhirâf edemeyecekleri (*sapamayacakları*) şüphesizdir.

Vilâyât, elviye (*sancaklar*) ve kazalara gelince: Tekâlif ve mürettebât mîriyyenin sûret-i tevzi ve tahsilinde ve mu'âmelât-ı sâirede, kavânîn ve nizamât-ı mevzûa ahkâmına (*devlete ait tahsisat ve vergilerin dağıtım ve tahsilinde ve diğer işlemlerde yürürlükteki kanunlar ve düzenlemeler hükümlerine*) muhalif hareket vukuunda, bu gibi sû-i istimalât, şimdiki usûl tahtında ya vakit ve zamanıyla haber alınamamakta veyahut alınsa bile mütecâsirlerinin derece-i mensûbiyet ve kuvve-i mâliyelerine (*cüret edenlerin bağıllık derecelerine ve mâlî güçlerine*) göre mesele fasl edilmekte (*çözülmekte*) olduğundan, ashâb-ı şekâvet, alelekser pençe-i kanuna yapılamamaktadır. Hâlbuki, usûl-i Meşrûta altında, memâlik-i Osmaniye'nin her tarafından âzâlar intihâb olunarak, merkez-i idarede ictimâ edecekleri cihetle, mensup oldukları vilâyetlerde bir gûna (*bir türlü*) yolsuzluk vukû'nda sûrat-i mümkünâ ile malûmât alarak, hükümetin nazar-ı dikkatini celb etmeleri muhtemel olmakla, işbu korku sayesinde valiler, mutasarrıflar ve maiyetleri hilâf-ı kanun (*kanuna aykırı*) harekette bulunmaktan ihtirâz edecekleri (kaçınacakları) (s.29) tabiidir.

Bundan başka devâir-i devlet (*devlet dâireleri*) şimdiki gibi çocuklara veyahut iş görmeyenlere ve talim ve tahsili olmayanlara, mensubiyetleri derecesinde, yüksek yüksek maaşlar verilerek cehalet ve betâleti (*tembel tembel oturmayı*) teşvik etmek için icat edilmiş birer tembelhâne halinde kalmayıp memûrlar, bil-rekabet (*yarışmayla*) verecekleri imtihana göre kabul ve tayîn olunarak, adetlerinin dahi tahdid edilmesi (*sınırlanması*) lüzumu, cümlece müsellemler (*inkâr edilemez*) mevâddan bulunmakla, imtihan usûlünün kabul ve mevki-i icraya vaz'ı (*yürürlüğe konulması*) Heyet-i Mebûsan'ın³ en evvel talep eyleyeceği ıslahat cümlesinden olacağına şüphe yoktur. Binâenaleyh, usûl-i Meşrûta tahtında memûrlarımız, vazife-i mevdû'larında (*verilen görevlerinde*)

3 Meclis-i Mebûsan olarak da adlandırılan Heyet-i Mebûsan, 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kânûn-ı Esâsi ile öngörülmüştür. Mebûsan ve tayinle oluşturulan âyandan müteşekkil ikili yapıdaki Osmanlı parlamentosunun, halkın seçtiği üyelerden oluşan kanadıdır. Kânûn-ı Esâsi'de 65 ile 80. maddelerde düzenlenmiştir. Her elli bin nüfus zükûrda bir nefer olmak itibariyle tertip olunacağı (65. md), âzaların her birinin kendini intihap eden dairenin ayrıca vekili olmayıp umum Osmanlıların vekili olacağı (71. md), müzakerelerin aksi kararlaştırılmazsa aleni yapılacağı (78. md) öngörülmüştür. Heyet-i Mebûsan kendisine havale edilecek kavanin lâyhalarını müzakere ile bunlardan umur-ı maliyeye ve Kânûn-ı Esâsiye taallük eder maddeleri red veya kabul veyahut tâdil etmekle görevlendirilmiştir (80. md). Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2000, s. 50, 51. II. Abdülhamid tarafından 14 Şubat 1878 tarihinde dağıtılan Meclis-i Mebûsan, Meşrutiyet'in ikinci kez ilanını müteakip 17 Aralık 1908 tarihinde tekrar faaliyete geçmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un itilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesiyle mebûslar tutuklanarak sürgüne gönderilmiş ve 11 Nisan 1920'de padişah iradesiyle kapatılmıştır. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yay., İst., 2010, s. 405.

her türlü sû-i istimalâtta tevakkî etmeğe (*çekinmeye*) mecbur olacakları gibi sa'y ve gayret ve talim ve tahsilce dahi hâl-i hazıra nisbet kabul etmez derecede, kesb-i mükemmeliyet eyleyecekleri, kaviiyen memûldür. Vâkiâ imtihan usûlünün şimdiki idare tahtında dahi kabil-i tatbik olduğu iddia edilebilirse de usûl-i hâziranın en büyük mehâzîrinden biri kabul olunan mevâddın, sûret-i dâimede mevki-i icraya vaz' edilememesi olmakla, "Padişahın yasağı üç gün sürer!" mesel-i meşhurunca, bu hususta ittihâz olunacak tedâbirin devam edemeyeceğini, makam-ı cevapta beyan etmek kâfidir.

Usûl-i Meşrutanın diğer muhassenâtına gelince; bunlardan başlıcalarının ber-vech-i âti (*aşağıdaki görüleceği üzere*) tadâdı münasip görülmüştür:

Evvelâ: Usûl-i Meşruta tahtında ahali, kendi umûr ve hususuna nezaret (s.30) etmek hak ve salâhiyetini hâiz olacağından, mesâlih-i ibâd (*kulların nasihatleri*) sû-i istimalâtta vikâye olunur.

İnsanların hukuk ve menâfi yalnız kendileri tarafından müdâfaa olundukça muhafaza edilebilir. Bu hakikati izâh etmek için, sade bir misal getirelim: Bir memlekette çiftlik sahipleri, çiftliklerine hakk-ı nezaretten mahrum edilseler, çiftlikler ne hâle girer? Ya idaresine memûr olanlar imâr ve islahına çalışacakları yerde, her umûru ihmâl ederek çiftlikleri harap ederler veyahut vâridâtını (*gelirlerini*) sû-i istimâl ederek, ashâb-ı emlâkin (*mal sahiplerinin*) hukuk ve menâfiini pâymâl eylerler. İşte bunun içindir ki ticaret, zirâat, sanâyide mal sahiplerinin işlerine bizzat nezaret eylemeleri lüzumu, cümlece kabul ve teslim olunmuş bir keyfiyettir. Çiftlikler, muayyen emlâkdâr eşhâsın (*belli mülk sahibi kişilerin*) emlâki olduğu gibi, bir memleket dahi umum tebaanın malıdır. Tebaa malına nezaret etmedikçe⁴ veyahut hakk-ı nezaretinden mahrum tutuldukça, emlâk-i umûmiye -yani vatan- tahrib olunarak, er geç perişan olur.

Sâniiyen (*ikinci olarak*): Usûl-i Meşruta; ittihâz olunacak tedâbirin ifrat ve tefrit ve sehv ve hatadan âzâde olmasına hizmet eder.

(s.31) İnsanların kimisi, sabır ve ihtiyat ve teenniye (*akıllıca davranmaya*) meyyâldir, kimisi kaydsız mülâhazasız ve acûldur (*acelecidir*). Kimisi âdet-i kadîme ve usûl-i mevcûdenin (*çok eski âdet ve mevcut usûlün*) muhafaza ve îfâsını iltizâm eder, kimisi mevcudu bozup daha iyisini yapmayı tercih eder. İşte bu misüllü, muhtelif-ül-mizac insanlar, bir araya toplanarak bir meselenin müzakere ve mübâhasesine tevki edildikte (*tartışılıp konuşulmasına vekil edildiğinde*) bir kısmın hadd-i itidâl hâricinde olan meyl ve istidâdı, diğer kısmın aksi cihete olan inhimâkiyle tevâzün (*aşırı düşkünlüğüyle denklik*) hâsil

4 (I) Umûm ahalinin icraat-ı hükûmete bizzat nezaret eylemesi, adîm-ül-imbân (*imbânsız*) olmakla işbu müşkül, beher kırk veyahut elli bin nüfus-ı ahali, istikâmet ve iktidârına emniyet ettikleri bir zâtı bir müddet-i muvakkate için vekil tayin ederek, hakk-ı nezareti, müntahablara (*seçilmişlere*) tevdi etmek tarîkiyle hallolunmuştur.

edeceğinden, verilen kararlar, alekser makûl ve ifrât ve tefritten âzâde olur. Hâlbuki usûl-i mutlaka tahtında şahs-ı vâhidin bir hiddet ve gazabı, bir inâd ve temerrüdü (*karşı duruşu*), bir adem-i ihtiyat ve gafleti, bir hırs ve tama'ı (*açgözlülüğü*), eslâfın bunca meşakkatle kurduğu koca bir devleti, büyük tehlikelere ilkâ edebilir (*atabilir*). İnâdını, gafletini, gazabını, hırs ve tama'ını, etrafındakiler her dâim yenemezler veyahut yenmeğe teşebbüs bile etmezler. İttihâz olunacak usûl ve tedbir, alekser ya eksik veyahut fazla olur. Devletlerin mahv ve perişanlığına sebebiyet veren ahvâlden başlıcası ise ifrat ile tefrit olduğu, tarihi dikkatle tedkik edenlerce malûmdur. Tecrübe ve muhâkemât-ı akliye (*aklın sorgulaması*) ifrat ile tefridi reddettiği gibi, bir taraftan “Hayr-ül umûr-ı evsâtuha”⁵ hadis-i şerifinin medlûl-i zâhirisıyla (*açıkça gösterdiği gibi*) hadd-i itidâl tavsiye ve emir buyrulmuş ve diğer taraftan ise “وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ”⁶ ayet-i kerimesi nâzil olarak, insanları, dâimi mazarrât olan işbu sıfat-ı mezmûmeden (*kötülenmiş sıfattan*) men, tarîk-i necata (*kurtuluş yoluna*) sevk ve irşâd eylemek zımında (*maksadıyla*), usûl-i istişare, Cenâb-ı Hak tarafından dahi emir buyrulmuş olmakla isbât-ı müddeâ (**s.32**) için bundan kavî delil getirilemez.

Sâlisen (*üçüncü olarak*): Usûl-i Meşrûta tahtında, tebaanın can ve malı taht-ı temine (*emniyet altına*) alınacağından servet-i umumiye tezâyüd eder (*artar*).

Mesâi-i beşeriye, daima bir maksada vâsıl olmak için sarf olunur. Ekenlerin biçeceği, İnsanların yapacağı sâ'îlerin (*çalışanların*) kendi sa'y ve gayretlerinden intifâ edeceği (*yararlanacağı*), bugün malını istihlâk etmeyenlerin (*tüketmeyenlerin*) yarın malına mutasarrıf olacağı (*kullanacağı*) meçhul kaldıkça, insanları intisâb-ı servete (*servete sahip olmaya*) sevk eden kuvvet tahrip edilmiş olur. Sa'y ve kûşîş (*çalışma ve çaba*) yerine cebr ve gasp, kesb ve kâra (*kazanmaya ve çalışmaya*) vâsita-i yegâne olur. Zuafânın (*zayıfların*) malı ve canı, zalimenin (*zulmedenlerin*) keyfine merbût kalır. Alın teriyle tedarik edilen mahsul, gâsıbların (*gasp edicilerin*) zevk ve safa ve debdebelerini temine hasr edilir (*harcanır*), tahsil-i servete meyyâl ve istidâdı olanlar, semere-i gayretlerinden başkaları istifâde ettiğini gördükçe, faâliyyetleri münkesir olur (*kırılır*). Kesb ve kâra hevesi, ortadan kalkar. Fakr u zaruret taammüm ve iştidâd eder (*genelleşir ve şiddetlenir*).

İşgal eylediğimiz ekâlîm (*yaşadığımız topraklar*) küre-i arzın en latif, en mahsûldâr nukâtından (*noktalarından*) biridir. Ahvâl-i mevki'yemiz ticaret,

5 Her şeyin, ortası hayırlıdır.

6 Sen onlara sırf Allah'ın lûtfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever. (*Âl-İmran Sûresi, 159. Âyet*)

sanâyi, zirâate fevk-al-âde müsaitdir. Tebaamız, umumiyetle zeki, çalışkan ve müstakimdir. Dinimiz ise israfı men ve kesb ve kârı emrediyor. Velhâsıl istihsâl-i servet için lazım gelen bilcümle esbâb, maaziyyetin (*fazlasıyla*) mevcut olmakla beraber dünyanın en fakir akvâmından bulunuyoruz. Bu hâl-i esef-iştîmâlin (*üzüntü verici hâlin*) sebab-i yegânesi, bizde emniyet-i can ve malın adem-i mevcudiyetidir. Beşeriyet hasebiyle ayıp ve kusur ve noksandan beri olmayan hükümdârânın bir sözüyle en kıymetli canlar (**s.33**) kurban ediliyor. En münbit (*bereketli*) araziler ashâbı yedinden (*sahiplerinin elinden*) gasb olunuyor. En nâfi (*faydalı*) kavânın ve nizâmât kökünden sarsılıyor. Binâenaleyh, ashâb-ı sermaye, büyük ve küçük işlere girmekten havf ediyor (*korkuyor*). Yalnız tâbiyyet-i ecnebiyyeyi hâiz olanlar (*yabancı uyruklular*), cem-i servete (*servet biriktirmeye*) kâdir oluyorlar.

Usûl-i Meşruta ile idare olunan memleketlerde, herkes usûlen mutasarrıf olduğu mal ve mülkten emin olmakla, hattâ nizâ ve şûriş hengâmında (*kavga ve kargaşa zamanında*) bile servet-i umûmiyenin teksîr ettiği (*çoğaldığı*) vukûât-ı nâdirenden değildir. Hâlbuki nüfuz ve tesirât-ı muzırrânesine hiçbir ferdin mukavemet edemeyeceği bir idare-i müstebîde altında yaşayan akvâmın, ticaret ve sanayide terakkî ederek aled-devâm (*devamlı olarak*) kesb-i servet ve saâdet eylediği gayr-i vâkidir.

Râbian (*dördüncü olarak*): Usûl-i Meşruta, intişâr-ı ulûm ve tenvîr-i efkâra (*ilimlerin yayılmasına, fikirlerin aydınlanmasına*) bir vasıtaadır.

İstibdâd altında yaşayan insanların, nispeten cahil oldukları, Usûl-i Meşruta ve Usûl-i Mutlaka ile idare olunan memleketler ahalisinin derece-i malûmatları kıyas olundukta, derhal tezâhür eder. Müstebidler istedikleri gibi icra-yı nüfuz ve tahakküm edebilmek için, alekser betâeti (*yavaşlığı*) fa'âliyyete; cehaleti, ilim ve vukufa; fenalığa tahammül edenleri, fenalığı men ve izâleye çalışanlara tercih ederler. Tebaanın kesb-i malûmat etmesiyle, hukuk-ı hükümranîlerine nakîsa (*kusur*) geleceğinden havf ederek, ulûm ve maârifin intişârını her dâim nazar-ı tahsînle (*takdirkâr bakışla*) göremezler, serbesti-i tahsile mâni olurlar. Hâlbuki bir memleketin terakkisi, o memleket ahalisinin melekât-i akliyesinin (*aklî melekelerinin*) umumiyetle teâli etmesiyle (*yükselmesiyle*) hâsıl olacağı müstağni-i beyan ve izahattır. (*izaha ve açıklamaya ihtiyaç yoktur*). Ahali, zulmet ve cehalette (**s.34**) bırakıldıkça, kendi işleri kendilerine danışılmadan tesviye olundukça (*halledildikçe*) ve vazifeleri ferdi vâhid veyahut efrâd-ı kalîleye itâat etmekten ibaret kaldıkça, hukuk-ı insaniyeden sâkit olarak (*düşerek*) emre itâat edici bir hayvan haline girer. Memleketinde ne olup bittiğinden haberdar olmaya arzu hissetmez. Haberdar olsa bile yapılan şeylere uzaktan bakmaktan başka, elinde bir kuvvet yoktur. Akıl erdirmeye çalıştığı şeylerden bir gûna netice hâsıl olmayacağını bildikçe, akıl erdirmek hevesi dahi zâil olur (*yok olur*). Her şeyi, hâl-i aslîsinde bırakmak,

mevcudu ıslah etmek arzusuna galebe eder (*baskın çıkar*). Hissizlik tabiat-ı sâniye hükmüne geçer. Çünkü hissiyâtı uyandıran faâliyyettir. Rûchâniyet-i akliye ise, mesâi-i fiiliyyenin semere-i mahsulüdür (*aklın üstünlüğü fiilen çalışmanın ürünüdür*).

Usûl-i Meşrûta tahtında, ulûm ve maârifin intişârına hiçbir mâni olmadığı gibi, ahali kendisine müteallik husûsâtta rey vermeğe dahi salahiyetdâr bulunduğundan, reyi talep olunan mesâile dâir malûmat peydâ etmeğe hâhişger (*istekli*) olur. Gazete okuyup münazaa-un fih olan (*çekişmeli*) mevâd üzerine mübâhase etmek (*konuşmak*) arzusu artar. Bilmeyenler, bilenlerden öğrenmeğe gayret eder. Kahvehânelerde masal dinlemek yerine vukûât-ı rûz-merreden (*günlük olaylardan*) bahsetmek âdet olur. Müzakere ve mübahase sayesinde, akıllar cilalanır. Kayıtsızlığın yerine efrâd-ı millete faâliyyet gelir. Faâliyyet-i zihniye ise terakkînin şerait-i esasiesindedir. Zirâ hayat-ı beşeri ıslah edenler, kendilerini sevk-i tabiate teslim etmeyip kuvâ-yı tabiiye ile uğraşanlardır.

Hâmisen (*beşinci olarak*): Usûl-i Meşrûta, erbâb-ı ukûlun (*akıllıların*) akıl ve irfanından, vatanın (**s.35**) hakkıyla istifâdesini mûcib olur.

İlim ve cehl nisbîdir (*görecelidir*). Her memlekette ekseriyeti teşkil edenler nispeten câhil olanlardır. Akl-ı beşerin derece-i bâlâsına takarrüb eden bir şirzime-i kalîlenin (*az sayıdaki küçük topluluğun*) ilim ve kemâlinden vatanın mahrum bırakılmamasını temin etmek, tercih olunan usûl-i idarenin şerâit-i asliyesinden olması iktizâ eder. Usûl-i Meşrûta serbesti-i kelâm ve matbûatı (*ifade ve basın hürriyeti*) hadd-i muayyen dâhilinde (*belli sınırlar içerisinde*) temin eylediği cihetle, erbâb-ı vukuf, bir taraftan kalemen ve lisanen vatanın mûcib-i istifâdesi olacak mesâili (*meseleleri*) meydan-ı mübahaseye vaz' edip diğer taraftan dahi ilcâât-ı zaman (*zamanın zorlamaları*) ile gayr-i mütenâsib olan kavânîn ve nizamât-ı mevzûanın mazarrâtını teşhir ederek, sadâsını umûma ismâ ettirir (*sesini halka duyurur*).

Hükümetler tesis eden, ulûm ve fûnûnda büyük büyük keşfiyât icrâ ederek, nev'-i beşerin saâdet-i hâline hizmet eden, daima ekalliyettir (*azınlıktır*). Teşekkül eden hükümetleri mahv ve perişan eden, hemcinslerini derece-i esârete tenzil eden (*indiren*), zulûm ve taadileri (*zulûm ve düşmanlıkları*) ile âlemi rencide eden, yine ekalliyettir. Binâenaleyh, birinci kısım ekalliyetin envâr-ı akl (*aklın ışıkları*) ve zekâsıyla vatani tenvîr etmek ve ikinci kısım ekalliyetin irtikâb edeceği seyyiâta, hâil (*engel*) olmak üzere bir çare bulmak, muktezâ-yı akl ve hikmet olmakla, işbu hâlin mütezâdını (*zıddını*) cem' eden şekl-i idare hangisi ise, selâmet-i vatanın onda olduğu şüphesizdir.

Usûl-i Mutlaka tahtında ashâb-ı iktidar, ya çamurun içinde gömülmüş pırlanta gibi meçhûl kalır veyahut ağızlarına vurulan kilitler ve ellerine takılan

zincirleri kırmaya muvaffak olamayarak, akıl ve dirâyetinden vatan istifâde (s.36) edemez.

Usûl-i Meşruta tahtında ise kûşe-i nisyanda kalan (*unutulup köşede kalan*) ulemâ ve fuzalâ zahire çıkar. Kilitler, zincirler, erbâb-ı iktidar ve hamiyetin ağzından ve elinden alınır. Vatanın perişanlığına sebep olan zulemeyi icra-yı zulm ve ihanetten men etmek üzere istimâl olunur.

Sâdisen (*altıncı olarak*): Usûl-i Meşruta tahtında memûrîn-i devletin câiz olması lazım gelen evsâfin tahdîdi mümkün olmakla, ehliyet ve iktidarından istifâde olunacak zevâtın adedi teksîr eder.

Usûl-i Mutlaka ile idare olunan memleketlerde bir memur, vatanına cidden hizmet edebilmek için hem cesur, hem fedakâr, hem müstakim ve hem de muktedir olması lazımdır. Cesur olmasa hükümdarın akıl ve mantık hâricinde olan arzularını reddetmeye cüret edemez. Fedakâr olmasa, devlet ve milletin menâfiine münâfi (*aykırı*) umurda, mevkinden düşmemek ve maaşından mahrum olmamak için fenalığa âlet olmaya rû-yı muvafakat gösterir.

Hilkaten müstakim olmasa, mürtekbilerin alekser pençe-i kanuna çarpılmadığı malûmu olduğundan, eline fırsat geçtikçe beyt-ül-mâli bilâ-perva (*devlet hazinesini korkusuzca*) yağma eder. Muktedir olmasa işe yaramaz. Bervech-i bâlâ tadâd olunan evsâfin, şahs-ı vahidde ictimâi ise nadiren mümkündür. Şâz (*müstesna*) olarak böyle bir zât zuhur edip makam-ı iktidara geçse bile mevkiini daima muhafaza edemeyeceğinden, ehliyet ve iktidarından, vatan nâdiren istifâde eder. Misâl olarak, Mithat Paşa⁷ merhumu, irâe ederiz (*gösteririz*). Hâlbuki Usûl-i Meşruta tahtında bir memûrun esasen hâiz olması lazım gelen haslet, hemen istihdam olunduğu işe hakkıyla âşına olmasından ibarettir, denilebilir.

(s.37) Cesarete lüzum yoktur, çünkü vatana mazzarat îrâs edecek mevaddı reddettiği takdirde, ne hayati tehlikeye girer ve ne de menfâlarda (*sürgünde*) çürümek korkusu vârid-i hatır olur (*akla gelir*). Fedakârlığa hacet yoktur, çünkü vazifesini hüsn-i îfâ ettikçe, memleketin hayrına çalışıkça, memûriyetinden infisâl etmek (*ayrılmak*) ihtimâli müstebaddır (*uzaktır*). Hilkaten müstakim olmasa bile edeceği irtikâb, mahdut kalır. Çünkü memûriyetinden tard olunmak, taht-ı muhakemeye alınmak ve istikbâlini mahvetmek korkusu, bu gibi sû-i istimâlata tasaddî etmekten, kendisini ekser men eder.

7 “Ruşuklu Hacı-Ali Efendi-zade Hacı Hafız-Mehmet Eşref Efendi isminde bir kaza kadısının oğlu olan Şuray-ı Devlet reisi Ahmet Şefik Midhat Paşa daha Ali Paşa hayatta iken İstanbul’ dan uzaklaştırılmak üzere Bağdad valiliğine gönderilmiş ve <Altıncı Ordu Nezareti> de ilaveten uhdesine tevcih edilmiştir...”. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yay., İst., 1972, C.4, s.239.

Sâbien (*yedinci olarak*): Usûl-i Meşrutaya, vatan muhabbetini tahrik ve teşdîde hizmet eder.

Ahâli, umur-ı memlekete müteâllik ahvâle müdâhaleden men edilerek, bigâne (*yabancı*) kaldıkça vatana karşı şiddetli bir muhabbet hissedemez, etse bile derecesi zayıf olur. Hatta bastığı toprağa sahip olduğuna bile zihninde kanaat-i kâmile hâsıl edemez. İşte bunun içindir ki akvâm-ı şarkiye beyninde alelumum vatan muhabbeti mahdut kalmış ve derece-i kemâle vâsıl olamamıştır. Fransızlar Alsas-Loreni kaybedeli otuz seneyi tecavüz etti. Fakat “Alsas Loren” dedikçe hâlâ her Fransızın kalbinde acı bir his hâsıl oluyor. Biz Girit’i kaybedeli⁸ henüz otuz ay oldu. Acaba “Girit” lafzı kaç kişinin kalbinde aynı bir hissi uyandırıyor? Yalnız şu geçen rub’ asırda, vatanın sülüsü (*üçte biri*) elden gitti. Başlıca sebebi re’s-i idarede bulunanların ihanet veyahut ehliyetsizliği olduğu malûm olmakla beraber, (s.38) efrâd-ı millet yine sukût edip oturdu. Niçin? Vatani kimse kendisine mal edinmeyerek, bir parçası elden çekilip alındıkta, yüreklerde acı bir his hâsıl olamadığı içindir!

Vatana karşı, efrâd-ı millette ciddi bir his uyandırmak için memleketlerinin umûrundan kendilerini alâkadar ederek, alâ-merâtihim (*rütbe ve derecelerine göre*) bir mesûliyet, bir hakk-ı nezaret vermek lazımdır. Vatani muhafazası ve yed-i ağıyara geçmekten vikâyesi için ibraz olunacak gayret ise vatana karşı hissedilen şefkat ve muhabbet nisbetinde olduğu müstağni-i beyan ve izahtır.

Usûl-i Meşrutaya atf olunan mehâzire (*mahzurlara*) gelince: Bunların zâhiri olup esasen makbul olmadığı muârizlar (*muhalipler*) tarafından irad olunan itirazâtın tedkikiyle sabit olur zannederiz.

Heyet-i Mebûsan’ı teşkil eden âzâların, umûr-ı idare-i devlete müteâllik mevadda dâir malûmât-ı kâfiyeye mâlik olamayacağı dermiyân olunarak, bu gibi hikmet-i hükümete adem-i vukufu olan zevâtın icraat-ı devlete müdâhale eylemesinde mazarrat olduğu iddia olunuyor.

Vâkıâ, Heyet-i Mebûsan’ın erbâb-ı vukuf ve iktidardan olması, faideden hâli değil ise de işbu davanın hîn-i tedkikinde, evvel emirde nazar-ı itibare

8 Girit, 1669 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyeti altında imtiyazlı bir eyalet (eyalet-i mümtaze) olarak yer almıştır. 1821’de başlayan Yunan İsyanı, Girit’i de içine almış, 1830 ve 1841 yıllarında da ayaklanmalar olmuş ancak bastırılmıştır. 1878 yılında Osmanlı Devleti Rusya ile savaşa girince tekrar ayaklanma oldu. 1885 yılında Yunanistan ile birleşmek için tekrar isyan çıkmıştır. 1907 yılında ise, Girit valisini komiser unvanı ile seçme hakkı Yunan kralına verilince Girit, Osmanlı Devleti’nden fiilen koptu. Balkan Harbine kadar isyanlar devam etmiş olup; Londra (30 Mayıs 1913) ve Bükreş (10 Ağustos 1913) antlaşmalarıyla Girit adası Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmış oldu. Cenk Reyhan, Nizam Önen, *Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yay., Ank., Ekim 2011.

alınması lazım gelen mesele, heyet-i mezkûrenin vazife-i esasiyesi idare-i umûr-ı hükümeti bil-fiil deruhde etmek olmayıp, yalnız deruhde edenleri teftiş eylemekten ibaret bulunması kaziyesidir. Zira bir hizmeti bizzat (s.39) îfâ etmekle, îfâ edenlere nezaret eylemek beyninde fark-ı azîm vardır. Meselâ, bir levhanın nefasetini takdir etmek için hattat olmak lazım gelmediği gibi, bir binanın hin-i inşasında, amelenin hakkıyla çalışmasını ve yapılan işin metanet ve mükemmeliyetini temin eylemek için vazife-i nezareti deruhde eden zâtın, mutlaka mimar olmasına hâcet yoktur. Aynı vechle, icraat-ı hükümetin nîk ü bedini (*iyi ve kötüsünü*) takdir ve temyiz edebilmek için hıdemât-ı devlette istihdam olunarak, teferruat-ı umûra kesb-i vukuf lazım değildir. Binâenaleyh, Heyet-i Mebûsan'ı teşkil eden zevât âlem-i ulemâdan olmamakla beraber, hizmeti nezareti îfâ edecek kadar iktidar ve malûmâta mâlik olacağı şüphesiz ise de icraat-ı hükümete doğrudan doğruya müdâhale etmeye kıyam eylediği (*kalkıştığı*) takdirde, vezâif-i mevdûasını tecavüz edeceğinden, bu misüllü müdahalâtın (*müdâhalelerin*) mûcib-i mazarrat olacağı dahi kabil-i inkâr değildir. Zira şubât-ı umûr-ı devleti, hüsn-i idare edebilmek için her şubece düstûr-ül-amel (*kanun ve kurullarla*) ittihâz olunan usûl ve kavaâd-i mahsusaya, kesb-i vukuf etmek lazımdır ki bu ise umûr ve mesâlih (*işler*) içinde müddet-i medîde (*uzun süre*) yuvarlanıp talim ve tecrübe görmekle hâsıl olur. Heyet-i Mebûsan'ın icraat-ı hükümete bizzat, müdâhaleden esbâb-ı meni, bu hikmete müstenid olup (*dayanıp*) her memlekette heyet-i mezkûrenin vazifesi yalnız icraat-ı hükümeti, deruhde edenlerin erbâb olmasını gözetmek, îfâ-yı vazifede kusurları görüldükte, muâheze etmek (*eleştirmek*), uhdelere tevdi olunan vezâifi sû-i istimâl eylediklerinde, hakikati izhâr eylemek üzere izahat talep etmek ve cürümleri tebeyyün ettikte, mücrimlerin tebdiline (*değiştirilmesine*) kıyam etmekten ibaret kalmıştır ki (s.40) işbu vezâifin hüsn-i îfâsına alelâde bir zekâ ve ferasetin kifayet edeceği bî-iştihaktır.

Erkân-ı Mebûsan'ın mecliste münâzaa (*ağz kavgası*) ve mücadele ile imrar-ı evkat eyledikleri (*vakitlerini geçirdikleri*) beyan olunarak, bu sebepten dolayı Usûl-i Meşrutayı itham edenlere gelince, vâkıa, âzâların dâire-i edeb ve terbiye hâricinde münâzaa ve münakaşâta (*tartışmalara*) tasaddî eylemeleri, Heyet-i Mebûsanın vakar ve haysiyetiyle mütenasip olmayacağı derkâr (*âşikâr*) ise de evvela dâi-i şikâyet olan ahvâl her memlekette ve her daim vâki' olmayıp ara sıra ve daha doğrusu nadiren zuhura geldiği unutulmamalıdır. Sâniyen, Meclis-i Mebûsanda tahaddüs eden (*meydana gelen*) münakaşâttan dolayı ahâlinin bil-fiil zarardide olduğu tebeyyün etmedikçe, itiraz-i vâki'in hükümden sâkıt olacağı bedihî olmakla, evvel emirde bu meselenin tedkikine girişmek lazım gelir. Adem-i intizamın kavânîn-i mevcûde ahkâmını icraya memûr olan heyet-i hükümet beyninde câri olmasıyla, heyet-i hükümeti teftişe memûr olan zevât arasında zuhura gelmesi beyninde, fark-ı azîm vardır. Zira birincisinin mazarratı bil-cümle efrâd-ı millete sirayet eder, ikincisinden ise alekser yalnız bu gibi

ahvâl-i nâ-marziye (*hoş görülmeyecek hâllere*) bil-fiil iştirak eden eşhas zarardîde olur. Meselâ, bir şimendifer kumpanyasının ahvâl-i idare ve umûr-ı hesabiyesini tahkik etmek (*soruşturmak*) üzere hissedarân tarafından memûr edilen heyet-i teftişîye erkânı beyninde tahaddüs eden muârezededen (*anlaşmazlıktan*) dolayı trenlerin vakt ü zamanıyla hareket ve muvâsalatına (*varışına*) veyahut yolcuların bervech-i mutâd rahat ve sükûnetle seyir ve seyahatlerine hâlel gelmeyip hâlbuki farz olunan muâreze, makinistlerle ateşçiler (**s.41**) veyahut istasyon memûrlarıyla “şef de trenler⁹” arasında vuku bulsa, trenlerin seyir ve hareketi tehire uğrayacağı gibi, bir kaza zuhuruna dahi sebebiyet vermesi ağleb-i ihtimâlâtandır. Aynı vechle, Heyeti Mebûsandan birkaçı beyninde bazen zuhura gelen münâzaattan dolayı âsiyab-ı devletin mihver-i layıkında devr ü cereyanına (*devlet değirmeninin layık eksende yürütülmesine*) hâlel gelmeyip, hâlbuki müstebiden idare olunan memleketlerde, adem-i intizam, bil-cümle şuaât-ı idarede nümâyân olmakla (*görünmekle*) umûm ahâlinin rencide olduğu her gün müşâhede olunan ahvâldendir. Usûl-i Meşrûta altında tebaanın can ve mal ve ırzı, taht-ı temine alınarak, cümlelerin mesken ve mevâsı (*yeri yurdu*) taarruzdan masun kaldıkça, efrâd-ı millet, hürriyet-i efkâr ve hürriyet-i şahsiyesine mâlik olarak, emr-i tedris ve tederrüs (*eğitim ve öğretimde*) serbest bulundukça, ahâli, dâhili memleket ve hâricde seyahat ederek, ticaret, ziraat ve sanayi için şirketler tesisine mezun oldukça, velhâsıl bir milletin terakkî-i maddiye ve manevîsine mâni olan ahvâl-i muzırranın hükümfermâ olmasına fırsat verilmedikçe, Meclis-i Mebûsan erkânından birkaçının, ara sıra muhil-i adab-ı münakaşatta bulunanları (*tartışma âdabını sakatlayanları*) Usûl-i Meşrutanın zâmin (*kefil*) olduğu fevâid (*faydalar*) ve muhasenâta nakîse (*noksanlık*) îrâs edemez.

Heyet-i Mebûsanı teşkil eden âzâların daima menâfi-i umûmiyeyi gözetmeyip, ekser kendi menfaatlerine hizmet eyleyeceklerini ve bunların rüşvet ile elde edilmesi mümkün olacağını dermiyân ederek Usûl-i Meşrutayı bu noktadan dahi muâheze edenler mevcuddur. Vâkîâ, Heyet-i Mebûsan’dan hiçbir ferdin itmâ edilemeyeceği (*hürslandırılamayacağı*) veyahut mülk ve milletin

9 “Chef de train” kavramı Fransızca bir sıfattır, kondüktör anlamına gelmektedir” (<https://www.merriam-webster.com/words-at-play/history-of-the-word-chef> adresinden 02.02.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır). “Yolcu trenlerinde biletleri denetleyen ve vagon işlerine bakan görevli” (<https://sozluk.gov.tr/> adresinden 02.02.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır). “...demiryollarının yapımı ve işletilmesi, Osmanlının Avrupa’ya bağımlılığını daha fazla arttırmıştır. Demiryollarının büyük bölümü, yabancı sermaye tarafından yapılmıştır. Osmanlı demiryollarına yapılan yatırımın % 90’ı yabancı olup, yabancı sermaye içindeki en büyük pay ise Fransa’ya aittir.” Soyalp Tamçelik, *Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarih Gelişimi İçerisinde Siyasi, İktisadi ve Sosyal Etkiler*, Erdem, 12(35), 2000, 483-535. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/686847> adresinden 02.02.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.)

menâfine kendi menfaatini tercih eylemeyeceği iddia olunamaz ise de bu misüllü denâeti (*alçaklığı*) irtikâb eden (s.42) âzâların hiyel ve desâisiyle (*aldatmacaları ve hileleriyle*) mazarratı âşikâr olan bir maddeyi, Meclise kabul ettirmek adîm-ül-ihtimâldir. Olsa olsa âzâların bazısını itmâ etmek tarikiyle, menâfi-i umûmiyeye münâfi olmayan mevaddın, Meclisten geçmesi teshîl ettirilebilir (*kolaylaştırılabilir*) ki bu hâlde Usûl-i Meşrutâ ile idare olunan memleketlerde mürteşîler, hukuk-i umûmiyeye îrâs-ı mazarrat edemeyip hâlbuki idare-i müstebide altında, vatanın ruh ve hayatı mesâbesinde (*değerinde*) olan menâfiinin hiç pahasına satıldığı, cümlece malûm olmakla “*اذا اجتمع الضرران ارتكب*”¹⁰ mesele-i şeriyyesine tevfiikan (*uygun olarak*) mazarratın ehvenini tercih etmek iktizâ eder.

İnsanlar her türlü ayıp ve noksandan külliyyen beri olmadıkça, hiçbir usûl-i idare mahzurdan büsbütün sâlim (*kusursuz*) olamaz. Yalnız bazısı fenalığın önünü almak için akl-ı beşerin idrâk edebildiği mezayâyı câmi’ olmakla (*meziyetleri kendinde toplamakla*) diğerlerine hakk-ı rüchân kazanır. İşte Usûl-i Meşrutânın mutazammın olduğu (*kapsadığı*) fevâid bu esasa mübtenîdir. Rüşvet kuvvetiyle menâfi-i umûmiyeyi, pâymâl edebilmek için Heyet-i Mebûsanı teşkil eden âzâların nisfından (*yarısından*) ziyadesini, yani ale-t-tahmin iki veyahut üçyüz kişiyi itmâ etmek lazımdır ki bu emrin icrasına büyük müşkülata tesadüf edeceği ednâ (*en küçük*) bir mülâhaza ile anlaşılır. Bundan başka bir maddenin kabul ve tasdiki hususunda, yalnız Meclis-i Mebûsan’ın kararı kâfi olmayıp ait olduğu Nezaret (*Bakanlık*) ile Meclis-i Âyanın¹¹ inzımam-ı reyî dahi zaruri olduğundan bu kadar cemm-i gafîri (*büyük insan kalabalığını*) irtikâba teşvik

10 “İki zarar bir araya geldiğinde, daha az zarar olan işlenir.” *Hadis-i Şerif*

11 Hey’et-i Ayân olarak da adlandırılan Meclis-i Ayân, II. Abdülhamid’in 23 Aralık 1876 tarihli iradesiyle yürürlüğe giren Kânûn-ı Esâsi’nin öngördüğü Meclis-i Umûmî adlı Osmanlı Parlamentosu’nu oluşturan iki meclisten biri olup padişahın tayin ettiği üyelere meydana gelmekteydi. Parlatentonun diğer kanadını halkın seçtiği mebûsların oluşturduğu Meclis-i Mebûsan teşkil ediyordu. Kânûn-ı Esâsi’ye göre her iki meclisin aynı dönemde açık olması gerekiyordu. Meclislerden biri diğeri açık olmadığında toplanıp faaliyette bulunamazdı. Meclisin başlıca görevi Meclis-i Mebûsan’ın verdiği kanun ve bütçe tasarılarını dinî değerler, padişahın hukukî, hürriyetler, Kânûn-ı Esâsi hükümleri, devletin bütünlüğü, vatanın muhafazası ve savunması ve genel ahlâk açılarından incelemektir. Bu esaslara aykırı bir unsur tespit ederse tasarıyı tamamen reddedebilir veya düzeltilmek üzere Meclis-i Mebûsan’a geri gönderebilirdi. Meclis-i Ayân ve Meclis-i Mebûsan, 19 Mart - 28 Haziran 1877 ve 13 Aralık 1877 - 14 Şubat 1878 tarihleri arasında iki devre halinde yaklaşık beş ay kadar faaliyet gösterdikten sonra 13 Şubat 1878 tarihinde Kânûn-ı Esâsi’nin kendisine verdiği yetkiye istinaden II. Abdülhamid tarafından süresiz olarak tatil edildi. Meclis-i Ayân II. Meşrutiyet döneminde 4 Aralık 1908 - 5 Ocak 1911, 7 Nisan - 23 Temmuz 1912, 1 Mayıs 1914 - 19 Aralık 1918 ve 12 Ocak - 5 Nisan 1920 tarihleri arasında dört devre halinde faaliyetlerini sürdürdü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ank., 2003, C.28, s. 243-244.

etmek veyahut kabil-i teşvik olduğunu iddia eylemek karîn-i kabul (*makbul*) değildir.

Şu hâle nazaran usûl-i Meşrûta tahtında, memûrîn-i devlet ve Heyet-i (s.43) Mebûsan'ın yalnız her türlü mazarrattan âri olan (*temizlenen*) veyahut mazarratı göze görünmeyen hususâtta rüşvet alması kabildir. Faraza Bolu'da, ashâb-ı emlâk ve araziden biri, kasaba-yı mezkûre ile İstanbul arasında bir şimendifer hattı yapıldıkta, emlâk ve arazisinin kıymeti tezâyüd edeceği (*artacağı*) mülâhazasına mebni, böyle bir hattın inşasını teshîl etmek üzere Heyet-i Mebûsandan birkaçına rüşvet vaad ederek bu sûretle itmâ olunan âzâların sa'y ve ikdâmıyla (*çaba ve gayretiyle*) -yani hatt-ı mezkûr inşa olduğu takdirde, bundan memleketin ciddi müstefid olacağını (*istifade edeceğini*) isbat zımnında, irâe edecekleri edille (*deliller*) gerek Nâfia Nezaretince (*Bayındırlık Bakanlığınca*) ve gerek Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Âyan'ca şâyân-ı kabul görüldükte işbu emrin kuvveden fiile ihracı mümkün olur ise de mezkûr âzâların fiil-i irtikâbıyla, vatanın mutazarrır olması (*zarar görmesi*) lazım gelmeyip ihtimâl ki yapılacak hattan hem umum müstefid olur ve hem de şimendifer kumpanyası intifâ eder (*faydalanır*).

Fakat inşası bervech-i bâlâ farz olunan hattı imâle (*yapmaya*) iki şirket talip olsa ve bunların birinin teklifi muzır olup diğerininki müfid (*faydalı*) olsa; meselâ, birisi hattı bilâ-teminat (*teminatsız*) inşaya hazır olup diğeri ise beher kilometre başına on bin Frank teminat talep eylese, acaba para kuvvetiyle müfid olan teklifi Meclis-i Mebûsan'a reddettirerek, muzır olanı kabul ettirmek mümkün olabilir mi? Olamaz. Zira Heyet-i Mebûsan'ın nisf-i âzâsını itmâ etmek muhal olmakla, istifâde-i şahsiyelerini mûcib olmayıp, vatana mazarratı âşikâr olan mevadda, en âdi insanlardan mürekkebe olan bir ekseriyetin bile muhalefet edeceği bedihîdir. Hâlbuki usûl-i hâzıra tahtında bu gibi ahvâl (s.44) her daim vâki' olmaktadır.

Meselâ, Bağdat hattını İngiliz kumpanyalarından biri bilâ-teminat inşa etmeyi deruhde eylediği hâlde kilometre başına, hükümet tarafından on bin Frank teminat verilmek şartıyla, imtiyaz-ı mezkûr, Almanlara îtâ olunmak üzeredir. Eskişehir ile Konya arasındaki şimendifer hattının inşası beher kilometre başına beş bin Frank teminat ile vaktiyle Anadolu Şimendifer Kumpanyasına ihale kılınıp ber-mûcib-i mukavele, hatta, mezkûr işbu şartla iki sene işledikten sonra Mahmut Celaleddin Paşa'nın zaman-ı nezaretinde teminat-ı mezkûre, bilâ-sebep, beş bin Franktan sekiz bin beş yüz Franka iblağ olunmuş (*yükseltilmiş*) ve bu sûretle Hazine-i Devlet (Devlet Hazinesi) senevî birkaç milyon Frank ızrar edilmiştir (*zarara uğratılmıştır*).

Bundan dört sene akdeme (*önceye*) gelinceye kadar Anadolu Şimendifer hattının tûlü (*uzunluğu*) istasyon mevkilerinden makas hatları dâhil edilmeyerek mesâha olunup (*ölçülüp*) müddet-i medîdeden (*uzun müddetten*) beri, bu esas

üzerine beher kilometre başına teminat verilmekte olduğu hâlde, yine Paşa-yı müşârunileyhin zaman-ı Nezaretinde, kumpanyaya îtâ olunan teminatın miktarını arttırmak maksad-ı ihanetkârânesiyle, istasyon mevkiilerindeki makas hatları dahi dâhil-i hesap edilerek, hattın tûl-i mecmûu (*toplam uzunluğu*) böyle âdî bir sahtekârlıkla tezyîd olunmuş (*arttırılmış*) ve Hazine-i Devlet, bu sûretle senevî, binlerce liralara ziyana dûçar edilmiştir.

Müstakil bir devlet olduğumuz hâlde adüvv-i ekberimiz (*en büyük düşmanımız*) olan Ruslardan mâadâ hiçbir ecnebiye malûm-ül-hudud (*sınırları belli*) bir kıtada şimendifer inşasına müsaade olunamayacağına dâir, hükûmet-i mezkûre ile beynimizde teâtî olunan (**s.45**) mukavelenâme¹² daha geçen seneki vukûâtandır.

Kuvve-i Bahriyemizin muhafaza ve ıslahına sarf olunmak üzere efrad-ı millet, senevî yarım milyon lira feda eylediği hâlde, hatta mevcut bile muhafaza olunmayarak Donanma-yı Osmanî'nin kasten mahv edildiği¹³ ve bunun netice-i

12 24 Eylül 1888 tarihli bir irade ile Haydarpaşa-Ankara arasında bir demiryolu yapımı ve işletmesi, silâh satışı sebebiyle Osmanlılarla yakın ilişkiler içinde bulunan Württembergische Vereinsbank Müdürü Alfred von Kaulla'ya verildi. 4 Ekim'de von Kaulla ve Osmanlı hükûmeti arasında, 92 kilometrelik mevcut Haydarpaşa-İzmit hattının Ankara'ya kadar uzatılmasına dair sözleşme imzalandı. Osmanlı Devleti her kilometre için senede 15.000 franklık bir garanti verdi. 4 Mart 1889'da Anadolu Demiryolları Şirketi (Société du Chemin de fer Ottoman d'Anatolie) resmen kuruldu. Böylece Bağdat'a doğru daha 1872'de yola çıkarılmış olan demiryolu hattı yapımına gecikmeli de olsa tekrar başlandı. Anadolu Demiryolları Şirketi inşaat faaliyetlerini düzenli olarak sürdürdü ve daha ileri hatlar için aldığı yeni imtiyazlarla, taahhütlerini vaktinde ve en iyi şekilde yerine getirdi. 1890'da İzmit-Adapazarı, 1892'de Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara, 1896'da da Eskişehir-Konya hatları bitirildiğinde 1000 kilometreyi aşan bir demiryolu şebekesi döşenmiş durumdaydı. Osmanlı hükûmeti daha İzmit-Adapazarı hattının açılışında yapılan törende demiryolunun Basra Körfezi'ne kadar uzatılması niyetinde olduğunu açıklamış ve Almanlarla temaslarını yoğunlaştırmıştı. Alman hükûmeti, yeni kaiser Wilhelm'in uygulamak istediği dünya politikasına uygun olarak bankalara ve hariciyesine bu konuda gerekli desteğin sağlanması için tâlimat verdi. Demiryolunun Bağdat'a kadar uzatılması projesine ise Rusya, İngiltere ve Fransa karşı çıkmaktaydılar. Rusya, Ankara'dan itibaren demiryolunun güneydoğu Anadolu istikametine yönelerek Konya üzerinden geçirilmesinde diğer bazı sebeplerle birlikte önemli ölçüde etkili oldu ve bu hattın Sivas üzerinden Kuzeydoğu Anadolu'ya doğru yöneltilmesinden vazgeçildi. Kemal Beydilli, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İst., 1991, C.4, s. 442-444.

13 Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) ağır dış borç yükü ile oluşturulan ve sayıca dönemin güçlü donanmaları arasında gösterilen Osmanlı Donanması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde etkin bir rol oynayamadığı ve yenilgiyi önleyemediği gerekçesiyle Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından otuz üç yıl boyunca Haliç'te atıl tutulmuştur. Donanma gemilerinin Haliç'te uzun yıllar hareketsiz tutulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun denizcilik faaliyetlerine ağır bir darbe indirmiştir. Bu dönemin ilk ve en acı yansıması, 1864 yılında İstanbul Tersanesi'nde inşa edilen ve 13 yıl hiç seyir yapmamış olan Ertuğrul Fırkateyni'nin iade-i ziyaret maksadı ile gittiği Japonya karasularında, 16 Eylül 1890 günü kayalıklara

elîmesi (*elim sonucu*) olarak koca bir Girit kıtasının elimizden gittiği ve bu ahvâlden doğrudan doğruya mesûl olan Bahriye Nazırı Hasan Paşa olduğu malûm olmakla beraber Paşa-yı müşarünileyhin taht-ı muhakemeye alınması şöyle dursun, murassa (*mücevherlerle bezeli*) kılıç ile taltif olunduğu henüz hatırlarda olsa gerektir.

Acaba Meşrutiyet altında hangi bir Heyet-i Mebûsan, milletin bu gibi en mukaddes menâfînin pâyâm olmasına rû-yı muvafakat (*rıza*) gösterir. Hatta Bulgaristan Emareti'nin bile bilâ-tereddüt (*tereddütsüz*) reddedeceği bir teklif-i mâlâyutak (*dayanılmaz teklif*) Rusların bize kabul ettirmesi mümkün olur muydu? Bu misüllü mazarratı âşikâr olan ahvâlde birkaç yüz kişiyi itmâ ederek, menâfî-i umûmiyenin ale-t-tevâlî rahnedâr edileceğini (*sürekli zarara uğratılacağı*), hangi akl-ı selim iddia edebilir? Müstebiden idare olunan bir memlekette, her türlü mesâvîyi (*kötülüğü*) icra ettirmek için yalnız şahs-ı vahidin itmâ veyahut iğfâlî kâfi olduğu meydanda durup durur iken, Meşrutiyet altında hukuk-u umûmiyenin, enderen ızrâr olunabilmesi imkânına mebni, istibdâdi Meşrutiyete tercih etmek, aklen merdûd (*kabul edilmemiş*) olmakla bu hususta tatvîl-i kelâma (*sözünü uzatmaya*) hâcet yoktur zannederiz.

Bâlâda, Usûl-i Meşrutanın intâc edeceği (*doğuracağı*) fevâid ve muhassenâtı beyan (**s.46**) ve hilâfgirân (*muhalipler*) tarafından, usûl-i mezkûreyi red makamında serd olunan (*ileri sürülen*) mütalââtın butlanı (*hükümsüzlüğü*) isbat edilmiş idi. Muhakemât-ı akliye (*aklî muhakemeler*) ile sabit olan bir neticenin, maddeten dahi teyîdi (*doğrulanması*) lazım gelmekle, usûl-i mezkûre altında idare olunan memleketler ile şahs-ı vahidin yed-i müstebidânesine tevdi

çarparak batması olmuştur. O dönemde tüm imparatorluğu derin bir üzüntüye boğan bu olayın sonucunda 533 denizci personel vefat etmiştir. Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa (1832-1903) tarafından, 3 Nisan 1890 tarihinde Deniz Gedikli (Deniz Astsubay) Sınıfı kurulmuş ve 15 Haziran 1890 tarihinde Selimiye Gemisi'nde ilk Gedikli Sınıfı eğitim/öğretime başlamıştır. Yunanistan'ın 1897 yılında Girit'i işgal etmesi ile başlayan Osmanlı-Yunan Harbi'nde, Osmanlı donanması bir kısım unsurlarıyla sınırlı faaliyet göstermişse de üstün bir hareket yeteneğine sahip olmadığı ve eğitim yönünden zayıf olduğu için başarılı olamamıştır. Donanmanın Osmanlı-Yunan Harbi'nde faaliyet gösterememesi ve Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın teklifi üzerine, Sultan Abdülaziz döneminde görev yapan bazı gemilerin onarılmasına ve ilave olarak yeni gemilerin alınmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda, 1903 yılında Hamidiye Kruvazörü ile Ertuğrul ve Söğütlü Yatları İngiltere'ye, Mecidiye Kruvazörü Amerika'ya; 1906 yılında Berk-i Satvet ve Peyk-i Şevket Torpido Kruvazörleri Almanya'ya; yine aynı yıl Taşoz, Basra, Samsun ve Yarhisar Muhripleri ile "Hisar" sınıfı dört torpidobot ve on bir gambot Fransa'ya; on bir torpidobot da İtalya'ya sipariş verilmiştir. Bu girişim ile Donanmanın yeniden güçlendirilmesi için büyük bir adım atılmışsa da yeni alınan gemiler diğerleri gibi Haliç'te atıl tutulmuştur. II. Meşrutiyet 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edildiği zaman Osmanlı Donanması, hareket kabiliyeti ve harbe hazırlık seviyesi düşük olan gemiler ve eğitimsiz personelden oluşmuştur. (dzkk.tsk.tr/Genel/icerik/bahriye-nazirligi-donemi adresinden 02.02.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).

edilen memâlikin, terakkîyat-ı maddiye ve manevîyesini mukayese etmek üzere bervech-i âti cetvel tertib ve tanzimi münasip görülmüştür:

Beher Yüz Kişide Yazan ve Okuyanlar (Adet)	Senevî Nüfus Başına İsbet Eden Mektup, Kartpostal ve Gazete (Adet)	Beher Bin Mil Murabba (<i>kareye</i>) İsbet Eden Şimendifer Hattının Tavili (Mil)	Senevî Nüfus Başına İsbet Eden İhracat ve İthalat (Kuruş)	Memâlik
97	61	180	2285	İngiltere
90	60	115	1205	Fransa
99	83	144	1589	Almanya
60	46	91	516	Avusturya
55	16	80	470	İtalya
50	08	43	450	Yunanistan
20	05	3	180	Rusya
05	¼	2	170	Türkiye
04	2/9	1/100	120	Acemistan

(s.47) Bir memleketin ihracat ve ithalatı ve ol memlekette mevcut olan vesâit-i nakliye muâmelât-ı ticariyenin külliyyet ve cüz'iyeti (*çokluğu ve azlığı*) dahi servet ve sâmanın (*zenginliğin*) miktarına alâmettir. İstibdat altında yaşayan Rus, Osmanlı ve Acem anâsırının hürriyet-i şahsiye ve serbesti-i efkâra mâlik olan akvâm-ı sâireye ve hatta daha geçenlerde hâkimiyet-i Osmaniye'yi üzerinden ref' etmiş olan Yunanlılara nisbeten, gerek emr-i tedriste ve gerek muâmelât-ı ticariye ve vesâiti nakliyede ne derece dûn buldukları, bâlâdaki istatistikten anlaşıldığı gibi, müstebid devletler beynindeki tefâvüt (*farklılık*) dahi istibdadın derece-i şiddeti nisbetinde olması, meselâ, Acemistan'da hükümfermâ olan istibdad en müthiş olmakla, Acemlerin her hususta diğer iki müstebid devletlerden -yani Rusya ile Türkiye'den- daha mütedennî (*geri*) bir hâlde bulunmaları, ayrıca şâyân-ı dikkat ve ehemmiyet-i mevaddandır.

Usûl-i Meşruta gibi aklen ve tecrübeten rüchâniyeti sabit olan bir şekli-i idare mevcut olduğu hâlde, bunu nazar-ı itibare almayarak, kendi feraset-i tabiiyeleri icat eyledikleri tedâbiri tavsiye edenlere gelince; bunlardan bazıları hükümdar-ı hâzırın tebdîliyle her matlûb, hâsıl olacağı fikr-i sakîminde bulunarak, Padişahın hal'ini iltizâm ediyor. Ekserisi, Padişahın tahakküm-i müstebidânesini tahdit etmek lüzumunu teslim eylemekle beraber, bu maksadın husûlü için yekdiğerine mübâyen (*farklı*) tarifler irâe eyliyor. Bu tariflerden

birisi, Kânûn-ı Esâsi'nin¹⁴ îade-i meriyeti (*yeniden yürürlüğe iadesi*) tarafına gidilmeksizin mesûliyet-i vükelâ¹⁵ (s.48) usûlünün kabulüdür. Hâlbuki Meclis-i Mebûsan olmadıkça vükelâ mesûl tutulamaz. Çünkü vükelâ kime karşı mesûl olacak? Millete karşı mesûl olamaz, çünkü millet işbu hususta icra-yı nüfuz ve hakk-ı müdâhaleden hariç bırakılıyor. Süferâ-yı ecnebiyyeye (*yabancı elçilere*) karşı mesûl olamaz, çünkü o hâlde millet-i Osmaniye, istiklâliyet ve hukuk-ı

14 1876 Kânûn-ı Esâsisi üye sayısı 30'a varan bir özel kurul (Meclis-i Mahsus) tarafından yapılmıştır. Bu kurul II. Abdülhamid'in 30 Eylül 1876 tarihli iradesi ile kurulmuştur. Başkanı, Sadrazam Midhat Paşa'dır. Anayasa taslağını hazırlamak üzere, aynı kurul içinde bir alt komisyon kurulmuştur. Alt komisyon, yaptığı çalışmaları günü gününe ve Midhat Paşa aracılığı ile büyük kurula iletmiştir. Özel kurul, 20 Kasım 1876'da Osmanlı tarihinin çok bunalımlı bir döneminde, iki aylık yoğun bir çalışmadan sonra görevini tamamlayarak tasarıyı padişaha sunmuştur. İki aylık yoğun ve sert tartışma savaşı sonunda (Kânûn-ı Esâsi isteyenler ile istemeyenler arasında), tasarı padişahın benimsemesiyle kanunlaşmış ve 23 Aralık 1876 günü ilan edilerek yürürlüğe girmiştir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*: Kânûn -ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 4. Baskı, İst., 2016, s. 5-7. Aralarında Ziyâ Bey (Paşa) ve Nâmık Kemal gibi aydınların da bulunduğu Midhat Paşa başkanlığındaki komisyon 7 Ekim'de Kânûn-ı Esasî'yi hazırlama çalışmalarına başladı. Çalışmalar devam ederken 19 Aralık 1876'da Midhat Paşa sadârete getirildi; 23 Aralık'ta, yani Tersane Konferansı'nın başladığı gün Meşrutiyet ilân edilerek Kânûn-ı Esâsi yürürlüğe konuldu. On iki başlık altında 119 maddeden oluşan Kânûn-ı Esâsi biri halkın temsilcilerinin seçeceği üyelere, diğeri Padişah'ın tayin edeceği üyelere, yani Meclis-i Mebûsan, diğeri Meclis-i Âyân olmak üzere iki meclisli bir parlamento öngörüyordu. Ali Akyıldız, "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İst., 2011, C: 40, s. 1-10.

15 Kânûn-ı Esâsi (1876), Madde 28: Meclis-i Vükela sadrazamın riyaseti tahtında olarak aktolunup dahili ve harici umur-ı mühimmenin merciidir. Müzakeratından muhtac-ı isizan olanların kararları irade-i seniye ile icra olunur. Suna Kili – Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Basım, İst., 2000. Meclis-i Vükelâ, Başvekilin veya Sadrazamın başkanlığında toplanıp önemli devlet işlerini görür ve icra işlerinde nezaretler arasında koordinasyonu sağlar. Nâzırların her biri, nezaretinin görev alanına giren işlerden sorumluydu. Meclis gerekli gördüğü veya alt kademedeki diğer meclislerin hazırladığı tasarıları ve meseleleri tartışıp gerekli düzenlemeleri yapar, daha sonra Sadrazam bunları bir tezkireyle, Padişahın onayına sunar. Meclis-i Vükela ile kastedilen Bakanlar Kuruludur. Vükela tabiri dönemi itibarıyla "vekil" kavramının çoğulu olarak kullanılmıştır. Vekil ise günümüz anlamıyla Bakan kelimesine karşılık düşmektedir. Kitabın yazıldığı dönem itibarıyla milletvekili karşılığı olarak ise "Mebus" kelimesi kullanılmaktadır. Ali Akyıldız, *Meclis-i Vükelâ, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ank. 2003, C: 28, 251-253. Meclis-i Vükelâ'nın vezaifine Müteditair 9 Rebiülevvel 1327 tarihli Nizâmname-i Dahili'yi Muadil Nizâmname (Takvim-i Vekâyi' ile neşir ve ilan: 20 Cemaziyülahra 1330 – 27 Mayıs 1328 – 6 Haziran 1912, Numara: 1147) Madde 1: Meclis-i Vükelâ'dan müzakere edilecek mevad üç nev'e münhasırdır: 1) Siyaset-i umumiyyeye müteallik mesâil, 2) Kanun-ı Esasî'nin ahkâm-ı mahsusası mucibince vükelânın mesuliyet-i müşterekesini icab eden mesâlih,, 3) Kavanin-i saire mucibince Meclis-i Vükelâ'nın kararına muallâk olan hususat. Servet Armağan, "*Bakanlar Kurulu'nun Çalışma Usulüne Dair Bazı Düşünceler*", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C: 38, S: 1-4, 1973, 231-246.

hâkimiyetini bütün bütün kaybetmiş olur. Demek oluyor ki vükelâ, Padişah tarafından intihâb olunmakla beraber, hem Padişaha karşı mesûl olacak ve hem de kendisine karşı mesûl olduğu bir Padişahın kuvvet ve kudretini tahdit edecek!!!

Tavsiye olunan tarîklerden bir diğeri de icraat-ı hükûmeti teftiş etmek üzere milletin hüsn-i teveccüh ve emniyetini kazananlardan mürekkeb bir Meclis-i Umûmî'nin teşekkül etmesidir. Fakat işbu meclisi teşkil edecek zevât, hükümdar tarafından tayin olunarak azil ve nasb ve nefy hakkı hükümdarın yed-i iktidarına bırakıldıkça, erkân-ı Meclis, kendisinden intizar olunan (*beklenen*) hizmeti hakkıyla îfâ edebilir mi?

Âzâların, kayd-ı hayat şartıyla tayin olunmaların meselesine gelince; evvela intihâb olunacak zevâtın erbâb-ı iktidar ve namustan olmasını temin edecek bir kuvvet-i mücbire (*zorlayıcı bir kuvvet*) yoktur. Sâniyen, âzâlar ilel-âhir-ül-ömr (*ömürlerinin sonuna kadar*) makam-ı memûriyetlerinde ibka (*devam*) olunacaklarından emin oldukça, îfâ-yı vazifede tekâsül (*tembellik*) ederek, atalet ve betâlete meyl eyleyecekleri memûl bulunmakla, bu usûl dahi mahzurdan sâlim değildir.

Her vilayetten bir âzâ intihâb olunmak ve vazifesi yalnız devletin umûr-ı mâliyesine nezaret etmek üzere bir heyet teşkilini tasvib ve teklif edenler (**s.49**) dahi mevcuttur. Vâkıâ, umûr-ı maliyenin derece-i ehemmiyeti nâ-kabil-i inkâr ise de hakk-ı nezareti yalnız umûr-ı maliyeye hasr ederek, sâir şubât-ı idareyi bu faideden mahrum etmekte bir sebep-i makûl yoktur zannederiz. Bundan başka her vilayetten yalnız bir âzâ intihâb olduğu sûrette, mebûsanın adedi pek mahdut kalacağından, kısm-ı azâmının rüşvetle ikna edilmesi mümkün olur. Aksi sûrette, yani âzâların adedi hadd-i itidâli tecavüz ettiği takdirde, Meclisin nizam ve intizamına hâlele geleceği melhûz (*muhtemel*) olmakla, bu hususta dahi “Hayr-ül umur evsatha”¹⁶ kâidesine ittibâen (*uyarak*), ifrat ve tefritten tevakkî etmek (*kaçınmak*) muvâfık-ı akl ve hikmettir.

Bervech-i bâlâ mehâzirden gayr-i sâlim ve mîyar-ı tecrübeden (*tecrübe ölçüsünden*) geçmemiş olan usûlleri bil-iltizam tavsiye etmekten ise, bil-cümle medenî devletlerde mer'î olup fevâid-i kesîresi sebebiyle, Mithat Paşa merhumun hayatı pahasına millete yadigâr etmiş olduğu Kânûn-ı Esâsi'nin îadesini istihsâle sarf-ı makderet etmek (*güç harcamak*) daha muvâfık değil midir? Bizde alelekser takip olunan tarik, eslâfın yaptığını yıkmaktır. Mithat Paşa merhumun ektiği tohumu yetiştirmek tarafına müttehiden gidilmediğinin sebebi bu olsa gerektir. En ziyade mûcib-i meyûsiyet olan nokta, bu mesleksizlik ve ittıratsızlığın (*düzensizliğin*), umûr-ı devleti ıslah etmek azminde bulunan zevât arasında dahi nümâyân olmasıdır. Mimarlarımız hodpesend (*mağrur*) oldukları cihetle, eslâfın

16 “İşlerin hayırlısı, orta yoldur.” *Hadis-i Şerif*

tesis ettiği temel üzerine bina kurmağa tenezzül etmiyorlar. Hâlbuki her aklına gelen, yalnız başına bir temel atıp cesîm inşaata başlamak tasavvurunda bulunur ise, ya iş (s.50) sırf tasavvurdan ibaret kalır veyahut sarf olunan emekler berheva olur. İhtimâl ki Mîthât Paşa merhumun tanzim ettiği Kânûn-ı Esâsi'de bazı noksanlar ola. Fakat teferruatta noksanîyet esasın iptalini müstelzim olamayacağından (*gerektiremeyeceğinden*), layık olan şey, tadiline (değişiklik, değiştirme) lüzum görülen (gerekli görülen) mevaddın (maddelerin) tashîhiyle beraber memleketimizde iki seneye karîb bir müddet zarfında tecrübe olunması sebebiyle dahi diğer usûllere hakk-ı rüchâniyeti olan Kânûn-ı Esâsi'nin îade-i mer'iyeti, müttehiden talep etmektir.

Eslâfın yaptığını yıkmak, bizde adet olduğu gibi, sâirlerine benzemeğe çalışmak dahi evsâf-ı mahsusamızdandır. Hiçbir medeni memlekette tecrübe ve tatbik olunmamış bir usûl-i idare talebine kalkışmak, âlem-i medeniyette, asırlardan beri arabalar dört veyahut iki tekerlek üzerine vaz' edilip bu usûlde inşa olunan arabaların hayvanlara zahmet vermeyerek kemâl-i sürat ve suhûletle (*kolaylıkla*) hareket ettiklerini rey'el-ayn müşahede eylediğimiz (*bizzat gördüğümüz*) hâlde, arabalarımızın üç veyahut beş tekerlekli olmak üzere imâl olunmasında ısrar etmeğe benzer. Mucitlik, Osmanlıların fezâilinden olmadığını, maateessüf ikrar ve itiraf etmeğe mecburuz. Bilmediğimiz ve acemisi olduğumuz bir maslahatta (*işte*) cahilâne harekette devam edeceğimize, acimizi bil-itiraf bilenlerden öğrenmeye gayret etmek ve öğrendiğimiz ilmi kendimizde tatbik etmeye bezl-i himmet etmek (*sakinmadan gayret*) daha makûldür zannederiz.

Şurasını dahi nazar-ı itibardan dûr tutmamalıdır ki umûr-ı mülkiyeye ait mesâlihte (*işlerde*) icra olunacak tecâribin (*tecrübelerin*) tahdîdi, gayr-i mümkün olmakla bu hususta yeni tecrübelerle kıyam etmek, muhâtaradan hâli (*tehlikesiz*) değildir. Meselâ, ilm-i (s.51) tıpta keşf olunan bir devanın derece-i tesirini anlamak için tecrübe, yalnız birkaç kişi üzerinde icra olunur. Fâide yerine mazarrat bile îras etse, zarar mahdut kalır. Hâlbuki umûr-ı mülkiyeye dair mesâilde icra olunacak tecâribin, birkaç kişi üzerinde tatbiki gayr-ı mümkündür. Neticesi hilâf-ı memûl (*beklenene aykırı*) muzır çıktıkta, umum ahâli zarardîde olur. Binâenaleyh, usûl-i idare-i devletin bir başka şekle vaz'ı gibi derece-i ehemmiyet ve nezaketi mübalâğa götürmeyen bir meselede, sâirlerinin tecrübesinden bil-istifâde, faidesi maddeten sabit olan bir usûlün tercih olunmasında, bir kat daha muhassenât olduğu, nâ-kabil-i inkârdır.

Usûl-i Meşrutanın bizde tatbiki mümkün olup olmadığı meselesine gelince; milletler akıl ve zekâ, âdât (*adetler*) ve ahlâk ve malûmâtca yekdiğerine benzemedikleri cihetle, bir memlekette câri olan kavânîn ve nizâmât, aynıyle diğer memlekette tatbik olunamayacağı bedihî ise de bazı esaslar vardır ki bunların kabul ve mevki-i icraya vaz'ına, Avrupa Kıtası'nı teşkil eden akvâm-ı muhtelifenin umumu, bilâ-istisna lüzum görmüştür. Bu esaslardan birincisi,

hükümetin icraatını kontrol etmek ve tanzim olunan kavânîni kabul veyahut red veyahut tadilini (*değiştirilmesini*) talep eylemek üzere bir Heyet-i Mebûsan teşkili, ve heyet-i mezkûre âzâlarının ahâli tarafından intihâbı ve ikincisi Heyet-i Mebûsan tarafından ekseriyet ârâ (*oy çokluğuyla*) İle kabul olunan lâyihalarda, şayet muzır ve muhil-i asayiş (*asayışı bozacak*) bir şey gördüğü hâlde mütâlâasının ilavesiyle ya katiyen red veyahut tadil olunmak üzere, heyet-i mezkûreye iâde etmek salâhiyetini (s.52) hâiz bir Meclis-i Âyan teşkilidir(I)¹⁷.

Avrupa Kıtasında mütemekkin olan (*yaşayan*) milel-i muhtelif beyinde, din ve mezhep, cins ve kavmiyet, âdât ve ahlâk ve malûmâtça yekdiğerine benzemeyen birçok akvâm mevcut olmakla beraber bâlâda zikrolunan iki esasın kabul ve mevki-i icraya vaz'ı, cümlesince mümkün olduğu hâlde, bizde niçin olamasın? Bir usûl-ı betamamhâ (*bir usûlün tamamı*) tatbik etmekle, yalnız üss-ül-esâsını (*temelini*) tatbik eylemek beyinde fark-ı azîm olduğu unutulmamalıdır. Sıtma illetine dūçar olan hastaların sulfato¹⁸ ile tedavi olunması fenn-i tıpça esasen kabul olunmuş bir usûldür. Yalnız verilecek miktar, hastalığın şiddetine göre ve hastanın kuvvet ve tahammül-i vücudiyesi nisbetinde tahavvül eder (*değişir*). Tabir-i âhîrle (*diğer bir ifadeyle*) deva, bir sûret-i tedavi-i mütefavittir (*çeşitli tedavi şekilleridir*). İşte aynı vechle, müterakkî devletlerde dahi bina-yı hükümetin kavâim-i esasiyesi (*temel buyrukları*) bir olup yalnız şubât-ı umûr ve teferruat-ı idare, ihtiyacat-ı mahalliyeye göre mütefavittir Mîthât Paşa merhum, bu hakikati nazar-ı itibara alarak, ilan etmiş olduğu Kânûn-ı Esâsî'de yalnız bina-yı hükümetin temeli olan bu iki esası muhafaza etmekle iktifâ ederek (*yetinerek*) Heyet-i Mebûsan'ın sûret-i intihâbı,¹⁹ Heyet-i Âyan'ın tayin ve terkîbi,²⁰ mehâkimin sunûf (*sınıfları*) ve vezâif ve salâhiyâtının derecât

17 (I) Heyet-i Âyan yalnız Yunanistan ile Bulgaristan'da mevcut değildir.

18 Eskiden sıtma tedavisinde kullanılan kinin hapının halk arasında bilinen ismidir.

19 Heyet-i Mebûsan'ın miktar-ı âzası tebaa-i Osmaniye'den Emr-i intihap rey-i hafî (*gizli oy*) kaidesi üzerine müessesdir. Suret-i icrası kanun-ı mahsus ile tâyin olunacaktır (66. md). Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2000, s. 49-50.

20 Kânûn-ı Esâsî'de 60. ile 64. maddelerde düzenlenmiştir Heyet-i Âyanın reisi ve âzası nihayet miktarı Heyet-i Mebûsan âzasının sülüsü miktarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya tarafî hazret-i padişahiden nasbolunur (60. md). Heyet-i Âyan'a âza tayin olunabilmek için asar ve efal-i umumun vüsuk ve itimadına şayan ve umur-ı devlette hidemat-ı memduhesi mesbuk ve mütearif zevattan olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lâzımdır (61. md). Heyet-i Âyan âzalığı kaydıhayat iledir. Bu memuriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşîrlîği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan mazulinden ve berri ve bahri ferikândan ve sıfat-ı lazimeyi cami sair zevattan münasipleri tâyin olunur. Kendü taleplerile devletçe sair memuriyete tayin olunanlar âzâlık memuriyetinden sakit olur (62. md). Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2000, s. 49.

ve taksimâtı²¹, tekâlif ve mürettebât-ı mîrîyenin tevzi' ve tahsili²², vilâyatın usûl-ı idare-i dâhiliyesi²³ gibi şubat-ı umûru, memleketimizin ahvâl-i mahsusasına göre tanzim ve tertip etmişti.

Filvâki, solfato ile tedaviye, azâ-yı bedeniyesi gayr-ı muhtemel (*uygun olmayan*) hastalar (s.53) bulunduğu gibi Usûl-i Meşrûta ile idare olunmağa kesb-i istihkak etmemiş akvâm dahi mevcud ise de bunlar, bâlâda şerh ve izah olunduğu vech üzre, âlem-i medeniyetin ders-i evveli olan itâat ve inkıyâdı (*itaat ve bağlanmayı*) henüz tahsil edemeyen milletlerdir. Hâlbuki bizim bu hâl-i vahşetten çoktan beri kurtulup idare-i mutlakanın tedris ettiği ders-i inkıyâd ve itâati hatta lüzumundan ziyade tahsil eylediğimiz bugünkü hâl-i inkırâzımızla sabittir. Demek oluyor ki akvâm-ı Osmaniye, şahs-ı vahidin idare-i müstebidânesi altında mânen ve maddeten istihsâli mümkün olan terakkînin derece-i bâlâsına yetişip hâl-i tedenniye (*gerileme haline*) rücû eylediği tarihten itibaren, yani Sultan Süleyman-ı Kanuni devrinden beri, Usûl-i Meşrûta ile idare olunmağa kesb-i salâhiyet etmiştir. Aksini iddia edenlerin ekserisi, isbat-ı müddea (*iddiasını ispat*) için, işbu usûl ile idare olunmağa bizde ahâlinin henüz hazır bulunmadığını dermiyân etmekte iseler de bu vechle tefsîr-i maddeye kıyam etmek, adem-i takayyüd (*kayıtsızlık*) neticesi olarak üzerinde çalı çırpı

21 Mahkemeler ve hakimlere dair hükümler Kânûn-ı Esâsi'de 81. ve 91. maddeler arasında yer almaktadır. Kanun-ı mahsusuna tevfiakan tarafı devletten nasbolunan ve yedlerine berati şerif verilen hakimler lâyenazildir (*azledilmezdir*). Fakat istifaları kabul olunur. Hakimlerin terekkiyatı ve meslekleri ve tebdil-i memuriyetleri ve tekaüdları (*emeklilikleri*) ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azil olunmaları dahi kanun-ı mahsusı hükmüne tabidir ve hakimlerin ve mehâkim memurlarının matlup olan evsafını işbu kanun irade eder (81. md). Mahkemelerin sunuf ve vezaif ve selâhiyetinin derecat ve taksimâtı ve hükkâmın tavzifi kavanine müstenittir (88. md). Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2000, s. 51, 52.

22 Vilâyat Meâlis-i Umumiyesinin vezâifi yapılacak kanunu mahsusunda beyan olunacağı vechile turuk-ı meabir tanzimi ve itibar sandıklarının teşkili ve sanayi ve ticaret ve felâhatın teshili gibi umuru nafiaya müteallik mevad hakkında ve umuma ait maarif ve terbiyenin intişarı yolunda müzakerata şâmil olmakla beraber tekâlif ve mürettebat-ı miriyenin suret-i tevzi ve istihsalinde ve muamelatı sairede kavanin ve nizamât-ı mevzua ahkâmına muhalif gördükleri ahvalin müteallik olduğu makam ve mevkilere tebliğ ile tashih ve ıslahı zımında arz-ı istikâ etmek selâhiyetini dahi muhtevi olacaktır (110. md). Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2000, s. 54.

23 Vilâyetlerin yönetimine dair hükümler Kânûn-ı Esâsi'de 108. ve 112. maddeler arasında yer almaktadır. Vilâyatın usûl-i idaresi, tevsi-i mezuniyet ve tefriki vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır (108. md). Vilâyat ve liva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleriyle senede bir defa merkez-i vilâyette içtima eden Meclis-i Umûmî âzasının suret-i intihabı bir kanunu mahsusile tevsi olunacaktır (109. md). Umur-ı belediye dersaadet ve taşralarda bilintihap teşkil olunacak devair-i belediye meclisleriyle idare olunacak ve bu dairelerin suret-i teşkili ve vezaifi ve âzasının suret-i intihabı kanun-ı mahsus ile tayin kılınacaktır (112. md). Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2000, s. 54.

biten gayet münbit bir araziyi filâhata (*ekime*) gayr-ı salâhdır diyerek hükmetmeğe benzer. Zira ahâlinin hazırlanmamış olması, usûl-ı Meşrutanın kabil-i tatbik olmadığına delalet etmeyip, olsa olsa efkâr-ı umûmiyenin bu hususta istihzârına lüzum olduğunu gösterir ki işbu lüzumun mevcudiyet ve derece-i ehemmiyetini cümleden evvel, biz takdir ve itirafa hazırız.

Nev-i beşer âdât edindiği şeyleri, fena bile olsa muhafazaya meyyaldır. Binâenaleyh, yeni bir usûlü mevki-i icraya vaz' etmeden evvel, ibtidâ (ilk önce) ahâliyi ol usule alıştırmak lazımdır. Matlûb olan bir usûlün mütezammın olduğu fevâide dair, efkâr-ı umumiye istihzâr olunduğu takdirde hem usûl-ı mezkûrenin (s.54) istihsâli kolaylaşır ve hem de istihsâl olunduktan sonra emr-i muhafaza ve idâmesi (*korunması ve sürdürülmesi*) mümkün olur. Onları, melûf (*alışık*) olmadıkları bir fikre alıştırmak için çare-i yegâne ise sûret-i dâimede (*devamlı şekilde*) ondan bahsederek, zihinlerini böylece zapt ve işgal etmektir. Zîrâ bir maddenin fevâid ve muhassenâtı, insanların ale-t-tevâlî nazar-ı dikkatine arz edildikte, ol maddenin istihsâli için kalb-i beşerde, büyük bir arzu uyanması, kavâid-i külliye-i tabiiye iktizâsındandır (*yaratılışın gereğindedir*).

Efkâr-ı umûmiyeyi vech-i lâyük üzere istihzâr etmek için, evvela bu umûr-ı mühimme teşebbüs eden zevât beyninde matlûb her ne ise, ona dair ittifâk-ârâ (*oy birliği*) hâsıl olması lazımdır. Aksi sûrette, yani yekdiğerine mübâyin (*farklı*) birtakım tarîkler irâe olunduğu takdirde, ezhân-ı umûmiye (*halkın zihni*) bütün bütün teşvîş edilmiş (*karıştırılmış*) olacağından, ahâli ne isteyeceğini şaşırarak, nihayet hiçbir şey talep etmeğe karar verir. Hâlbuki yalnız bir fikir, müttefikân ve ale-t-tevâlî, halkın nazar-ı dikkatine arz olunarak çâre-i necat (*kurtuluş çaresi*) bunun istihsâlinde olduğu tefhîm edilirse (*anlatılırsa*) maksada sûrat-i mümkün ile takarrüb olunacağı (*yaklaşılacağı*) şüphesizdir. Zira mevadd-ı sâirede olduğu gibi, umûr-ı devlete müteallik ahvâlde dahi tesîr-i azîm hâsıl edebilmek için, kuvâ-yı maneviye müttehiden yalnız bir noktaya sarf olunmalıdır. Efrâd-ı millete bir ağızdan ve mütemâdiyen aklen, dinen ve maddeten mergub olan (*rağbet edilen*) bir usûl-i idare tavsiye olunduktan, nihayet-ül-emrde onların dahi ol usûl-i idareyi bir ağızdan talep etmeğe kıyam eyleyecekleri tabiidir.

Usûl-i Meşrutanın fevâid ve muhassenâtı hakkında şimdîye değin serd ve beyan olunan edille (*deliller*) karin-i kabul görüldüğü takdirde millete pîşdâr olanların (*öncü olanların*) (s.56) vazifesi, her türlü garaz ve ivazı (*bedeli*) bertaraf ederek ve yek diğeri aleyhine haklı ve haksız harf-i vahid (*tek harf*) söylemekten imtina ederek, cümle kuvvet ve kudretlerini yalnız Kânûn-ı Esâsi'nin îade-i mer'iyeti hususuna sarf birle, bu bâbda milletin kalbinde şiddetli bir arzu uyandırmaktan ibaret kalmalıdır. İşbu neticenin husûlü (gerçekleşesi) için memâliki Osmanîye'de (Osmanlı memleketlerinde) intişar olunmak (yayılmak) üzere bir "vasıta-i efkâr" tesisi lazım gelip, bu ise hariçte yalnız birkaç kişinin vücuduna mütevakkıftır. Fakat bir maddeye dâir efkâr-ı umûmiye üzerine tesir-i

küllî hâsıl edebilmek için, mürevvicilerin (*destekleyenlerin*) ashâb-ı hüsn-i niyet ve iktidardan olması derkâr bulunmakla, işbu vazifeyi deruhde eden zevâtın, adetçe killeti (*azlığı*) ile beraber ahlâk ve iktidarca malûm ve mutemed olmaları, müstağni-i beyan ve izahıdır.

Bervech-i maruz, bir “vasıta-i efkâr” tesis ettikte, Islahat Fırkası’nın vatana karşı ibraz edeceği hıdemât (*hizmetler*), memleketlerini terk ederek diyar-ı gurbette beyhude yere perişan olmak olmayıp, bilakis hariçte tab’ olunan (*basılan*) evrakı dâhil-i memlekette tevzî etmek (*dağıtmak*) ve Kânûn-ı Esâsi’nin îade-i mer’iyeti hususunda efkâr-ı umûmiyeyi istihzâr eylemek üzere, her türlü teşebbüsâtın geri durmayarak, efrad-ı millete hem düçar olduğumuz marazın mahiyetini ve hem de çare-i tedavisini ifham etmekten (*anlatmaktan*) ibaret kalmalıdır. Enzâr-ı âmmeye (*kamunun nazarına*) basit ve muayyen bir esas vaz’ etmeyerek yalnız Padişahı ta’n ve muâheze etmekle taziy-i evkat eyleyenlere (*eleştirmekle vakit kaybedenlere*) şurasını beyan etmek isteriz ki bilcümle seyyiâtı, hükümdara atf ederek düçar olduğumuz ahvâl-ı esef-i iştîmâlin (*esef verici hâllerin*) sebep-i yegânesi, hükümdar olduğuna hasr-ı makal edilmesi (*söylenmesi*), Padişahın tebdîliyle her matlûb hâsıl olacağına dâir ezhan-ı umûmiyede bir fikr-i sakîm (*sakat fikir*) peyda olmasına hizmet eylediğinden, ahâli ele geçecek ilk fırsatta şekl-i idarenin tebdîline kıyam edeceğine, hükümdar-ı cedîdin mevhum olan (*vehmedilen*) icraat-ı hasenesine muntazır (*güzel işleri beklentisine*) kalır ki bu hâlde sarf olunan mesâi, aksine istimâl edilmiş olup yine efrad-ı millet, şahs-ı vahidin tahakküm-i müstebidânesinden halâs olamaz. Şu mülâhazaya nazaran, nefret-i âmmeyi, hükümdarın aleyhine celb etmekten ise, usûl-i müstebide aleyhine tevcih eylemek, daha makûl olacağından, idare-i hâzırardan müşteki olan ashâb-ı hüsn-i niyetin cümle kuvvet ve kudreti, bu noktaya sarf olursa gerektir zannederiz.

Rû-yı zeminde (*yeryüzünde*) müteferrik (*dağınık*) bir hâlde üç yüz milyona karîb, ahâli-i İslâmiye mevcuddur. Asya ve Afrika’da birkaç hükümet-i İslâmiye var ise de bunlar miyânında, diğerlerine nisbeten kaviyy-ül-şekîme (*mukavemeti sağlam*) ve oldukça devlet itlâkına (*demeye*) şâyân olanı Devlet-i Osmaniye’dir. Şeref-i Hilafet, Devlet-i Osmaniye’dedir. Bircümle ehl-i İslâmın hâmi-yi yegânesi ve Harameyn-i Muhteremeynin hâdimi²⁴ Devlet-i Osmaniye’dir. Her nokta-i nazardan Devlet-i Osmaniye’nin zevâl ve inkırâzı, âlem-i İslâmiyet için bir ye’s-i

24 İslamiyet’in kutsal iki kenti olan Mekke ve Medine’nin hizmetkârı anlamında kullanılan unvandır. İlk kez, 1193 tarihli bir kitabede Selahaddin-i Eyyübi için kullanılmıştır. Osmanlıların Suriye ve Mısır’ı fethetmesi sonrasında bu unvan Yavuz Sultan Selim’den itibaren Osmanlı padişahları için kullanılmaya başlanmıştır. Son olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife olarak seçilen Abdülmecid Efendi için “halife-i Müslimin ve Hâdimü’l-Haremeyni’ş-Şerifeyn” hitabı kullanılmıştır. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İst., 1997, C.15, s.26-27.

ebedî, bir musibet-i azîmedir. Binâberin, devlet-i mezkûreyi, idare-i müstebidenin ilka eylediği dereke-i zevâl ve girdab-ı inkırâzından tahlîs (*kurtarmak*), ve idare-i Meşrutayı tesis eylemek üzere teşebbüsatta bulunmak, her Müslim üzerine dinen ve siyâseten farz-ı ayndır.²⁵ “كلکم راء وکل راء مسئول عن ”²⁶ hadis-i şerifinde, musibet-i vâkıadan aktar-ı cihanın (*dünyanın köşe bucak*) her tarafında bulunan İslâmları hem mesûl tutuyor ve hem de îfâ-yı vazifeye davet ediyor.

25 Farz-ı ayın: İslâm dininde her mükellef Müslüman tarafından bizzat yapılması gereken farz (beş vakit namaz, oruç vb.).

26 “Hepiniz birer çobansınız ve her biriniz, sürünüzden sorumlusunuz.” *Hadis-i Şerif*

اصول اداره واصلاحات

محرری

بردیلومات

۱۳۱۹

اصول اداره و اصلاحات

افراد ملت بیننده اصلاحات آرزوسی کسب عمومیت ایتمشدر •
 دنیه بیلورکه بو استقبال ایچون برتشیردر • یالکز آرزو اولنان
 اصلاحاتک نه دن عبارت اولسی لازمکله چکنه دائر فکر لر هنوز مختلفدر •
 حالبوکه استحصالی مطلوب اولان دعوا حقنده اتحاد آرا وجوده کلدکجه
 صرف اولنان مساعینک ثمره سز قاله جنی امر طیبیدر • فکرلرک بر
 مرکزده اجتماع ایتمسی ایسه مسئله نک قواعد علمیه به توفیقاً حلی ایله
 حاصل اولور • زیرا علم، مشوش و بریشان تصوراته بر شکل مخصوص
 ویرر •

اداره حاضره مزک کفایتسزلیکی، ویرینه قائم اولسی لازمکلان
 اصولک درجه رجحانیتنی اظهار ضمننده ایراد ایدیله چک ادله قرین قبول
 بیورلدینی تقدیرده موجود اولان اختلافک تقلینه مدار اوله جنی مأمول
 بولنغله بو امر مهمک حصوله خدمت ایتمک، بوراده در عهده اولنان
 وظیفه نک مقاصد اصلیه سندندر •

حکومتدن مقصد تبعه نک رفاه حالنی تأمین ایتمکدر • تبعه نک رفاه
 حالنی تأمین ایتمک، بینلرنده تحدت ایدن اختلافاتک صورت عادلانه ده
 فصلی، معنا و ماده ترقیبی ایچون معارف، صنایع و تجارتک توسیعی،
 خارجک تسلطدن محافظه سی ایچون قوه بریه و بحر یه نک تنظیمی ایله
 حاصل اولور •

— ۴ —

احوال حاضرہ من اجمال ایدیلہ جک اولور ایسه ، حکومتک اشبو امور مهمہ دن هیچ برہنی لایقیلہ ایفا ایتمدیکی تظاہر ایدر . زیرا ازہر جهت گیری کیدیورز . مأمورین ورجال دولتہدہ حیت ، استقامت وفضائل اخلاق یرینہ خیانت ، مسکنت و منافقلى قائم اولیور . علوم و فنونده بر اثر ترقی کویسترمده . صنایع و زراعت خصوصندہ بزدن دون بر ملت قالمامشدر . اوستمزہ کیدیکمز قاشلر و بونلری اعمال ایتمک ایچون استعمال اولتان آلات و ادوات خارجدن ادخال اولنمسه وجودمزی ستردن عاجز قالہ جنفر . اصول زراعتہ کلنجه الآن زراع دور آدمدن قالہ صپانلرہ فلاحت ایدیور . شمندوفرلرمز ، یوللرمز مفقوددر . شهر لرمزده ، قصبہ لرمزده اثر مدنیت کورولییور . بونلرک هر بری بر خرابہ زار شکلنی آلمشدر . خارجک تعرض و تسلطندن کندیمزی محافظہ ایدہ جک اردولرہ ، دوتہایہ مالک دکلز . بالکزر شوکچن ربع عصرده وطنک ثلثی ید اغیارہ کچدی . بو حقایق نظر دقتہ آلدینی حالده اداره مزده بر بیوک نقصان اولدینی تظاہر ایدر دیمک اولیورکہ اساس مسئلہ بونقصانی بولوق واستکمالی خصوصندہ توسل ایدلمسی لازمکلان تدابیری تعیین ایتمکدر . بو ایکی مطلوب حاصل اولدینی تقدیرده خستہلق تشخیص ایدلمش اولور . اصحاب حسن نیت بیننده داعی اختلاف اسباب آزالور . وطن غیرتی اولان ارباب حیتمک ابراز ایدہ جکی خدمات تقرر ایدر . فنک تعیین ایندیکی معالجه ال بر اکیله تدارک اولنور ، و بو صورتلہ زوال وانقراضہ یوزطوتمش قوجه بر دولت خلاص بولور .

دولت عثمانیه نك اسباب انقراضی، بعضیبری طرفدن دول خرسیتانیه نك اسلامیه قارشى اولان كین وعداوتنه حمل اولنه رق دوچار اولدیغمز فلاکتك بو منبعدن ظهور ابتدکی ادعا اولنمقدمه در . وقوعات تاریخیه به عطف نظر اولنور ایسه اشبو ادعانك مقارن حقیقت اولمدینی تیین ایدر . ازمنه اخیرده دولتر بیننده کی مناسباتی تعیین ایدن مسائل دینیه دکلدر ، منافع متقابله در .

حکومات اسلامیه بیننده اختلاف ظهور ایدرک یکدیگرینك محوبنه یورودکلری وقوعات نادره دن اولیوب مثال اوله رق عجملر ایله بینمزمده اولان محارباتدن بشقه حضرت علی رضی الله عنه قارشى معاویه ، یلدریم بایز بده قارشى تیمورائک ، سلطان محمود ثانی به قارشى تبه دلتلی علی پاشا طرفدن آجیلان محاربه لر ارانه اوله بیلور اقوام خرسیتانیه آره سنده دخی جنك وجدال اكسیك اولمدیغه تاریخك هر صحیفه سی شاهددر . دول خرسیتانیه دن بعضیبری بالاتفاق علیهمزده حرکت ایندکلری واقع ایسه ده بوکبی احوال کندی بینلرنده دخی ظهوره گلشدرکه اثبات مدعا ایچون وقوعات آتیه بی تعداد ایدرز .

برنجیسی ۱۵۰۸ سنه میلادیه سی کانون اولنك ابتداسنده وندیك جمهوریتنه قارشى « قامبره اتفافی » عنوانی آلتنده ایپراطور ماقس میلان ، اون ایکنجی لوتی ، ایکنجی پایازول ، فردیناند لوقاتولیک ، دوق دوساواوا ، دوق دوفه رارا ومارکی دومانتون میاننده امضا ایدیلان اتفاقامه در .

ایکنجیسی ۱۵۲۶ سنه میلادیه سنده « اتفافی مقدس » نامی آلتنده ایتالیا ممالکنک « شارل کن » دن تخلیصی ایچون برنجی فرانسوا ویندنجی

— ۶ —

پایاقله مان ایله انکلتره قرالی ووندیک، فلورانسه، میلان واسویجره حکومتلری میانده امضا اولنان اتفاقمه در .

اوچنجیسی ۱۶۳۴ — ۳۵ — ۳۶ و ۳۷ سنه میلادیه لرزنده ریشلیو، اوستریا واسپانیا حکومتلرینه قارشى متعدد اتفاقلر وجوده کتوره رک «اوتوزسنه محاربه سی» نامیله اشهار ایدن محاربات عظیمه وقوعه کلمش واشبو اتفاقلره آلمانیا، ساقس وایمر، اسوج، هس، قاسل، فلمنک واسویجره حکومتلری ایله مانتون پارم وساوا دوقه لقلری داخل اواشدر .

دردنجیسی ۱۶۷۳ سنه میلادیه سنده «فلمنک اتفاق عظیمی» نامی آلتده فرانسه علیه اسپانیا قرالی، آلمانیا ایمراطوری، فلمنک وبراندبورغ حکومتلری میانده عقد اولنان اتفاقدر .

بشنجیسی ۱۶۸۶ سنه میلادیه سنده «اوقسبورغ اتفاتی» عنوانیله اون دردنجی لوتی یه قارشى آلمانیا، انکلتره واسوج حکومتلری میانده وقوعه کلان اتفاقدر .

آلتنجیسی ۱۷۰۱ سنه میلادیه سنده «فلمنک اتفاق عظیمی» نامیله فرانسه واسپانیا حکومتلرینه قارشى انکلتره، فلمنک، اوستریا، آلمانیا وپورتکیز دولتلری ایله موده ناساوا دوقه لقلری بینده عقد اولنان اتفاقدر .

یدنجیسی بیوک ناپولیونه قارشى آلمانیا، اوستریا، روسیه وانکلتره دولتلری طرفدن بالاتفاق آچیلان محارباتدر .

بالاده کی وقوعات تاریخیه دن ما عدا بر خرستیان دولتی دیکر بر خرستیان دولتی ازمک اوزره مسلمانلره متحدا حرکت ایله دیکر وقوعات

- ۷ -

نادره دن اولیوب بونلردن بری « شارل کن » قارشى حرب ایتک اوزره ۱۵۳۲ سنه میلادیه سنده ، یعنی اوروپانک تعصبه مستور اولدینی بردورده ، فرانسه قرالی برنجی فرانسوا سلطان سلیمان اول زردینه برهیئت سفارت کوندره رك سلطان مشار الیهک معاونتنی طلب واستحصال ایلمش اولسیدر . بوندن بشقه بر مسلمان دولتنی بر خرسیتان دولتک تسلطدن محافظه ایتک اوزره انکلتره ، فرانسه وساردونیا حکومهتلی مسلمانلره بالاتفاق موسوفلر علیهنده قان دوکدکلی کچی کچن روس محاربه سنده موسوفلرک دارالخلافیه دخولنی منع ایدن وایستفانوس معاهده سنک برلین معاهده سنه تحویلنه سبب اولان بر خرسیتان حکومتی اولدینی فراموش ایدلاملیدر . مصر والیسی محمد علی پاشانک استانبولی استیلا ایتسنه مانع اولان ینه دول خرسیتانییه در . دیگر طرفدن ایسه مثلاً یونا . نستانک اعلان استقلالیتی هنکامنده وکچن یونان محاربه سنده اوروپا دولتری یونانلیره طرفکیرلک ایتشلردر . اشبو وقوعات تاریخیه دن دول خرسیتانیه نك وقت بوقت وایجاب حاله کوره هم یکدیگری لنده وعلیهنده وهمده بزم لهمزده وعلیهمزده حرکت ایتدکلی مسبقان اولورکه تعقیب اولنان پولیتقهنک اساسی مسئله دینه اولدینغی اثباته کافیدر .

بر ملت قنغی دین ومذهب منسوب اولور ایسه اوسون ، اداره امور پنی لایقینه ایفا ایدم مدیکی حالده کسب ضعف ایدر . وداخلا کسب ضعف ایدن ملتره خارجاً دشمنلر عارض اولور . دولتلر بو خصوصده وجوده انسانییه تشبیه اوئنه بیلور . نسلکه کسب ضعف ایدن بر وجوده مذهب وقومی قوزتیمیرک میقرر وبلر هجوم ایدوب سبب هلاکی اولورلر ،

— ۸ —

اداره سی پریشان اولان بر دولتیده دشمنلر عینی صورتده محو ایدرلر . اثبات مدعا ایچون چین ایله ژاپون حکومتلری مثال کتور یله بیلور . چین حکومتی امور اداره داخلیه سنده کی پریشانلقدن طولانی کسب ضعف ایدرک اوزرینه اوروپانک تسلطی دعوت ایتمشدر . حالبوکه ژاپونیا یالر حسن اداره لری سایه سنده بر دولت شکیمه حالی آلمش ومذهب وقومیتجه اوروپا لیلردن زیاده چینلیره مشابه اولدقلری حالده ملل خرسستیانهک مداخله سندن مصون قالمشدر . دیمک اولیورکه بر قومک اقتراضی موجب اولان اسباب، منسوب اولدینی دین ومذهب وقومیت اولیوب اداره امورنده کی نقصاندن حاصل اولان ضعفدر .

بالاده کی ملاحظات صواب کوریلوب مظهر قبول اولدینی تقدیرده اسباب اقتراضی خارجه آرایوب قباحتی دشمنلره عطف ایتمک عبثدر اساساً مرضک داخلی اولدینی بالاعتراف معالجه سی دخی داخلده ارامق اقتضا ایدر .

• •

بر مملکتک اصول اداره سی تعیین ایدن او مملکتده مرعی اولان قوانین ونظاماتدر . فقط یالکر نظاماتک مکمل اولسی امور ملتک صورت لایقده ایفانسی تأمینه کافی اولیوب اولاً موجود اولان نظاماتک حسن اجرایی وتانیا اجراسنه مأمور اولان ذواتک اهل اولسی لازمدر .

عینی نظاماته مالک ایکی حکومت تصور اولنه بیلورکه ، اداره جه بری دیکرندن فرسخ فرسخ مترقی بولنور . مثلاً بلجیقا ایله رومانی حکومتلر . ندن قنقیسنگک دهامکمل بر اداره به مالک اولدینی سؤال اولنسه ، یالکر

— ۹ —

حکومات مذکوره نك قوانین و نظاماتی تدقیق و مقایسه ایتمك كافی اولیوب ، امور مهمه ده استخدام اولان ذواتك علم و فضل و استقامت اخلاق نقطه نظرندن یكدیگرینه اولان درجه رجحانیتنی تحقیق ایدرك آکا کوره حکم و یرمك ایجاب ایدر .

نظام و انتظامدن هیچ بر اثر اولیان اداره حاضره من تحتده بیله امور مهمه دن بعضیبری تصادفاً اربانه تودیغ اولدینی صره ده مأمولك فوقنده موفقیت حاصل اولدینی غیر منکر در . از میر و لایهتی حسن فهمی پاشانك اداره سی آلتده آزمدت ظرفنده بیوك بر اثر ترقی کوستردی . فرید پاشا حسن اجرا آتيله قونیه ولایتی احیا ایدیور . حمدی بك مکمل بر موزه خانه تأسینه موفق اولدی . جمال بكك تحت ریاستده زراعت بانقہسی منتظم بر اورویا بحارخانه سی شکلنه کیردی ، زراع حقیله استفاده ایتدی . رجب پاشا طرابلس غرب ار دولرینی دشمنلر - مزك نظر دقتی جلب ایده جك بر درجه مکملته ایصال ایلدی .

الك مکمل بر آلت نا اهل اولانه تودیغ او انسدقده منتظم بر شی وجوده کتوره مز . ارباب اولانه عادی بر آلت بیله ویرله حسن استعمال ایدرك ممکن مرتبه ایش کوره بیلور ، فقط کندی اقتداری درجه سنده بولنان والنده مکمل آلاتی اولان بر دیکرینه تفوق ایده مز . دیمک اولیورکه مکمل ایش کورمك ایچون هم آلت مکمل اولمی و همده استعمال ایدنلر ارباب اولمیدر . بو ایکی شرط لازم ملزوم قیلندندر . آلات و ادواتی ایجاد ایدنلر انسانلر اولدینی کبی قوانین و نظاماتی تنظیم و ترتیب ایدنلر دخی انسانلردر . نصلکه من آشنا مهندسلر استعمال

— ۱۰ —

ابتدکری آلات و ادواتی کیتدکجه اصلاح و یکیرینی ایجاد ایدرک حال حاضرده کی درجهٔ مکملیته کتورمشلردر . ناقص اولان قوانین و نظامات دخی اربینه تودیع اولندیفی تقدیرده هم حسن استعمال ایدرک ادارهٔ مصلحت ایدر و همده کوندن کونه و تدریجاً نقصاتی اکمال و محتاج اصلاح اولان محللرینی تصحیح و تعدیل ایدرک مکمل بر قانون میدانه کتوریر . شو ملاحظاتدن استدلال اولندیفته کوره بر ملتک ادارهٔ امورینک محور لایقنده جریاتی تأمین ایتمک ایچون برنجی آتیله جق خطوه امور مهمه نیک اربینه تودیع اولنسی چاره سنی تخری ایدوب بواقدر .

حکومت عثمانیه نیک ابتدای تأسیسندن بری دائمی بر ترقی ظهوره کلامشدر . اسبابی ایسه ادارهٔ ملتک اربینه تودیعی خصوصنده چاره دوشنیلوب بوئی تأمین ایتمک ایچون اساسلی بر تدبیر اتخاذ ایدلماش اولمیسدر . بناء علیه زمام اداره تصادفاً اهانه تودیع اولندیفی صره ده ترقی حاصل اولش و عکسی حالنده دولت محو اولق درجه سنه کله رک مدهش تهلکه لر کچره شدر . عقل و حکمت و وقوعات تاریخیه ایله تیین ایدن اشبو حقیقی جناب حق بزه «ان الله یأمرکم ان تؤد الامانات الی اهلها» آیت کریمه سیله بیان بیورمش ایسه ده اشبو امر الهی به عدم اتقیاد دنطولایی اقوام اسلامیه منقرض اوله رق معناً و مادهٔ کیری قامش و شرف اسلامیه بی محافظه ایده مامشدر .

اصول مطلقه ایله اداره اولنان مملکتلرده امور دولتک علی الاکثر نا اهل النده قالدینی وقوعات ایله مثبتدر . کیف ما یشاء حرکت ایدن بر

- ۱۱ -

حکمدار معرفتیه اداره حکومت ایتک اصولک عقلاً بر چوق محذوری اولدینی کبی اشبو محاذیرک درجه سی عصرلرک تجر به سیله دخی تین ایتشدر . عالم ، عادل ، وفعال بر حکمدارک اداره سی دیگر اصول اداره . لره مرجح اولدینی بعضیلری طرفندن ادعا ایلمکده ایسه ده ، بو فکری صرف ایدنلرک اکثریسی قوه مفکره سی محدود و آثار مدنیتک اسباب حصول و انتشارینی تقدیر وادرا کدن عاجز اولانلردر . بر دولتک حیاتی ، حیات انسانییه مقیس دکلدر . بناء علیه دولتلا ایچون انتخاب اولنه جق اصول اداره ده اک اول نظر دفته آلمسی لازمکلان نقطه ، ترجیح اولنان اصولک مرور زمانه تحمل و مقاومت ایده بیلیمک شرائطنی حائز اولسی قضیه سیدر . مدت قلیله طرفنده اداره مطلقه محتند بر ملت فیض و فلاح بوله بیلور ایسه ده بنای حکومتی متین و رصین اولیان بر اساس اوزرینه قورمق موافق عقل و حکمت اوله مز .

اصول مطلقه نی ترویج ایدنلر ، حکمدار ایله تبعه نك منفعی یکدیگرینه توافق ایتدیکنی ادعا ایدرک اثبات مدعا ایچون نصلکه بر پدر چوجقلربنک سعادت حالتی آرزو ایدوب بو مقصدک حصولی ایچون تربیه و تحصیللری ایله مشغول اولور ، بر حکمدار کده ، عینی و جهله ، حاکم اولدینی مملکتک کسب قوت و مکنک ایتسی و تبعه سنک رفاه حال ایله یشامسنی آرزو ایتسی و بونی تأمین ایچون صرف مقدرت ایلمسی احوال طبعیه دن اولدینی درمیان ایدیورلر .

وهله اولاده اشبو مطالعه عقل و حکمته موافق کور بنور ایسه ده ، مسئله ازاجق تعمیق اولدینی حالده ، اساسک چور وک اولدینی تظاهر

— ۱۲ —

ایدر. واقعا اولادینه محبت ایتک قانون طبعیه دن ایسه ده بونک خارجه
 حیقان پدرلر موجود اولدینی کبی حکمدارلرک اکثر یسنک بتون بتون
 اشبو قانون طبعیه خلافه حرکت ایلدکلری وقوعات تاریخیه ایله ثابتدر.
 اولاد وعائله لرینک سعادت حالتی دوشنمک شوبله طورسون، حکمدار-
 لرمز عمومیتله عائله لری افرادی یابر صورت غدارانه ده اتلاف ایتشلر
 ویاخود محبسخانه لرده چوروتورک شفقت ومرحتی پایمال ایلمشلردر.
 اولاد وعائله سنه جداً محبتی اولان بر رئیس خانه بیله مثال کتوربیله جک
 اولسه بر مسئله ده یالکز حسن نیت کافی اولیوب مقصدک قوه دن فعله
 چیقسی ایچون معلومات لازمه به مالک اولمق دخی اقتضا ایدرکه پدرلرک
 بر چوقلری چوققلرینی حقیله تربیه ایده میه رک نور معارف وفضائل
 اخلاقدن محروم بر اقدقلری هر کون مشاهده اولنان احوالنددر. فضله
 اوله رق حکمدارله تبعه نک منافی دائماً تقابل ایتیب بر چوق مسائلده
 یکدیگرینه کلیاً مغایر اولدینی اثبات ایتک مشکل دکلددر. مثلا حکمدارک
 منفعتی، مضر ویا محق هر درلو اجرا آنه اهالی بی حق مداخله دن محروم
 بر اقددر. تبعه نک منفعتی، عمومه عائد معاملاتده بر یولسزلق وقوعنده
 فاعللرینی اسانا ویاخود قلباً تقبیح ومؤاخذه ایتکدر. حکمدارک منفعتی،
 کندیسنه واطرافنده بولنانلره فضولی برچوق امتیازات استحصال ایدرک
 تبعه بی ضرر دیده قیلیمقددر. تبعه نک منفعتی، ثروت وحنیت ذاتیه -
 لرینه افراد قلیله نک تجاوزندن کندیلرینی محافظه ایتکدر. حکمدارک
 منفعتی، تبعه سنی دائرة اسارتده ضبط ایتک اوزره جهل ونادانیده
 بر اقددر. تبعه نک منفعتی، طریق مدینته سلوک ایدرک اقوام سائره نک

تعرض ورقابته مقاومت ایده بیلیمک اوزره معنأ ومادة کسب ترقی ایتمکدر .
 حکمدارک منفعتی ؛ اداره مستبدانه سنه اجرای مخالفتدن منع ایتمک
 مقصدیله افراد ملتی متعدد فرقه لره تقسیم ایدرک بینلرینه تخم فساد اکمکدر .
 تبعه نك منفعتی ؛ یکدیگریله حسن معاشرت ایدرک متفق و متحد اولمقدر .
 بوندن بشقه شاید اهالی کسب ثروت ایدرک تعیش ذاتیه سنی دوشونه جکی
 برده ، امور اداره دولته دائر احوال ایله مشغول اولور ذهابیله تبعه نك فقر و
 ضرورته دوچار اولسنی بیله حکمدارلرک ترویج ایندکلیری واقع اولغله
 تابع ایله متبوعک منافعی یکدیگرینه توافق ایندیکنه دائر درمیان اولنان
 مطالعات من کل الوجوه بی اساسدر^(۱) .

اصول مطلقه طرفدارلردن بعضیلریده اسناد مال یکن قیلندن
 اوله رق خلفایه برده « مله ملک » صفت کاذبه سنی توجیه ایتملردرکه جناب
 حقتک طوغریدن طوغری به وحی و الهام طریقله هر شیئی کندیلرینه
 اعلام ایندیکی بویله اھباب قدسیت اتصافه امور اداره دولتی ترک
 ایتمکدن احسن طریق اولدیغنی مقام اثباتده اتیان ایتمکده درلر . حالبوکه
 بوفرقه یه منسوب اولانلر خلیفه نك موقعنی اعلا ایلمک مقصدیله جناب

(۱) حکمدارلرک منافع حقیقیه لری بر وجه بالاحرکت ایتملرینه منافی
 اولدیغنی ادعا ایدیله بیلور ایسه ده اساس مسئله منفعت حقیقیه اولیبوب
 حکمدارلرجه مظنون اولان منفعت اولغله مشار الیهم طرفندن علی العموم
 اتخاذ اولنان مسلک تدقیق اولدیغنی تقدیرده ملاحظاتمزک قرین صحت
 وحقیقت اولدیغنی تین ایدر .

— ۱۴ —

حقى موقعدن دوشورمك معصيتنى ارتكاب ايتمكده درلرکه بوده خليفه لرك
على الاكثر جناب حقا امرى خلافة حرکت ايلملرى وطوتدقلرى
مسلك سياسينك خطيات ايله مملو اولمسيه ثابت ومبرهن اولمغله پادشاهلرى
ملهم عدايتكم اشبو سيئاتى بالآخره جناب حقه عطف ايلمك اوله جفتدن
موجب كفر وخسراندر .

اهالينك افكارى منور اولان بر مملكتده حكمدار استديكى كې
حرکت ايدمه بجهنى وطريق سلامتدن انحراف ايلديكى تقديرده خالق
خوشنود سزلفنى موجب اولقدن خوف ايدرك عقل وحكمت دائره سنده
اداره امور ايتمكه مجبور اوله جفنى ادعا ايدنلر دخی موجوددر . بر مملكتك
ترقيسى اول مملكتده كرك داخلأ و كرك خارجأ صلح وآسايشك محافظه
وبقاسنه وابسته اولدينى اهل عرفان عننده مسلمدر . حالبوكه بر
حكمدارك غير معقول اولان هر اجرا آتته قارشى اهالى ممانت ايتمك
اوزره صيق صيق نمايشلر اجرا ايلسه ويا خود قورى نمايشدن بر فائده
حاصل اولدينى حالده اختلال ايتمكه مجبور اولسه ترقيتك شرائط اصليه -
سندن اولان صلح وآسايشه نقيصه كله جكي طبعيدركه بونك مضرتنى تسليم
ايتمه جك هيچ بر عقل سليم تصور اولنه مز . شوارسى دخی نظر
دقتدن دور طوتله امليدركه بر مملكتده سوء اداره ومظالم حداعظمه
اير شمدكجه اجراى نمايش ويا خود اختلاله تصدى ايدلمديكى وقوعات
زمانيه ايله ثابت اولوب حالبوكه فسالفك اوكنى وقيله آلق وخسته لق
كسب وخامت ايتمدن اول تداويسنه توسل ايتمك دهها معقول اولدينى
بدنيهايدن بولمغله ، اهاليسى منور اولان بر مملكتده بيله اصول مطلقه نك

قبولدن بر نتیجه حسنه حاصل اولق شویله طورسون، اهالی فرض اولنان مکتسبات علویه سنی دخی غائب ایده جکی اغلب احتمالاتندردن . عالم، عادل، وفعال بر حکمدارک ادارهسی ساثر اصول اداره لره مرجح اولسی مسئله سنه کلنجه، بو عقلاً تصور اولنوب فعلاً اثبات اولنماش بر خیالدر . بولندیغمز عصر اسکی وقتلره مقیس دکلدر . معارف توسع ابتدی . معلومات علمیه و فنیه کسب خصوصیت ایدرک بر چوق شعبه لره تقسیم اولندی . هر شیده عالم اولق ادعا سنده بولنانلره زمانمزده شارلاتان عنوانی ویریلور، حیات انسانیه علوم و فنونک آنجق بر شعبه سنی تحصیله کافیدر . حالبوکه بر ملتک اداره امورینی در عهده ایدن ذاتک امور سیاسیة دن، امور مالیه و تجارتدن، حقوق و تاریخدن، امور عسکریه و بحریه دن معلومات کافیه سی اولسی لازمدرکه بونلرک جمله سنه کسب اختصاص ایتمک امکان خارجنده در . بر شخصک تعداد اولنان علوم و فنوندن حقیله معلوماتی اولسه یله عین شخصک عادل و همده فعال اولسی طبیعتک نادراً حصوله کتوردیکی تصادفاتندردن .

حکمدارک هر شیده عالم اولسی لازمکلیوب امور مهمه بی اربابنه تودیع ایدرک اداره مصلحت ایلمسی ممکن اولدیغنی مقام اعتراضده درمیان اولنه بیلور ایسه ده، جواباً، حکمدار اولان کسه امور مهمه بی اهلنه تفویض ایتمک خاصه سنی حائز اولسه بیله انتخاب ایلیسه جکی ذواتک مقرراتنی اجرا ایتمکه مجبور طوتلدیغنی تقدیرده اصول اداره مطلقیتدن چیقهرق مشروطیت شکلنی آلمش اولورکه بوشمدی تدقیقیله مشغول بولندیغمز قضیه خارجنده بر مسئله اولدیغنی بیان ایدرز . بوندن بشقه

— ۱۶ —

بر حکمدارک اشغال ابتدییکی موقع ، مملکتک احواله حقیله وقوف پیدا
 ایتسه مانع اولدیغی نظر دقتدن دور طوتلما ملیدر . آله جفی معلومات
 طولایسیله وعلی الا کثر اطرافنده بولنان مداھنلر واسطه سیله واصل سمی
 اوله جفتدن یطرقانه وغرض وعوددن عاری اوله مز . منفعتپرستان
 حقیقتی اخفا ایدرلر ، ویاخود ایکی فرقه یه منقسم اوله رق یکدیگرینه
 مخالف وصایا و نصایحده بولنورلر . پادشاه کیمک سوزینه اعتماد ایدوب
 کیمک نصایحی رد ایده جکنی شاشیرر ، حسن نیتله حرکت ایتمکی
 التزام ایتسه یله ، امور مهمه بی اربابنه تودیغ ایتمک خصوصنده نادرا
 موفق اولور . تعیین ابتدییکی ذواتک سوء احوال وحرکاتی سرعت لازمه
 ایله قولاغنه ایرشمز . قوجه مملکت بر طرفی تعمیر ایدیم دیرکن دیگر
 طرفی خرابیته یوزطوتار ، اهتمامتنک درجه مطلوبه ده نتیجه پذیر اولدیغنی
 کوردکجه مایوس اولور . فرض اولنان فعالیتی کسب ضعف ایدرک
 یواش یواش کوشکلکه منقلب اولور . بوسره ده شیخوخخت دخی کنجکلکه
 غلبه ایتکه باشلار . سعی وکوششه اولان میل وهوسی بوسبیله دخی
 تناقص ایدر . امور ملت نا اهل النده قالور . منعه موفق اوله مدیغنی
 قنالقر حسن اجرا آتی ثمره سز بر اقور . والحاصل مطلوب اولان حسن
 اداره وترقی وجوده کله مز .

شوراسی دخی اونودلما ملیدرکه بزده حکمدارلرک بر وقتدنبری
 طوتدقلری مسلک ، شهزادکانی درت دیوار آره سنده قبا یوب نور معارفدن
 محروم ایتمکدر . بر سوری جاهل وعقل ونقلک خارچنده خرافاته اینانا .
 نلر آره سنده بیویوب آنلرک افکار و اخلاقیله متخلق اولان وانسان

— ۱۷ —

بوزی کورمیوب مملکتک احوالنه زره قدر کسب و قوف ایده. میان شهزادگان آره سنده عالم، عادل، و فعال بر حکمدار یتشه بیلمسی ایسه محالدر .

معتضله بیوک بر مساعدهده بولنمق اوزره لازمکلان فضائی حائز حکمدار لر یتشوب نخت نشین اولملری وزمان سلطنتلرنده مملکتی جدا احیا ایده جک درجهده عقل و بصیرت و عدل و انصاف ایله اداره امور ایلملری تسلیم اولنسه بیله، ینه اصول مطلقه ایله اداره اولنمق جائز دکلدر. یوقاریده « انتخاب اولنه جق اصول اداره ده اک اول نظر اعتباره آنسی لازمکلان نقطه، ترجیح اولسان اصولک مرور زمانه تحمل و مقاومت ایده بیلمک شرائطنی حائز اولسی قضیه سی، اولدینی بیان ایلمش ایدی . بونی ایضاح ایده لم . فرض محال اوله رق هر اوصافی حائز و یکدیگری متعاقب بش حکمدار ظهوره کلرک وطنی معنأ و ماده بر طبقه علیایه ایصال ایتسه لر، مادامکه نهایت الامرده ظهور ایده جک بر التجیسی نا اهل اوله جقدر اسلافک بوجه سبی و غیرتله قوردینی بنای حکومتی آز مدت طرفنده تملندن صار صوب محو ایدر . زیرا بیعمق قولای یا بقمق چتیندر . مشهور بر رسامک بر قاج سنه طرفنده میدانه کتوردیکی قیمتدار بر لوخه بی بر سرسری یارم ثانیهده تخریب ایده بیلور . اوزاغه کیتمه نه حاجت، سلطان محمود ثانی دورندن حال حاضره قدر جریان ایدن وقوعات نظر تدقیقندن کچیریلور ایسه بو حقیقت تبیین ایدر . سلطان محمود غیور، فعال و مدبر بر پادشاه ایدی . ملکک محتاج اصلاح اولدینی اکلا دی . فقط اجرا آتته یکچیریلر مانع اولدیلر . خارق العاده بر غیرت و جسارتله اله آو وجه سیغمیان یکچیری کر وهنی اورته دن

— ۱۸ —

قالديردى . اصول جديده عسكريه بى تشكيل ابتداى . تبعه سى بيننده كى
عدم مساوات واختلاف داخلاً مملكتك ضعفى . ووجب اولدينى كى
خارجاً دخى دشمنلرك مداخله وتسلطنه بهانه قبولرى آچقده بولنديغندن
مسلمانلره اديان سائر بيننده حسن امتزاج ومعاشرت حصوله صرف
اهتمام ايلدى . فى الواقع سلطان محمودك موفقىائى محدود قالدى . فقط
در عهده ايلدىكى اصلاحاتك اهميته نظراً آرزمان ظرفنده وجوده كله .
ميه جكى بديهى ايدى . بوندن بشقه مدت سلطنتى اتناسنده يونانستان
وصربستان اختلاللرى ظهور ايتمكه بر ابر محمد على پاشا عصيان ايتمش
وروسيه ايله محاربات عديده وقوعه كئش اولمغه خارجاً ظهور ايدن اشبو
غوائل كثيره آرسنده داخلاً وجوده كتورمكه موفق اولدينى انقلابات
جمله نك موجب حيرت ومحسنى اولمغه شايدان اولوب خاقان مشار اليه
خاندان آل عثمان آرسنده بر موقع ممتاز قراندر مشدر .

سلطان مجيد ايسه رشيد پاشا كى فطين ، غيور ومدبر بر وزيرك
معاونتيه پدريتك قورمش اولدينى اساسى اكال ايتمكه غيرت ايلدى ، ملت
عثمانيه بى تركيب ايدن اقوام مختلفه نك امنيت جان ومال وعرض وتاموسنى
معلن تنظيمات خطنى اعلان ابتداى ، وبو صورتله تبعه نك نعمت حریت
وعدالت ومساواتدن بلا استنا مستفيد اولملىرىنى تأمينه چالشدى . خاقان
مشار اليك وفاتى اوزرينه تخت عثمانى يه سلطان عزيزكى سفیه بر پادشاه
جلوس ابتداى . على وفؤاد پاشالرك وفاتى متعاقب امور مهمه بى بر طاقم
نا اهللرانه توديع ايدرك پدري سلطان محمود ايله بر ادرى مجيدك يارم
عصره قریب بر مدت ظرفنده بونجه غيرت ومشقتله وجوده كتوردكلرى

— ۱۹ —

ترقیات مهمہ بی بر قاج سنہ ظرفندہ محو ایلدی . حکمدار حاضرہ کلنجہ ؛
مشار الیہک احوال وحرکاتی جملہ جہ معلوم اولدینی جہتلہ تفصیلاتہ
کیر شمکہ حاجت یوقدر .

حکمدار لر انسان اولدق لری جہتلہ انسانلرک مر بوط اولدینی قوانین
طبیعیہ یہ آنلردہ تابعدر . انسانلر آرسندہ ابو وقنا ، عقلی وعقلسز
ظهور ایتدیکی کبی عینی حال حکمدارلردہ ده واقع اولور . انسانلری
یکریکریک حقوقہ تجاوزدن منع ایتک اوزره قوانین ونظامات وضعه
لزوم کورولدیکی مثللو حکمدارلری دخی تبعلریک حقوقہ تجاوز
ایلمکدن منع ایدہ جک وطریق مستقیمدن انحراف ایلملرینه میدان
ویرمیہ جک بر قانونه تابع طومتق اقتضایدر . زیرا مادامکہ حکمدارلردہ
بشریت حسیله فنا اوله بیلولر ، ارتکاب ایدہ جکلری سیٹانک اوکنه
بر سد چکمک لزومنی حس ایتیمیرک کندیسنی صرف تصادفه معروض
طوتان بر ملت اشبو احوالک ایراث ایدہ جکی مصائبه حاضرلنسی ، قاتلا-
نسی لازمکلور . اشته بو سیدن طولاییدرکہ بز قباحث ومسئولتی یالکر
سلطان حمیدہ عطف ایدنلردن دکلز . واقعا سلطان حمیدک سوء اداره سی
ناقابل انکاردر . فقط اداره مطلقه اصولنی قبول ایدن بر . ملتک بوکبی
تہلک لره دائمًا هدف اوله جنی احوال طبیعیہ دن اولغله پادشاهی لاینقطع
مؤاخذه ایله وقت ضایع ایتمکدن ایسه ، مضرتنی آشکار اولان شکل اداره-
نک چاره تبدیلی نحری ایلمک ده موافقدر .

اصول مستبدہ طرفداری اولوب عبد الحمیدی لوم وطن ایدنلر ،
قارخانہ لردہ ثروتی غائب ایلیان قار بازله قیاس ایدیلہ بیلولر . واقعا

— ۲۰ —

قارده قزانق احتمالی وار ایسه ده غائب ایتمک احتمالی دها غالبدر . بناه
 علیه قار اوینامنی اعتیاد ایدنلر، اکثریا غائب ایتمک حاضر لنمیدرلر .
 پاره لرینی غائب ایتمکدنصکره اوینا دقلری کاغدرله سب و شتم ایدنلره
 احق نظریله باقق بمجادر . اشته اصول مطلقه دخی بر نوع قاردر .
 و اویله بر قارکه ، شهزادکانک کوردیکی تریه اقتضاسنجه ، قزانق عدیم
 الاحتمالدر . بناه علیه ملت عثمانیه ایچون بر چاره سلامت وار ایسه اوده
 قار بازلقک موجب خراییت اولدیغنی ادراک ایدرک ترک ایتمکدر .

اداره مطلقه نك جمله محاذیريله بر ابر شوراسنی اعتراف ایتمک لازمدرکه ؛
 حکومتلك ابتدای تشککنده ، یعنی اهالی هنوز عالم وحشتدن خلاص
 اوله میوب مدنیتک درس اولی اولان اطاعت و اتقیادی اوکر نه مدیکی
 بر دورده ، شخص واحد معرفتيله اداره اولنق اصولی فائده دن خالی
 دکدر . زیرا یکدیگری ایله دائما غوغا و نزاع ایتمک آلمش و هنوز بر
 رئیسک امرینه اطاعت ایتمکی اوکر نامش اولان اقوام ، اصول مشروطه
 تحتده درس اطاعت تحصیل ایده میه جکی بدیهی اولمغله اشبو حال
 وطبیعتده بولنان انسانلردن مرکب بر مجلس تشکل ایندیکی صورتده ،
 نظام و انتظامدن اثر اوله میه جنی کبی ، شاید خلقک حریت سرکشانه سنه
 مانع اوله جق تدایر انخاذاوانسه بیله عدم اتقیاد و اطاعتله مقابله ایديله .
 جکی شبهه سزدر . بو مثللو اقوام ، علی الاکثر مدنیت بشریه نك وظائف
 ابتداییه سنی حرب زماننده شخص واحدک ویره جکی اوامر اطاعت
 ایتمکله تحصیل ایدر .

اشته اصول مطلقه نك عالم بشرینه خدمتی ، انسانلره آمرک امرینه

اطاعت ایتمکی تعلیم ایدرک، قوانین و نظامات داخلنده حرکت ایلدکه آلدردمقله نهایت بولور . چوجقلرک ابتدای تحصیلی مکاتب ابتداییه ده باشلدینی کبی، انسانلرک عالم مدینته دخولی دخی اصول مطلقه مختده باشلار . فقط نصلکه چوجقلر . مبادی علمی مکاتب ابتداییه ده تحصیل ایتدکدنصرکه مکاتب عالییه کوندرملک حقندن محروم ایدیلرک الی الابد الفبا اوقومنه محکوم اولورلر ایسه، فنون لازمییه تحصیل ایدوب درجه کماله تقرب ایدمزلر انسانلرده اصول مطلقه مختده اداره اولمغه الی الابد محکوم قالدقلری تقدیرده، طریق ترقیده بر قاج خطوه آندقدنصرکه متوقف بر حالده قالدورلر بنابرین توسیع دائرة مدنیت ایدن ملتر، آنجق اداره مطلقه بر طرفه آتدق ترقییه دهها مساعد اولان اصوللردن برینی قبول و تطبیق ایدنلردر . اشبو امر مهمی اجرادن عاجز قالان اقوامک ایسه تدریجاً منقرض اولدینی وقوعات ایله ثابتدر .

چینلیلر، مصرلیلر، عجملر، عثمانلور، والاصل اقوام شرقیه نک همان جملهسی، اصول مطلقه مختده درجه مدنیتک بر راده سنه قدر واصل اولدقدنصرکه کیمبسی او درجهده ثابتقدم قالمش و کیمبسیده بتون بتون منقرض اولمشدر . سببی عالم مدنیتک طبقات ابتداییه سنه کندیلرینی سوق ایدن اصول ادارهده طبقات علیانسه واصل اولمری ایچون اقتضا ایدن شرائطک موجود اولماسیدر . بو شرائط ایسه حریت شخصییه و حریت افکاردر . زیرا حریت شخصییه و حریت افکاره مالک اولیان اقوامک اداره اموریه علی اکثر نا اهل النده قالدور . اداره اموریه نا اهل النده قالان اقوام ایسه دوچار انقراض اولور . دیمک اولیورکه حال

— ۲۲ —

اتقراضدن قورتيله رق عالم مدنيتك طبقات علياسنه واصل اولمق ايچون حریت شخصيه وحریت افكارى تايمينه كافل بر اصولك قبولى لازمدر . تنسيب وقبول اولنه جق اصولده رعایت اولنمى لازمكلان شرائط اوچدر : برنجيسى قواعده عقل وحكمته موافق اولمى ، ايكنجيسى مدنى دولتر طرفدن تجربه اولنوب محسناتى بالفعل مشاهده اولنمش اولمى ، اوچنجيسى كنديمزده تطبیقى ممكن اولمىدر . اشبو قيوداتى شامل اولان شكل اداره ايسه اصول مشروطهدر .

• •

اصول مشروطه حقننده بمض ملاحظات

اصول مشروطهنى قبول ایدن بر ملت مطلقا طريق ترقى به سلوك ايدوب كسب قوت ومكنت ايدرمى ؟ وجود بشرى تركيب ایدن عضو مخصوصلرده خاصه طبيعیه كه ، قوت ، بوسبتون زائل اولدینى تقدیرده معالجه ايله انسانى موت محققدن قورتارمق ممكن اولمیه جنى كبی ، بر قوم فضائل مادیه ومعنویه سنى كاملاً ضائب ایدرك چورور ايسه ، يالكر شكل اداره نك تبديلى ايله فلاح بوله . میه جنى آشكاردر . انسانلری جهالتدن قورتارمق ايچون مكاتبلىر تاسیس ايديلور ، خواجه لر تعيين اولنور . فقط مكاتبه دوام ايدنلك يالكر چالیشانلری و اوكرنمكه استعدادى اولانلری جهالتدن قورتيلور . بناء عليه بر قومده ترقى به استعداد وقابليت اولدقجه ، مانع ترقى اولان اسباب رفع ايدلسه بيله كاركير تاثير اوليه جنى بديهدر . بر مملكت اهالىسنك

جملهٔ تبیل، قیدسز، وحسن اخلاق واستقامتدنبی بهره اولدینی فرض اولنسه، بو کبی فرومایه لردن تشکل ایده جک بر هیئندن عمومک استفاده سنی موجب اوله جق خدمات بکلمک عبندر فقط عناصر عثمانیه . نک آلات داخلیه بدنیه سنه نظر اولندینی تقدیرده مدار حیاتی اولان جواهر اساسیه، عصر لر دنبر و بونجه مزخرفاتله محاط قالمغله بر ابر پاکلک و خالصیتی محافظه ایتمش اولدینی تظاهر ایدرکه، بو حقیقت اک ما یوس اولان وطن مجبارینه امیدبخش اولمغه لایق مواد دندر . بزده بو کون حکمفرما اولان مرض قصدی و عارضیدر . بو مرضه گرفتار اولانلرک اکثریسی عهده لرینه ملکک امور اداره سی تودیع اولنان رجال دولت و مأموریندر . عمومیتله هنوز صاغ و سالم برحاله بولندیغمز، صحت عمومیه بی اخلال ایتمک ایچون هر درلو وسائله توسل اولندینی حالده، فوق المأمول مقاومت کوسترمش اولما مزله ثابتدرکه بو کیفیت یشامغه بیوک بر استعداد مز اولدینی اثبات ایدر .

بزده افراد ملت، شجیع، مطیع، حلیم، غیور، وفداکاردر . سلامت وطن اوغورنده قاتی دوکمکدن، مالی صرف ایتمکدن هیچ بر وقنده امتناع ایتماشدر . حکومتک هر درلو مطالباتی بلا شکوی اسعاف ایدرک دائره اطاعتدن نادرأخروج ایتمشدر . هزار کلفتله میدانه کتوردیکی محصول، کیف ما اتفق لندن آلنیور، فقط یینه مساعی غیرتمندانه سنه خلل کلیه رک صورت مردانه ده طور اقله کولشمکدن کبری طور میور . آسایش عمومیه بی محافظه ایتمک ایچون آوروپا دولترنده وجودینه لزوم کوریلان قوه ضابطه نک اونده برینه مالک اولدیغمز حالده جنحه

— ۲۴ —

وجنات ینه نسبتاً جزئی اولیور . حسن اخلاق واستقامتجه کسب کماله
سوق ایتمک شوبله طورسون ، خلقه مالک اولدینی اوصاف جمیله بی افساد
ایتمک چایلشدینی حالده ، ینه ملت ، فطرت ذاتیه سنده مرکوز اولان
فضائلی محافظه ایدیور . اشته بوکبی اوصافی جامع اولان ملتره فرد
واحد ویاخود افراد قلیله نك محکم مستبدانه سندن نشئت ایدن سوء
استعمالندن ، خلاص اولدقلمی تقدیرده مانع ترقیلری اولان اسباب
رفع ایدلش اوله جفندن ، حسن اخلاق وقابلیتلی درجه سنده ترقی
ایدرك کسب قوت ومکنت ایلیه جکلری بی اشتباهدر .

اصول مشروطه تحتده امور مهمه نك اربینه تودیع اولنمی قضیه -
سی نه درجه به قدر تأمین ایدیله بیلور ؟

بزده موجود اولان مرضك عارضی اولدینی وبو مرضه مبتلا اولانلرك
اکثریسی لرجال دولت ومأمورینده تمرکز ایتمسك اسبابی ندر ؟ شمعی
بو مسئله بی تدقیق ایدلم : مأمورین دولت ، بازار موقعلرنده اخذ واعطا
اولان اشیا به تشبیه اوله بیلور . مشتریلر نه به رغبت ایدرلرایسه بایلر
اوجنس ماللری بالتدارك بازارلرده تشهیر ایدرلر . آلیجیسی اولیمان
امتعه نك بایحیسی وصایحیسی دخی اولار . بالآخره رواجدن دوشن اموال
تجاره نك ایسه دبولرده چور و بوب کوفلندیکی جمله جه معلوم بر کیفیتدر .
بیانه حاجت اولمدینی اورزه بزده ارباب ناموس واققداردن اولانلره
رغبت یوقدر . ترقی ایدنلرك اکثریسی ملتك منافع عمومیه سنی زره قدر
نظره آلیه رق یالکر فرد واحدك معقول ویاغیر معقول هر درلو آرزوسنی

اسعاف ایتمکے شتابان اولانلردر. منافع عمومیہ بی بلا غرض وقایہ وصیانتہ قالقیشانلرک موقع اقتداردن دوشدکلری، وحق حیاتلرینی بیله غائب ایتدکلری وقوعات نادیه صرہ سنہ یکمشدرد. عکسی طریق التزام ایدنلر، یعنی ملکی تحزیبه تصدی ایلیانلر ایسه، مظهر تقدیر اوله رق هر درلو احسان وانعام ایله تلطیف وتلطیب اولنمقده درلر.

. دول متمدنه ده انخاذا اولنان مسلك، فالغلك اوكنی آلمق اوزره اشراپی تادیب واهحساب حمیت واستقامتی نائل مكافات ایدرك تشویق ایلدك اولدینی حالده، ینه بتون بتون رعیت واهاتی اورته دن قالدرمق ممکن اوله میور. حالبوکه بزده صداقت وکیمیله متصف اولانلر بونجه تحقیقات وتهالکه معروض طوتلدقد نبیشه مرتکبلر، مرتشیلر، پاره ایله آرانه رق بونلردن فسق وفساد واهاننده تفرد ایدنلره اك جسم مبلغلر تکلیف اولنیور. شو حاله نظراً مأمورین صنفی تشکیل ایدنلرک طبعاً وخلقاً افکار مضره اھماندن اولملری لازمکلمیوب اطوار وحرکاتلرنده مشاهده اولنان اوینغونسلرلی، انخاذا وتعقیب ایدیلان مسلك سقیمک وجوده کتوردیکی صنعی بر نتیجه در. علت صنعی اولدینی حالده تداویمی صانعلری کشف ایدوب اجرایی صنعتدن منع ایتمکله حاصل اوله جنئی بدیهیدر.

رجال دولت ومأمورینک تسمنه سبب اولانلر بونلری انتخاب وتعین ایدنلردر. مأمورینک سرآمدانی ایسه یا بالذات حکمدار طرفندن ویاخود حکمدارک اطرافنده بولنان مصاحب ومداهنلرک تأثیر نفوذیله تعین اولنمقده در. رأس اداره ده بوانانلر مقتدر ومستقیم اولدقجه اشبو سیئاتک

— ۲۹ —

معيته دخی سرایت ایدہ جکی طیبی اولغله بویله جه جمله شعبات امور شیرازہ دن چیقدرق مختل ومشوش بر حالده بولمقدہ در .

قانون اساسینک قبول وتطبیق محل ظهور وانتشاری بر وجه بلانین ایدن مرضک دفع وازالہ سنہ مدار اولہ بیلورمی ؟

اصول منروطہ تحتدہ رأس اداره ده بولنان ذواتک، یعنی وکلانک، نصب وتعینی . حقوق پادشاهیدن اولغله بر ابر طرف شاهانہ دن انتخاب اولنان نظاره هیئت مبعوثانی تشکیل ایدن اعضالک اکثریسی عدم امنیت کوستردیکی تقدیرده نظارک مقام اقتداره کجسی ممکن اولہ من . سوه حال ایله اشهار ایدنلرک ایسه اکثریت قزانیسی مشکدر . پادشاه هیئت وکلانک تشکیلنی قصداً ویاخود خطاً مجلسک امنیتی جلب ایدہ . میانلره تودیع ایدہ جک اولسه وکلانغه نامزد اولان بو مثللو اشخاص، مغلوب اولہ جقلرنی تخمین ایدہ میہرک مجلسده عرض وجود ایلسلر بیله، اکثریت آرا ایله رد اولنه جقلرندن نہایت الامرده ینہ زمام اداره مجلسجه مقبول ومعتمد ذواتک انه کچر .

مجلسجه مقبول ومعتمد ذواتک مطلقاً ارباب اقتدار وحیتدن اولسی لازمکلورمی ؟ اشبو سؤالک جوابی هیئت مبعوثانی تشکیل ایدن اعضالک حسن نیت ودرايته متوقدر . فقط مادامکه بزده افراد ملتدن اولوبده اخلاقی هنوز افساد ایدلیوب صافی ویاکلکنی محافظه ایدنلر، عمومیتله رجال دوات ومأمورینک خارجنده بولنانلردر، هیئت مبعوثانی تشکیل ایدہ جک اعضالک اکثریسی بالطبع اشبو صنف اهالی به منسوب اولہ . جنفی جهتله هیئت مذکورہنک عفت واستقامتجه شمديکی مأمورلره

— ۲۷ —

فائق بولنسی لازم کلور: بناء عليه مأمورین دولتک طبقه بالاسنی تشکیل ایدنلر سربابک نفوذ و تأثیرات مضره سندن قورتیلهرق هیئت مبعوثانه قارشی مسئول طوتلدقلری تقدیرده بالمجبوریه اصلاح حال ایده جبکری کبی یواش یواش زمام اداره مرتکبلر و مرتشیلر لندن چیقه رق اهل عفت و اقتدارانه کچه جبکی اغلب احتمالاتنددر . هر حالده شوقدیرنی اولسون بلا تردد ادعا ایده بیلوررزه که متوفی محمود جلال الدین پاشا ، بحریه ناظری حسن پاشا ، داخلیه ناظری ممدوح پاشا ، اورمان و معادن ناظری سیم پاشا کبی اهانت و فسدتده ید طولاسی اولانلره اک دکرسز بر هیئت مبعوثان بیله ابراز امنیت ایتیه جکندن بو مثللو اصحاب شقاوت اجرای ملعتدن دائمًا منع ایدلمش اولور .

وکلای دولت ، مأمورینلرینه متعلق احوال و اجرا آتدن طولایی هیئت مبعوثانه قارشی مسئول طوتلدقجه ، سوء افعال و حرکاتی تظاهر ایتدکه هیئت مذکوره اعضا-نک بیان شکایته حتی اوله جفندن اشتکا اولنان موادک شابان اهمیت اولدینی مجلسجه بحقیق ایتدیکی صورتده ، حقیقده شکایت اولنان ذاتک تحت محاکمه به آلمنی دخی لازمه کلمکه ، وظیفه شمیدیکی کبی یالکر شخص واحدک مفید و یا مضر هر دورلو آرزوسنی بلا پروا اجرا ایتکدن عبارت قالمز . منفعت شخصیه سنه خدمت ایتک ، منافع عمومییه بی محافظه و صیانتله حاصل اوله بیله جبکی اکلاشلدقده وکلا آکا کوره ایفای وظیفه ایدرک اشغال ایتدیکی مقامات عالییه بی الدن قاچر مامق ایچون حسن شهرت و حیثیت ذاتیه سنه خلل کتورمامکه چالیشور . معیت مأمورلری ایسه آمرلرینک اثرینه اقتفا ایتککه مجبور اوله جقلرندن

— ۲۸ —

بوصورتله بالجمله شعبات اداره ده آز زمان ظرفنده بيوك بر انتظام
ومكملت حاصل اولور .

حق شكایت يالكز مبعوثلره منحصر قالميوب بالجمله تبعه عثمانیه كرك
شخصلرينه تائد وكرك عمومه متعلق احوالده قوانين ونظاماته مخالف
كوردكلى بر ماده دنطولايي مجلس عمومى به مدعى صفتيله عرضحال
ويره كه ومأمورينك افعالندن شكایت ايتمه صلاحيتدار اوله جنفى كجى ،
مطبوعاتك دنخى قانون دائره سنده سربست قالمسى اصول مشروطه نك
شرائطندن بولمغله ، اشبو موانع متعدده سايه سنده اساساً قنالغه ميسال
اوليان مأمورلر مركز دائره صداقت واستقامتندن قولايقله انحراف ايدى .
ميه جكلى شبيه سزدر .

ولايات ، الويه ، وقضالره كلنجه : تكاليف ومرتببات مير به نك صورت
توزيع ونحصيلنده ومعاملات سائرده قوانين ونظامات موضوعه احكامه
مخالف حرركات وقوعنده بو كجى سوء استعمالات شمديكى اصول تحتده
يا وقت وزمانيله خبر آله مامقده ويا خود آله سبيله متجاسر لر ينك درجه
منسوبيت وقوه ماليه لر ينه كوره مسئله فصل ايدلمكده اولديغندن ، اصحاب
شقاوت على الاكثر پنجه قانونه چاربييله مامقده در . حالبوكه اصول
مشروطه آلتده ممالك عثمانیه نك هر طرفندن اعضالر انتخاب اوله رق
مركز اداره ده اجتماع ايدى جكلى جهتله منسوب اولدقلى ولايتلرده
بر كونا بولسزلى وقوعنده سرعت ممكنه ايله معلومات آله رق حكومتك
نظر دقتى جلب ايتلىرى محتمل اولمغله اشبو قورقو سايه سنده واليلر ،
متصرفلر ومعتلرى خلاف قانون حر كنده بولمقندن احتراز ايدى جكلى

طبیعیدر .

بوندنبشقه دواثر دولت شمديكى كچي چوجققره مكٲب وياخود ايش كورميانلره وٲعلم وٲمحصيلى اولميانلره ، منسوٲيتلري درجه سنده ، يوٲكسك يوٲكسك معاشر وٲربلهرك جهالت وٲبطالٲى تشويق ايتمك ايجون ايجاد ايدلش برر تٲبلخانه حالنده قالميوب مأمورلر بالرقابه وٲبره جكلري امتحانه كوره قبول وٲتعيين اولنه رق عدد لر ينك دخی محمد ايداسى لزومى جمله جه مسلم مواددن بولمغله امتحان اصولك قبول وٲموقع اجرايه وضى هيٲت مبعوثانك الك اول طلب ايله جكي اصلاحات جمله سندن اوله جفته شبه يوقدر . بناء عليه اصول مشروطه تحتده مأمورلر مز ، وٲظيفه مودوعه لر نده هر درلو سوء استعمالندن توقي ايتمكه مجبور اوله . جكلري كچي سعى وٲغيرت وٲتعايم وٲمحصياجه دخی حال حاضره نسبت قبول ايتمز درجه ده كسب مكمليت ايله جكلري قويا مأمولدر . واقعا امتحان اصولك شمديكى اداره تحتده دخی قابل تطبيق اولدينى ادعا ايديله بيلور ايسه ده اصول حاضره نك الك بيوك محاذ برندن برى قبول اولنان موادك صورت دائمه ده موقع اجرايه وضع ايديله مامسى اولمغله « پادشاهك يساغى اوج كون سورر » مثل مشهورنجه بو خصوصه اتخاذا اولنه جق تدابيرك دوام ايدهميه جكنى مقام جوابده بيان ايتمك كافيدر .

اصول مشروطه نك ديكر محسنانه كلنجه ، بونلردن باشلوجه لر ينك بر وجه آتى تعدادى مناسب كورولمشدر :

اولا : اصول مشروطه تحتده اهالى كندى امور وٲخصوصه نظارت

— ۳۰ —

ایتمک حق و صلاحیتی حائز اوله جفندن مصالح عباد سوء استعمالندن
وقایه اولنور

انسانلرک حقوق و منافعی بالکزر کندیلری طرفندن مدافعه اولندجه
محافظه ایديله بیلور . بو حقیقی ایضاح ایتمک ایچون ساده بر مثال
کتورهلم : بر مملکتده چفتلک صاحبلی چفتلککرینه حق نظارتدن
محروم ایدلسلر چفتلککرینه حاله کیرر ؟ یا اداره سنه مأمور اولانلر اعمار
و اصلاحنه چالیشه جقلری یرده هر اموری اهل ایدرک چفتلککری
خراب ایدرلر ، و یاخود وارداتی سوء استعمال ایدرک اصحاب املاک
حقوق و منافعی بایمال ایلرلر . اشته بونک ایچوندرکه تجارت ، زراعت
و صنایعده مال صاحبلیرینک ایشلرینه بالذات نظارت ایلملری لزومی
جمله جه قبول و تسلیم اولنمش ، بر کیفیتدر . چفتلککری معین المقدار
اشخاصک املاکی اولدیغی کبی بر مملکت دخی عموم تبه نیک مالیدر .
تبعه مالنه نظارت ایتمکجه^(۱) و یاخود حق نظارتدن محروم طوتلدجه ،
املاک عمومیه — یعنی وطن — تخریب اولنورق ارکیچ پریشان اولور .
نایا : اصول مشروطه ، انخاذا اولنورق تدا بیرک افراط و تفریط و سهو
و خطادان آزاده اولسنه خدمت ایدر .

(۱) عموم اهالینک اجراءات حکومتیه بالذات نظارت ایلمسی عدیم
الامکان اولمغله اشبو مشکل بهر قرق و یاخود انلی بیک نفوس اهالی
استقامت و اقتدارینه امنیت ایتمککری بر ذاتی بر مدت موقته ایچون وکیل
تعین ایدرک حق نظارتی منتخبلره تودیع ایتمک طریقله حل اولنمشدر .

- ۳۱ -

انسانلرك كيميى صبر و احتياط و ثانى به ميالدر، كيميى قيدسز ملاحظه سز و عجزلدر. كيميى عادت قديمه و اصول موجوده نك محافظه و ابقاسنى التزام ايدر، كيميى موجودى بوزوب دها ايوستى يا پمنى ترجيح ايدر اشته بو مثللو مختلف المزاج انسانلر بر آره به طويلانلر ق بر مسئله نك مذاكره و مباحثه نه توكيل ابدلده كده بر قسمك حد اعتدال خارجنده اولان ميل و استعدادى ديكر قسمك عكسى جهته اولان انهما كيله توازن حاصل ايدنه چكندن و بريلان قرارلر على الاكثر معقول و افراط و تفريطدن آزاده اولور. حالبوكه اصول مطلقه تحتنده شخص واحدك بر حدت و غضبى، بر عناد و تمردى، بر عدم احتياط و غفلتى، بر حرص و طمعى، اسلافك بونجه مشقتله قوردىنى قوجه بر دولتى بيوك تهامكدره القا ايدنه بيلور عنادىنى، غفلتىنى، غضبىنى، حرص و طمعىنى اطرافنده كيلرهر دائم ينه مزلر و يا خود نيمكه تشبث بيسله ايتزلر. اتخاذ اولانه جق اصول و تدابير على الاكثر يا اكسيك و يا خود فضله اولور دولتلرك محو و بر يشانلنه سببت و يرن احوالدين باشلوجه سى ايسه افراط ايله تفريط اولدينى تاريخى دقتله تدقيق ايدنلرجه معلومدر. تجربيه و محاكات عقليه افراط ايله تفريطى رد ايتديكى كجى بر طرفدن «خير الامور اوسطها» حديث شريفنك مدلول ظاهر يسيه حد اعتدال توصيه و امر بيوراش و ديكر طرفدن ايسه «وشاورهم فى الامر» آيت كريمه سى نازل اوله رق انسانلرى داعى مضرت اولان اشبو صفت مذمومه دن منع، و طريق نجانده سوق و ارشاد ايلمك ضمننده اصول استشاره جناب حق طرفدن دنى امر بيوراش اوائله اثبات مدعا

— ۳۲ —

ایچون بوندن قوی دلیل گتوربله مز •
ثالثا : اصول مشروطه تحتده تبعه نك جان ومالی تحت تأمینہ آله -

جفندن ثروت عمومیہ تزايد ایدر •

مسانی بشریہ دائما بر مقصدہ واصل اولق ایچون صرف اولنور •
اکنلرک بیچه جکی ، ساعیلرک کندی سی وغیرتلرندن انتفاع ایدہ جکی ،
بو کون مالی استهلاک ایتمیانلرک یارین مالنه متصرف اولہ جنی مجهول
قالدجه انسانلری اکتساب ثروته سوق ایدن قوت تخریب ایداش
اولور . سی وکوشش یرینه جبر و غصب ، کسب وکاره واسطه یکانه اولور •
ضعفانک مال وجانی ظلمه نك کیفنه مربوط قالور ، آئن تریله تدارک
ایدیلان محصول غاصبلرک ذوق و صفا و دبدبه لرینی تأمینہ حصر ایدیلور ،
تحصیل ثروته میل واستعدادی اولانلر ثمره غیرتلرندن بشقه لری استفاده
ایتدیکنی کوردجه فعالیتلری منکسر اولور • کسب وکار هوسنی اورتادن
قالقار • فقر و ضرورت تعمیم واشتداد ایدر •

اشغال ایلدیکنمز اقالیم ککره ارضک اک لطیف ، اک محصولدار
نقاطندن بریدر • احوال موقعیه مز تجارت ، صنایع ، وزراعتہ فوق
العاده مساعددر • تبعه مز عمومیتله ذکی ، چالشقان ومستقیمدر •
دیخمز ایسه اسرافنی منع وکسب وکاری امر ایدیور . والحاصل استحصال
ثروت ایچون لازم کلان بالجمله اسباب مع زیادته موجود اولمغله برابر
دنیا نك اک فقیر اقوامندن بولنیورز • بو حال اسف اشتمالک سبب یکانه -
سی بزده امنیت جان ومالک عدم موجودیتیدر • بشریت حسدیلہ عیب
وقصور نقصاندن بری اولمیان حکمدارانک بر سوزیلہ اک قیمتلی جانلر

— ۳۳ —

قربان ایدیلپور • اک منبت اراضیر اصحابی یدندن غصب اولنیور • اک نافع قوانین ونظامات کوکندن صارصیلیور • بناء علیه اصحاب سرمایه بیوک وچوک ایشله کیرمکدن خوف ایدیور • یالکر تابعیت اجنبیهی حائز اولانلر جمع ثروته قادر اولیور •

اصول مشروطه ایله اداره اولنان مملکتدرده هر کس اصولاً متصرف اولدینی مال وملکدن امین اولغله حتی نزاع وشورش هنگامنده بیله ثروت عمومیه تکثر ایتدیکی وقوعات نادره دن دکدر • حالبوکه نفوذ و تأثیرات مضرانسه هیچ بر فردک مقاومت ایدمه چکی بر اداره مستبده آلتده یشایان اقوامک تجارت وصنایعه ترقی ایدرک علی الدوام کسب ثروت وسعادت ایلدیکی غیر واقعدر •

رابعاً : اصول مشروطه انتشار علوم وتنویر افکاره بر واسطه در • استبداد آلتده یشایان انسانلرک نسبةً جاهل اولدقلری اصول مشروطه واصول مطلقه ایله اداره اولنان مملکتلر اهالیسنک درجه معلوماتلری قیاس اولندقدده در حال تظاهر ایدر • مستبدلر استدکلری کبی اجرای نفوذ وتحکم ایدمه بیلیمک ایچون علی الاکثر بطائی فعالیتیه جهالتی علم ووقوفه، فالغه تحمل ایدنلری، فنانلی منع وازاله یه چالیشانلره ترجیح ایدرلر • تبعه تک کسب معلومات ایتسیله حقوق حکمرانیلرینه نقیصه کله جکندن خوف ایدرک علوم ومعارفک انتشارینی هر داثم نظر تحسینله کورمز لر، سربستی، تحصیله مانع اولورلر • حالبوکه بر مملکتک ترقیسی او مملکت اهالیسنک ملکات عقلیه سنک عمومیتله تعالی ایتسیله حاصل اوله جنی مستغنی، بیان وایضاحدر • اهالی ظلمت وجهالتده

— ۳۴ —

بر اقلدججه، كندی ایشلری كندیلرینه دانشلمدن تسویه اولندججه،
 ووظیفه لری فرد واحد ویاخود افراد قلیله یه اطاعت ایتمکدن عبارت
 قالدججه، حقوق انسانیه دن ساقط اوله رق امره اطاعت ایدیجی بر حیوان
 حانه کیرر . مملکتده نه اولوب بتدیکندن خبردار اولغه آرزو حس
 ایتمز . خبر دار اولسه بیله یاییلان شیئره اوزاقدن باققدن بشقه النده
 بر قوت یوقدر . عقل ایردیرمکه چالشدینی شیئردن برکونا نتیجه حاصل
 اولیه جنفی بیلدججه عقل ایردیرمکه هوسی دخی زائل اولور . هر شیئی حال
 اصلینده بر ائق، موجودی اصلاح ایتمک آرزوسنه غلبه ایدر .
 حسزلك طبیعت ثانیه حکمه کچر . چونکه حیاتی او یاندران فعالیتدر .
 رجحانیت عقلیه ایسه ماعی فعلیه تک نمره محصولیدر .

اصول مشروطه مجتده علوم و معارفک انتشارینه هیچ بر مانع
 اولدینی کبی اهالی کندینه متعلق خصوصاً ماده رأی و برمکه دخی
 صلاحیتدار بولندیفندن، رأی طلب اولنان مسائله دائر معلومات پیدا
 ایتمکه خواهشکر اولور . غزته اوقوبوب منازع فیه اولان مواد اوزرینه
 مباحثه ایتمک آرزوسی آرتار . بیلیمیانلر، بیلانلردن اوکرتمکه غیرت ایدر .
 قهوه خانه لرده مصالح دیکلمک برینه وقوعات روزمره دن بحث ایتمک
 طادت اولور . مذاکره و مباحثه سایه سنده عقللر جلالنور . قیدسزلك
 برینه افراد ملته فعالیت کلور . فعالیت ذهنیه ایسه ترقینک شرائط
 اساسیه سندندر . زبراحیات بشری اصلاح ایدنلر، کندیلرینی سوق طبیعت
 تسلیم ایتمیوب قوای طبیعیه ایله اوغراشانلردر .
 خامساً : اصول مشروطه، ارباب عقولک عقل و عرفانندن وطنک

-- ۳۵ --

حقیقه استفاده سنی موجب اولور .

علم و جهل نسیدر . هر مملکتده اکثریتی تشکیل ایدنلر نسبةً جاهل اولانلردر . عقل بشرک درجهً بالاسنه تقرب ایدن بر شرمه قلیله . نك علم و كاندن وطنك محروم بر اقلمامسنى تأمین ایتمك ، ترجیح اولنان اصول اداره نك شرائط اصلیه سندن اولسی اقتضا ایدر . اصول مشروطه سر بسق کلام و مطبوعاتی حد معین داخلنده تأمین ایلدیکی جهتله ارباب وقوف بر طرفدن قلماً و لساناً وطنك موجب استفاده سنی اوله جق مسائلی میدان مباحثه یه وضع ایدوب دیگر طرفدن دخی الحاقات زمان ایله غیر متناسب اولان قوانین و نظامات موضوعه نك مضراتی تشهیر ایدرک صداسنی عمومه اسماع ایتدیرر .

حکومتلر تأسیس ایدن ، علوم و فنونده بیوک بیوک کشفیات اجرا ایدرک نوع بشرک سعادت حالته خدمت ایدن دائمی اقلیتدر . تشکل ایدن حکومتلری محو و بریشان ایدن ، همجنسلیتی درجهً اسارته تزییل ایدن ، ظلم و تعدیلری ایله عالمی رنجیده ایدن یه اقلیتدر . بناء علیه برنجی قسم اقلیتک انوار عقل و ذکاسیله وطنی تنویر ایتمک و ایکنجی قسم اقلیتک ارتکاب ایده جکی سیناته حائل اولوق اوزره بر چاره بولوق مقتضای عقل و حکمت اولغله اشبو حالین متضادینی جمع ایدن شکل اداره قنغیدی ایسه سلامت وطنک آنده اولدینی شبهه سزدر .

اصول مطلقه تحتنده اصحاب اقتدار یا چامورک ایچنده حکومتلر بر لایحه کی مجهول قالور ، و یا خود آغز لرینه اوریلان کلیدلر وال لرینه طاقیلان زنجیرلری قیرمنه موفق اوله میه رق عقل و درایتدن وطن استفاده

— ۳۶ —

ایده مز . اصول مشروطه تحتده ایسه کوشه نیسانده قالان علما وفضلا
ظاهره چیقار . کلیدلر، زنجیرلر، ارباب اقتدار وحمیتک آغزندن والندن
آنور . وطنک بریشانلغنه سبب اولان ظلمه بی اجرای ظلم واخلتندن
منع ایتمک اوزره استعمال اولنور .

سادساً : اصول مشروطه تحتده مأمورین دولتک جائز اولسی
لازمکلان اوصافک تحدیدی ممکن اولغله اهلیت و اقتدارندن استفاده
اولنه حق ذواتک عددی تکثر ایدر .

اصول مطلقه ایله اداره اولنان مملکتلرده بر مأمور وطنه جدأ
خدمت ایده بیلیمک ایچون هم جسور، هم فداکار، هم مستقیم، و همده
مقتدر اولسی لازمدر . جسور اولسه حکمدارک عقل ومنطق خارجده
اولان آرزولربی رد ایتمکله جرات ایده مز . فداکار اولسه دولت وملتک
منافسه منافی امورده موقعندن دوشامک و معاشندن محروم اولماق ایچون
قالغه آلت اولغنه روی موافقت کویسترر . خلقه مستقیم اولسه مرتکبلرک
علی الاکثر بنجه قانونه چار یلمدینی معلومی اولدیغندن انه فرصت
کچدکجه بیت المسالی بلا پروا یغما ایدر . مقتدر اولسه ایسه یرامز .
بروجه بالا تعداد اولنان اوصافک شخص واحدده اجتماعی ایسه نادراً
ممکندر . شاذ اوله رق بویله بر ذات ظهور ایدوب مقام اقتداره کچه بیله
موقعی دائماً محافظه ایده میه جکندن اهلیت و اقتدارندن وطن نادراً
استفاده ایدر . مثال اوله رق مدحت پاشا مرحومی ارانه ایدرز . حالبوکه
اصول مشروطه تحتده بر مأمورک اساساً حائز اولسی لازمکلان خصلت
همان استخدام اولندینی ایسه حقیله آشنا اولسندن عبارتدر دینیه بیلور .

— ۳۷ —

جسارته لزوم یوقدر، چونکه وطنه مضرت ایراث ایدم جک موادی رد ایندیکی تقدیرده نه حیاتی تهلکه به کیرر ونه ده منفالرده چورومک قورقوسی وارد خاطر اولور . فداکارلغ اجمت یوقدر ، چونکه وظیفه - سنی حسن ایفا ایندکجه ، مملکتک خیرینه چالشدقجه ، مأموریتدن انفصال ایتمک احتمالی مستبدر . خلقة مستقیم اولسه بیله ایدم جکی ارتکاب محدود قالور . چونکه مأموریتدن طرد اولنق ، تحت محاکمه به آلمق ، واستقبالی محو ایتمک قورقوسی بوکجه سوء استعمالاته تصدی ایتمکدن کندیسی اکثر منع ایدر .

سابماً : اصول مشروطه ، وطن محبتی تحریک وتشدیده خدمت ایدر .

اهالی امور مملکته متعلق احواله مداخله دن منع ایدیله رک بیگانه قالدقجه وطنه قارشى شدتلی بر محبت حس ایدم مز ، ایسه بیله درجه سی ضعیف اولور . حتی باصدینی طوبراغه صاحب اولدیفنه بیله ذهنته قناعت کامله حاصل ایدم مز . اشته بونک ایچون درکه اقوام شرقیه بیتنده علی العموم وطن محبتی محدود قالمش ودرجه کماله واصل اوله مامشدر . فرانسزلر آلاس لوره نی غائب ایدم لی اوتوزسنه بی تجاوز ایتدی . فقط « آلاس لورن » دیدکجه حالاه فرانسزک قلبنده آجی بر حس حاصل اولیور . بز کریدی غائب ایدم لی هنوز اوتوز آی اولدی . عجبا « کرید » لفظی قاج کشینک قلبنده عینی بر حس اویاندیر بیور ؟ یا لکر شوکچن ربع عصرده وطنک ثلثی الدن کیتدی . باشلوجه سبی رأس اندازه ده بولنانلرک اهانت ویاخود اهلیتسزلکی اولدیفنی معلوم اولغله برابر

— ۳۸ —

افراد ملت ینه سکوت ایدوب اوطوردی . نیچون ؟ وطنی کیسه کندیسنه
مال ایدنیمه رک بر پارچه سی الدن چکیلوب آندقده یورکلرده آجی بر حس
حاصل اوله مدینی ایچوندر !

وطنه قارشى افراد ملتده جدی بر حس او باند رمتق ایچون مملکتلر -
ینک امورندن کندیلمی عیلاقه دار ایدرک علی مراتبهم بر مشولیت ،
بر حق نظارت و یرمک لازمدر . وطنک محافظه سی و یدانغیاره کچمکدن
وقایه سی ایچون ابراز اولته حق غیرت ایسه وطنه قارشى حس ایدیلان
شفقت و محبت نسبتده اولدینی مستغنی بیان و ایضا حدر .

اصول مشروطه به عطف اولنان محاذیره کلنجه : بونلرک ظاهری
اولوب اساساً مقبول اولدینی معارضلر طرفندن ایراد اولنان اعتراضاتک
تدقیقيله ثابت اولور ظن ایدرز .

هیئت مبعوثانی تشکیل ایدن اعضالرک امور اداره دولته متعلق
مواده دائر معلومات کافیه به مالک اوله میه جنی در میان اولنه رق بوکبی
حکمت حکومت عدم وقوفی اولان ذواتک اجراء آت دولته مداخله
ایلمسند مضررت اولدینی ادعا اولنیور .

واقعا هیئت مبعوثانک ارباب وقوف و اقتداردن اولسی فائده دن خالی
دکل ایسه ده اشبو دعوی نک حین تدقیقنده اول امرده نظر اعتباره
آلمسی لازمکلان مسئله ، هیئت مذکوره نک وظیفه اساسیه سی اداره
امور حکومتی بالفعل در عهده ایتمک اولیوب ، یالکر در عهده ایدنلری
تفتیش ایلمکدن عبارت بولنسی قضیه سیدر . زیرا بر خدمتی بالذات

— ۳۹ —

ایفا ایتمکله ایفا ایدنلره نظارت ایلمک بیننده فرق عظیم واردر . مثلاً بر لوحه نك نفاستی تقدیر ایتمک ایچون خطاط اولمق لازم کلمدیکی کبی بر بنانک حین انشاسنده عمله نك حقیله چالشمسی ویاپیلان ایشک متانت و مکملیتی تأمین ایلمک ایچون وظیفه نظارتی در عهده ایدن ذاتک مطلقاً معمار اولسنه حاجت یوقدر . عینی وجهله اجراءآت حکومتک نیک و بدینی تقدیر و تمیز ایده بیلمک ایچون خدمات دولته استفاده اولنهرق تفرعات اموره کسب و قوف ایتمک لازم دکدر . بناء علیه هیئت مبعوثانی تشکیل ایدن ذوات اعلم علمدان اولماغله برابر خدمت نظارتی ایفا ایده جک قدر اقتدار و معلوماته مالک اوله جنی شبهه سز ایهده اجراءآت حکومته طوغریدن طوغری به مداخله ایتمک قیام ایلدیکی تقدیرده وظائف مودوعه سنی تجاوز ایده جکندن بو مثللو مداخلانک موجب مضرت اوله جنی دخی قابل انکار دکدر . زیرا شعبات امور دولتی حسن اداره ایده بیلمک ایچون هر شعبه جه دستور العمل اتخاذ اولنان اصول و قواعد مخصوصه به کسب و قوف ایتمک لازمدرکه بو ایسه امور و مصالح ایچنده مدت مدیده یوارنوب تعلیم و تجربه کوره کله حاصل اولور . هیئت مبعوثانک اجراءآت حکومته بالذات مداخله دن اسباب منعی بو حکمته مستند اولوب هر مملکتده هیئت مذکوره نك وظیفه سی بالکرا اجراءآت حکومتی در- عهده ایدنلرک ارباب اواسنی کوزتمک ، ایفای وظیفه ده قصورلری کورولدکده مؤاخذه ایتمک ، عهده لرینه تودیع اولنان وظائفی سوه استعمال ایلدکلرنده حقیقی اظهار ایلمک اوزره ایضاحات طلب ایتمک ، وجرملری تین ایتدکده مجرملرک تبدیلنه قیام ایتمکدن عبارت قالمشدرکه

— ۴۰ —

اشبو وظائفك حسن ايفاسنه على العاده بر ذكا و فراستك كفايت ايدمه .
جكي بي اشتباهدر .

اركان مبعوثانك مجلسده منازعه و مجادله ايله امرار اوقات ايلدكلى
بيان اولنه رق بوسيدن طولاي اصول مشروطيه اتها م ايدنلره كلنجه ،
واقعا اعضالرك دائره ادب و تربيه خارجنده منازعه و مناقشاته تصدى
ايلملى هيئت مبعوثانك وقار و حيثيله متناسب اولميه جنى دركار
ايسده ، اولاداعى شكايت اولان احوال هر مملكتده و هر دائم واقع
اوليوب آره صره ، ودها طوغرىسى نادراً ظهوره كلديكى اونودلما ملىدر .
ثانيا مجلس مبعوثانده محدث ايدن مناقشاته طولاي اهاينك بالفعل ضرر .
ديده اولدني تين ايمدكجه اعتراض واقمك حكمدن ساقط اوله جنى
بديهي اولقله اول امرده بو مسئله نك تدقيقه كيرشمك لازمكلور .

عدم انتظامك ، قوانين موجوده احكامنى اجرايه مأمور اولان هيئت
حكومت بيننده جارى اولسيله هيئت حكومتى تفتيشه مأمور اولان ذوات
آره سنده ظهوره كلى بيننده فرق عظيم واردر . زيرا برنجينك مضرتى
بالجمله افراد ملته سرايت ايدر ، ايكنجيسندن ايسه على الاكثر بالكثر
بو كى احوال نامرضى يه بالفعل اشتراك ايدن اشخاص ضرر ديدمه اولور .
مثلا بر شمندوفر قومپانياسنك احوال اداره و امور حسابيه سنى تحقيق
ايمك اوزره حصه داران طرفندن مأمور ايديلان هيئت تفتيشيه اركانى
بيننده محدث ايدن معارضه دن طولاي ترنلك وقت و زمانيله حركت
و مواصلته و يا خود يولجىلرك بر وجه معتاد راحت و سكونته سير و سياحتلر .
ينه خلل كليوب حالبوكه فرض اولنان معارضه ماكنيستلر ايله آتشجيلر

- ۴۱ -

ویا خود استاسیون مأمورلری ایله « شف دی ترنلر » آره سنده وقوع بولسه ترنلرک سیر و حرکتی تاخره اوغرایه جنی کبی بر قضا ظهورینه دخی سیبیت ویرمسی اغلب احتمالاتنددر . عینی وجهله هیئت مبعوثاندن بر قاجی بینده بعضاً ظهوره کلان منازعاتدنطولانی آسیاب دولتک محور لایقنده دور و جریانه خلل کلیوب حالبوکه مستبداً اداره اوانان ممکنترده عدم انتظام بالجمله شعبات ادارهده نمایان اولغله عموم اهالینک رنجیده اولدینی هر کون مشاهده اولنان احوالدنددر . اصول مشروطه آلتده تبعه نك جان و مال و عرضی تحت تأمینه آله رق جمله نك مسکن و مأواسی تعرضدن مصون قالدقجه ، افراد ملت حریت افکار و حریت شخصییه . سنه مالک اوله رق امر تدریس و تدریس سر بست بولندقجه ، اهالی داخل ممالکت و خارجهده سیاحت ایدرک تجارت زراعت و صنایع ایچون شرکتلر تأسیسه مأذون اولدقجه ، والحاصل بر ملتک ترقی مادیه و معنویه سنه مانع اولان احوال مضره نك حکمفرما اولسنه فرصت ویرلدکجه مجلس مبعوثان ارکانندن بر قاجینک آره صره محل آداب مناقشاده بولملری اصول مشروطه نك ضامن اولدینی فوائد و محسناته نقیصه ایراث ایده مز . هیئت مبعوثانی تشکیل ایدن اعضالرک دائماً منافع عمومییه کوز . تمیوب اکثر کندی منفعتلرینه خدمت ایلیه جکلرینی و بولنلرک رشوت ایله اله ایدلسی ممکن اوله جنفی درمیان ایدرک اصول مشروطه یی بو نقطه دن دخی مؤاخذه ایدنلر موجوددر . واقعا هیئت مبعوثاندن هیچ بر فردک اطعام ایدیله میه چکی ویا خود ملک وملتک منافعه کندی منفعتی ترجیح ایلمیه چکی ادعا اولنه مز ایسه ده بو مثللو دنائی ارتکاب ایدن

— ۴۲ —

اعضالك حيل و دسائيله مضرتي آشكار اولان بر ماده يي مجلسه قبول ايندرمك عديم الاحتمالدر . اولسه اولسه اعضالك بعضيسني اطماع ايتمك طريقيله منافع عموميه يه منافي اولميان موادك مجلسدن كچمسي تسهيل اينديريله بيلوركه بو حالده اصول مشروطه ايله اداره اولنان مملكتلرده مرثيلر حقوق عموميه يه ايراث مضررت ايده ميوب حالبوكه اداره مستبده آلتده وطنك روح و حياتي مثابه سنده اولان منافعك هيچ بهاسنه ساتلديني جمله جه معلوم اواغله « اذا اجتمع الضرران ارتكب اهوئهما » مسئله شرعيه سته توفيقاً مضرتك اهوئي ترجيح ايتمك اقتضا ايدر .

انسانلر هر درلو عيب و نقصانندن كلياً بري اولدقجه هيچ بر اصول اداره محذوردن بستانون سالم اوله مز . يالكز بعضيسني فالفك اوكني آلمق ايچون عقل بشرك ادراك ايده بيلديكي . زيايبي جامع اواغله ديكر . لرينه حق رجحان قزانور . اشته اصول مشروطه نك متضمن اولديني فوائد بو اساسه مبتيدر . رشوت قوتيله منافع عموميه يي يايمال ايده بيلمك ايچون هيئت مبعوثاني تشكيل ايدن اعضالك نصفندن زياده سني ، يعني على التخمين ايكي و يا خود اوچيوز كيشي يي اطماع ايتمك لازمدركه بو امرك اجراسي نه بيوك مشكلاته تصادف ايده جكي ادانا بر ملاحظه ايله اكلاشيلور . بوندن بشقه بر ماده نك قبول و تصديقي خصوصنده يالكز مجلس مبعوثانك قراري كافي اوليوب عائد اولديني نظارت ايله مجلس اعيانك انضمام رأبي دخي ضروري اولديغندن بو قدرجم غفيري ارتكابه تشويق ايتمك و يا خود قابل تشويق اولديني ادعا ايلمك قرين قبول دكلدر . شو حاله نظراً اصول مشروطه محتسده مأمورين دولت و هيئت

— ۴۳ —

مبعوثانك يالكر هر درلو . مضرتدن عاری اولان و یا خود مضرتی کوزه کورونمیان خصوصاً رشوت آلمسی قابلدر . فرضاً بولیده اصحاب املاک و اراضیدن بری قصبه مذکوره ایله استانبول آره سنده بر شمند و فر خطی یاپلقدمه املاک و اراضینک قیمتی تزیاید ایده جکی . ملاحظه سنه مبنی بویله بر خطک انشائی تسهیل ایتک اوزره هیئت مبعوثاندن بر قاچنه رشوت وعد ایدرک بو صورتله اطماع اولنان اعضارک سعی واقدامیله — یعنی خط مذکور انشائی اولندیغی تقدیرده بوندن مملکتک جدأ مستفید اوله جغنی اثبات ضمننده ارائه ایده جکاری ادله کربک نافعہ نظارتجه و کربک مجامی مبعوثان و مجلس اعیانجه شایان قبول کورولدکده — اشبو امرک قوه دن فعله اخراجی ممکن اولور ایسه ده مذکور اعضارک فعل ارتکابیله وطنک متضرر اولسی لازمکلمیوب احتمالک یاییله جق خطدن هم عموم مستفید اولور و همده شمند و فر قومانیاسی انتفاع ایدر .

فقط انشائی بر وجه بالا فر فر اولنان خطی اعماله ایکی شرکت طالب اولسه و بونلرک برینک تکلیفی مضر اولوب دیکرینککی مفید اولسه : مثلاً بریسی خطی بلا تأمینات انشایه حاضر اولوب دیکری ایسه بهر کیلو . مترو باشنه اونیک فرانق تأمینات طلب ایلسه ، عیجا پاره قوتیله مفید اولان تکلیفی مجلس مبعوثانه رد ایتدیره رک مضر اولانی قبول ایتدرمک ممکن اوله بیلورمی ؟ اوله مز . زیرا هیئت مبعوثانک نصف اعضائی اطماع ایتک محال اولمظه استفاده شخصی لرینی موجب اولیوب وطنه مضرتی آشکار اولان موادده اک عادی انسانلردن مرکب اولان بر اکثرینک بیله مخالفت ایده جکی بدیهیدر . حالبوکه اصول حاضره تحتده بو کبی احوال

— ۴۴ —

هر دائم واقع اولقده در : —

مثلا بغداد خطلی انکلیز قوه پانیالردن بری بلا تأمینات انشا اتمکی درعهده ایله دیکی حالده کیلومتر و باشنه حکومت طرفندن ^{بهر} ^{حساب} ^{میل} طرفندن ^{بهر} ^{حساب} ^{میل} فراتق تأمینات و برامک شرطیله امتیاز مذکور آلمانره اعطا اولمق اوزره در . اسکیشهر ایله قونیه آره سنده کی شمندوفر خطک انشاسی بهر کیلو- متر و باشنه بشیک فراتق تأمینات ایله وقتیه اناطولی شمندوفر قومه پانیایا- سنه احاله قلوب بر موجب مقاوله خط مذکور اشبو شرطه ایکی سنه ایشلد کد نصرکه محمود جلال الدین پاشانک زمان نظارتنده تأمینات مذکوره بلا سبب بشیک فراتق سنکریبک بشیوز فراتقه ابلاغ اولمش و بو- صورته خزینة دولت سنوی بر قاج میلیون فراتق اضرار ایدلمشدر .

بوندن درت سنه اقدامه کلنجه به قدر اناطولی شمندوفر خطک طولی استاسیون موقعلرنده کی مقاص خطلری داخل ایدلیه رک مساحه اولنوب مدت مدیده دنبر و بو اساس اوزرینه بهر کیلومتر و باشنه تأمینات ویرلمکده اولدیفی حالده ینه پاشای مشار الیهک زمان نظارتنده قومه پانیایه اعطا اولنان تأمیناتک مقدارینی آرتدرمق مقصد اخانکارانه سیله استاسیون موقعلرنده کی مقاص خطلری دخی داخل حساب ایدلیه رک خطک طول مجموعی بویله عادی بر ساخته کارلقه تزید اولمش و خزینة دولت بو صورته سنوی بیکلرجه لیرالریانه دوچار ایدلمشدر .

مستقل بر دولت اولدیغمز حالده عدوا کبرمز اولان روسلردن ما عدا هیچ بر اجنبی به معلوم الحدود بر قطعهده شمندوفر انشاسنه مساعدده اولنیه جفته دائر حکومت مذکوره ایله ینیمزده تعاطی اولنان

— ۴۵ —

مقاوله نامه ده اچکن سنه کی وقوع آندندر .

قوة بحریه مزك محافظه واصلاحه صرف اولنمق اوزره افراد ملت سنوی یارم میلیون لیرا فدا ایلدیکی حالده حتی موجود بیله محافظه اولنیه - رق دونمای عثمانیک قصداً محو ایلدیکی وبونک نتیجه الیمه سی اوله رق قوجه بر کرید قطع سنک المزدن کیتدیکی وبواحوالدن طوغریدن طوغری به مشول اولان بحریه ناظری حسن پاشا اولدینی معلوم اولغله برابر پاشای مشارالیهک تحت محاکمه به آلمسی شویله طورسون مرصع قلیچ ایله تلعطیف اولدینی هنوز خاطرلرده اولسه کرکدر .

عجبا مشروطیت آلتنده قننی بر هیئت مبعوثان ، ملتک بو کبی اک مقدس منافعنک یا عمال اولسنه روی موافقت کوسترر ؟ حتی بلغارستان امارتنک بیله بلا تردد رد ایده جکی بر تکلیف مالایطاقی روسلرک بزه قبول ایتدرمی ممکن اولورمی ایدی ؟ بو مثللو مضرتی آشکار اولان احوالده بر قاج یوزکیشی بی اطماع ایدرک منافع عمومیه نک علی التوالی رخنه دار ایدیله جکنی قننی عقل سلیم ادعا ایده بیلور ؟ مستبداً اداره اولنان بز مملکتده هر درلو مساوی بی اجرا ایتدرمک ایچون یالکز شخص واحدک اطماع و یا خود اغفالی کافی اولدینی میدانده طوروب طورور ایکن مشروطیت آلتنده حقوق عمومیه نک اندرأ اضرار اولنه بیلدیگی امکانه مبنی استبدادی مشروطیته ترجیح ایتمک عقلاً مردود اولغله بو خصوصده تطویل کلامه حاجت بو قدر ظن ایدرز .

بالاده اصول مشروطه نک انشاج ایده جکی فوائد و محسناتی بیان

- ٤٦ -

وخلایفکیران طرفندن اصول مذکورہ بی رد مقامندہ سرد اولنان مطالعاتک بطلانی اثبات ایدلمش ایدی . محاکمات عقلیہ ایله ثابت اولان بر نتیجہ - نیک مادہ دخی تأییدی لازمکملکله اصول مذکورہ آلتندہ اداره اولنان مملکتلر ایله شخص واحدک ید مستبدانہ سنہ تودیع ایدیلان ممالکک ترقیات مادیه و معنویہ سنی مقایسہ ایتمک اوزره بر وجه آتی جدولک ترتیب و تنظیمی مناسب کور ولسدر .

ممالک	سنوی نفوس باشنه اصابت ایدن اخراجات و ادخالات	هر بیک میل مریمه اصابت ایدن شمندوفور خفظک طولک	سنوی نفوس باشنه اصابت ایدن مکتوبه قارت پوستال و وغزیه	هر یوز کیشیدم یازان واوقو یا ندر
	غروش	میل	عدد	عدد
انگلتره	۲۲۸۰	۱۸۰	۶۱	۹۷
فرانسه	۱۲۵۰	۱۱۰	۶۰	۹۵
آلمانیا	۱۰۸۹	۱۴۴	۸۳	۹۹
اوستریا	۵۱۶	۹۱	۴۶	۶۰
ایتالیا	۴۷۰	۸۰	۱۶	۵۵
یونانستان	۴۵۰	۲۴	۰۸	۵۰
روسیه	۱۸۰	۳	۰۵	۲۰
ترکیه	۱۷۰	۲	$\frac{۳}{۴}$	۰۵
عجمستان	۱۲۰	$\frac{۱}{۱۰}$	$\frac{۲}{۹}$	۰۴

— ۴۷ —

بر مملکتک اخراجات و ادخالاتی، و اول مملکتده موجود اولان وسائط نقلیه، معاملات نجاریه نك کلیت و جزئیتنه دلالت ابتدیکی کبی، معاملات نجاریه نك کلیت و جزئیتی دخی ثروت و سامانک مقدارینه علامتدر . استبداد آلتده یشایان روس، عثمانلی، و عجم عناصرینک، حریت شخصیه و سربستی، افکاره مالک اولان اقوام سائره به، و حتی دهاکچنلرده حاکمیت عثمانیه بی اوزرندن رفع ایتمش اولان یونانلیلره نسبتاً کړک امر تدریسده و کړک معاملات نجاریه و وسائط نقلیه ده نه درجه دون بولندقلری بالاده کی استابتستقدن اکلاشلدینی کبی، مستبد دولتر بیننده کی تفاوت دخی استبدادک درجه شدتی نسبتده اولسی، مثلاً عجمستانده حکمفرما اولان استبدادک مدهش اولغله عجملرک هر خصوصده دیکرایکی مستبد دولتردن — یعنی روسیه ایله ترکیه دن — دهامتدنی بر حالده بولنملری آبروجه شایان دقت و اهمیت مواددندر .

اصول مشروطه کبی عقلاً و تجربهً رجحانینی ثابت اولان بر شکل اداره، وجود اولدینی حالده بونی نظر اعتباره آلیه رق کندی فراست طبعیه لری ایله ایجاد ایلدکلری تدابیری توصیه ایدنلره کلنجه : بونلردن بعضیسی حکمدار حاضرک تبدیایله هر مطلوب حاصل اوله جنی فکر سقیمنده بولنه رق پادشاهک خلغنی التزام ایدیور . اکثریسی پادشاهک تحکم مستبدانه سنی تحدید ایتمک لزومنی تسلیم ایلمکله برابر بومقصدک حصولی ایچون یکدیگرینه مابن طریقلر ارانه ایلیور . بو طریقلردن بریسی قانون اساسینک اعاده مرعیی طرفه کیدلمکسزین مسؤلیت و کلا

— ۴۸ —

اصولنك قبوليدر . حالبوکه مجلس مبعوثان اولدقجه وکلامسؤل طوتيله من چونکه وکلا کيمه قارشى مسؤل اوله جق ؟ ملته قارشى مسؤل اوله من ، چونکه ملت اشبو خصوصده اجراى نفوذ وحق مداخله دن خارج براقيلور ! سفرای اجنيه يه قارشى مسؤل اوله من ، چونکه او حالده ملت عثمانيه استقلاليت و حقوق حاکميتنى بتون بتون غائب ايتمش اولور . ديمک اوليورکه وکلا پادشاه طرفندن انتخاب اولنمغله برابر هم پادشاهه قارشى مسؤل اوله جق و همده کنديسنه قارشى مسؤل اولدينى بر پادشاهک قوت و قدرتى محديد ايدہ جک !!!

توصيه اولنان طريقلردن بر ديکريده اجراآت حکومتى تفتيش ايتمک اوزره ملتک حسن توجه وامينتى قزانانلردن مرکب بر مجلس عمومينک تشکل ايتميدر فقط اشبو مجلسى تشکيل ايدہ جک ذوات حکمدار طرفندن تعيين اولنه رق عزل و نصب و نفي حقى حکمدارک يد اقتدارينه براقلدقجه ارکان مجلس کنديسندن انتظار اولنان خدمتى حقيه ايفا ايدہ بيلورمى ؟ اعضالرك قيد حيات شرطيله تعيين اولنلرى مسئله سنه کلنججه اولا انتخاب اولنه جق ذواتک ارباب اقتدار و ناموسدن اولسنى تأمين ايدہ جک بر قوت مجبره يوقدر . ثانياً اعضالرى الى آخر العمر مقام مأمور يتلرنده ابقا اولنه جقلرندن امين اولدقجه ايفاي وظيفه ده تکاسل ايدرك عطالت و بطالت ميل ايله جکلرى مأمول بولنمغله بو اصول دخی محذوردن سالم دکدر .

هر ولايتدن بر اعضا انتخاب اولنق و وظيفه سى يالکز دولتک امور ماليه سنه نظارت ايتمک اوزره بر هيئت تشکيلنى تصويب و تکليف ايدنلر

— ۴۹ —

دخی موجود در . واقعا امور مالیه نك درجه اهمیتی نا قابل انكار ايسه ده حق نظارتی بالکمز امور مالیه به حصر ايدرك سائر شعبات اداره بی بو فائده دن محروم ایتکده بر سبب معقول یوقدر ظن ایدرز . بوندن بشقه هر ولایتدن یالکز بر اعضا انتخاب اولندینی صورتده مبعوثانك عددی پك محدود قاله جفندن قسم اعظمنك رشوتله اقناع ایدلسی ممکن اولور . عکسی صورتده ، یعنی اعضا لک عددی حد اعتدالی تجاوز ایتدیکی تقدیرده ، مجلسك نظام وانتظامنه خلل کله جکی ملحوظ اولمغله بو خصوصده دخی « خیر الامور اوسطها » قاعده نه اتباعاً افراط وتفریطدن توفی ایتك موافق عقل وحکمتدر .

بر وجه بالا محاذیر دن غیر سالم ومعیار تجربه دن کچماش اولان اصولری بالالتزام توصیه ایتکدن ايسه ، بالمله مدنی دولتدرده مرعی اولوب فوائد کثیره سی سببیه مدحت پاشا مرحومك حیاتی بهاسنه ملت یادکار ایتش اولدینی قانون اساسینك اعاده سی استحصاله صرف مقدرت ایتك دها موافق دکلیدر ؟ بزده علی الاکثر تعقیب اولتان طریق اسلافك یابدیغنی بیقمقدر . مدحت پاشا مرحومك اکدیکی تخمی یتشدرمك طرفه متحداً کیدلمدیکنك سببی بواولسه کرکدر . اکز یاده موجب مایوسیت اولان نقطه ، بومسلکمزلك واطراد سزلفك امور دواتی اصلاح ایتك عزمنده بولتان ذوات آره سنده دخی نمایان اولسیدر معمارلرمز خودپسند اولدقلری جهتله اسلافك تأسیس ایتدیکی تمل اوزرینه بناقورمغه تنزل ایتمیورلر . حالبوکه هر عقلنه کلان یالکز ؛ اشنه بر تمل آتوب جسم انشاآه باشلامق تصورنده بولنور ايسه ، یا ایش

صرف تصور دن عبارت قالور ، و یا خود صرف اولنان امکار برهوا اولور .
 احتمالکه مدحت پاشا مرحومک تنظیم ایندیکی قانون اساسیده بعض
 نقصان اوله . فقط تفرعاده نقصانیت اساسک ابطالی مستنزم اوله میه .
 جفندن ، لایق اولان شی ، تعدیلنه لزوم کوریلان موادک تصحیحیله
 برابر مملکت مزده ایکی سنه به قریب بر مدت ظرفنده تجر به اولنسی
 سبیله دخی دیگر اصولره حق رجحانیق اولان قانون اساسینک اعاده
 مرعیتی متحداً طلب ایتمکدر .

اسلافک یایدیغنی بیقیمق بزده عادت اولدیغنی کبی ، سائر لرینه بکره .
 مامکه چالشمق دخی اوصاف مخصوصه مزدندر . هیچ برمدنی مملکتده
 تجر به و تطبیق اولنماش بر اصول اداره طلبنه قالقشمق عالم مدنیتده
 عصر لردنبرو عرب لردرت و یا خود ایکی تکرک اوزرینه وضع ایدیلوب
 بو اصولده انشا اولنان عرب لره حیوانلره زحمت و بر میهرک کمال سرعت
 و سهولتله حرکت ایتمک لرینی رأی العین مشاهده ایلدی کمز حالدده عرب لره
 مزک اوچ و یا خود بش تکر لکللی اولق اوزره اعمال اولنسنده اصرار
 ایتمک بکرر . موجدلک عثمانلورک فضاثلندن اولدیغنی مع التأسف اقرار
 و اعتراف ایتمک مجبور ز . بیلمدی کمز و عجمیسی اولدیغمنز بر . صلحتده
 جاهلانیه حرکتده دوام ایده جکمزه عجز مزی بالاعتراف بیلانلردن
 اوکرتمک غیرت ایتمک و اوکرندی کمز علمی کندبمزده تطبیق ایتمک بذل
 همت ایتمک دهها معقولدر ظن ایدرز .

شوراسنی دخی نظر اعتبار دن دور طوتمامیلدرکه امور ملکیه به
 عاند مصالحده اجرا اولته حق تجار بک تحدیدی غیر ممکن اولمغله بو
 خصوصده یکی تجر به لره قیام ایتمک مخاطره دن خالی دکدر . مثلاً علم

- ۵۱ -

طبدہ یکی کشف اولنان بر دوانک درجہ تاثیرینی اکلامق ایچون تجر بہ
 یالکز بر قاج کیشی اوزرنده اجرا اولنور • فائده برینه مضرت بیله
 ایرات ایسه ضرر محدود قالور • حالبوکه امور ملکیه داتر مسائلده اجرا
 اولنه جق نجار بک بر قاج کیشی اوزرنده تطبیق غیر ممکن در • نتیجه
 سی خلاف مأمول مضر چیقدقده عموم اهالی ضرر دیده اولور • بناء
 عایه اصول اداره دولتک بر بشقه شکله وضعی کپی درجہ اهمیت و نزاتی
 مبالغه مکتور میان بر مسئله ده سائر لرینک تجر بہ سندن بالاستفاده
 فائده سی ماده ثابت اولان بر اصولک ترجیح اولنمسنده بر قاندها محسنات
 اولدینی ناقابل انکاردر •

اصول مشروطه نک بزده تطبیق ممکن اولوب اولدینی مسئله سنه
 کلنجه: ملئر عقل و ذکا ، عادات و اخلاق و معلوما نجه یکدیگرینه بکرمه
 مدکری جهتله بر مملکتده جاری اولان قوانین و نظامات عینله دیگر
 مملکتده تطبق اولنمه جفی بدیهی ایسه ده ، بعض اساسلر واردرکه
 بونارک قبول و موقع اجرا به وضعه اورو یا قطعه سنی تشکیل ایدن اقوام
 مختلفه نک عمومی بلا استثناء لزوم کور مشدر • بواساسلردن برنجیسی ،
 حکومتک اجرا آتی قونترول ایتمک و تنظیم اولنان قوانینی قبول و یا خود رد
 و یا خود تعدیاتی طلب ایلمک اوزره بر هیئت مبعوثان تشکیلی ، و هیئت
 مذکورہ اعضالرینک اهالی طرفندن انتخابی ، و ایکنجیسی هیئت مبعوثان
 طرفندن اکثریت آرا ایله قبول اولنان لایحه لرده شاید مضر و محل
 آسایش بر شی کوردیکی حالده مطالعه سنک علاوه سیله یا قطعاً رد
 و یا خود تعدیل اولنق اوزره هیئت مذکورہ به اعاده ایتمک صلاحیتنی

— ۵۲ —

حائز بر مجلس اعیان تشکیلیدر^(۱)

اورو با قطعه سنده متمکن اولان ملل مختلفه بیننده دین و مذهب، جنس و قومیت، عادات و اخلاق و معلوماً بجه یکدیگرینه بکره میان بر چوق اقوام موجود اولمغله برابر بالاده ذکر اولنان یکی اساسک قبول و موقع اجرایه وضعی جمله سنجه ممکن اولدینی حالده بزده نیچون اوله- مسون؟ بر اصولی بتمامها تطبیق ایتمکله یالکر اس اساسنی تطبیق ایلمک بیننده فرق عظیم اولدینی اونودلما لیدر. ایضمه عاتته دوچار اولان خسته لیک صولفاتو ایله تداوی اولنسی فن طبجه اساساً قبول اولنمش بر اصولدر. یالکر و یر یله جک مقدار خسته لفق شدنه کوره و خسته نک قوت و تحمل وجودیه سی نسبتنده تحول ایدر. تعمیر آخرله دوا بر صورت تداوی متفاوتدر. اشته عینی و جهله مترقی دولترده دخی بنای حکومتک قوائم اساسیه سی بر اولوب یالکر شعبات امور و تفرعات اداره احتیاجات محلیه به کوره متفاوتدر. مدحت پاشا مرحوم بو حقیقی نظر اعتباره آله رق اعلان ایتمش اولدینی قانون اساسیده، یالکر بنای حکومتک تملی اولان بو ایکی اساسی محافظه ایتمکله اکتفا ایدرک هیئت مبعوثانک صورت انتخابی، هیئت اعیانک تعیین و ترکیبی، محاکمک صنوف و وظائف و صلاحیتک درجات و تقسیماتی، تکالیف و مراتب میریه نک توزیع و تحصیل، ولایاتک اصول اداره داخلی سی کبی شعبات اموری، مملکت مرکز احوال مخصوصه سنه کوره تنظیم و ترتیب ایتمش ایدی.

فی الواقع صولفاتو ایله تداوی به اعضای بدنیه سی غیر محتمل خسته لر

(۱) هیئت اعیان یالکر یونانستان ایله بلغارستانده وجود دکلدر.

— ۵۳ —

بولنديني کي اصول مشروطه ايله اداره اولنمغه کسب استحقاق ايتماش اقوام دنى موجود ايسه ده بونلر بالاده شرح وايضاح اولنديني وجه اوزره ، عالم مدنيتک درس اولی اولان اطاعت وانقيادى هنوز تحصيل ايدمه میان ملتردر . حالبوکه بزم بو حال وحشتدن چوقدنبرو قورتيلوب اداره مطلقه نك تدريس ابتدکی درس انقياد واطاعتی حتی لزومندن زياده تحصيل ايلديکمز بوکونکی حال انقراضمزله ثابتدر . ديمک اوليورکه اقوام عثمانیه ، شخص واحدک اداره مستبدانه سی آلتده معناً وماده استحصالی ممکن اولان ترقيتک درجه بالاسنه يتشوب حال تدنی به رجوع ايلديکی تاريخدن اعتباراً ، یعنی سلطان سليمان قانونی دورندنبرو ، اصول مشروطه ايله اداره اولنمغه کسب صلاحیت ايتمشدر . عکسفی ادعايدنلرک اکثریسی اثبات مدعا ایچون اشبو اصول ايله اداره اولنمغه بزده اهالینک هنوز حاضر بولندينی درمیان ایتکده ايسه لرده بو وجهله تفسیر ماده به قیام ایتک ، عدم تقيید نتیجه سی اوله رق اوزرنده چالی چرپی بیتان غایت مثبت بر آراضی بی فلاحته غیر صالحدر ديه رک حکم ایتکه بکرر . زیرا اهالینک حاضرلنماش اولسی اصول مشروطه نك قابل تطبیق اولمديغه دلالت ایتيوب ، اولسه اولسه افکار عمومی نك بو خصوصده استحضار . ینه لزوم اولدينی کوستررکه ، اشبولزومک موجودیت ودرجه اهمیتی جمله دن اول بز تقدیر واعترافه حاضرر .

نوع بشر عادت ايدنديني شينلری فنا بيله اولسه محافظه به ميا لدر . بناء عليه يکی بر اصولی موقع اجرايه وضع ایتدن اول ابتدا اهالی بی اول اصوله آلدردمق لازمدر . مطلوب اولان بر اصولک متضمن اولدينی فوائد داترافکار عمومی استحضار اولندينی تقدیرده هم اصول مذکورمه .

— ۵۴ —

نك استحصالی قولایلشور و همده استحصال اولندقدنسكره امر محافظه وادامه سی ممکن اولور انانلری مالوف اولدقلری برفكره آلدرمق ایچون چاره یكانه ایسه صورت دائمه ده آندن بحث ایدرك ذهنلری بویله جه ضبط واشغال ایتمكدر زیرا بر ماده نك فوائد و محسناتی انانلك علی التوالی نظر دقتنه عرض ایدلده كده اول ماده نك استحصالی ایچون قلب بشرده بیوك بر آرزو او یانسی قواعد كایه طبعیه اقتضاسندندر .

افكار عمومی بی وجه لایق اوزره استحضار ایتمك ایچون اول بو امر مهمه تثبت ایدن ذوات بیننده مطلوب هر نه ایسه آكا داتر اتفاق آرا حاصل اولسی لازمدر . عكسی صورتده ، یعنی یكدیكیرینه مباین بر طاقم طریق قراراته اولدینی تقدیرده ، اذهان عمومی بتون بتون تشویش ایدلش اوله جفندن اهالی نه ایستیه جكنی شاشیره رق ، نهایت هیچ بر شی طلب ایتمك قنار ویرر . حال بوكه یالكر بر فكر متفقاً و علی التوالی خلقك نظر دقتنه عرض اوله رق چاره نجات بونك استحصالنده اولدینی تفهیم ایدیلور ایسه ، مقصده سرعت ممكنه ایله تقرب اولنه جنی شبهه سزدر . زیرا مواد سارنده اولدینی کبی امور دولته متعلق احوالده دخی تأثیر عظیم حاصل ایده بیلمك ایچون قوای معنویه متحداً یالكر بر نقطه به صرف اولنلیدر . افراد ملته بر آغزندن و متبادیاً عقلاً ، دیناً ، و ماده مرغوب اولان بر اصول اداره توصیه اولندقدنه ، نهایت الامرده آنلك دخی اول اصول اداره بی بر آغزندن طلب ایتمك قیام ایله جكلری طبعییدر .

اصول مشروطه نك فوائد و محسناتی حقنده شمدی به دكین سرد و بیان اونان ادله قرین قبول کورولدیکی تقدیرده ملته پیشدار اولانلك

— ۵۵ —

وظیفه سی ، هر دلو غرض و عوضی بر طرف ایدرک ، و یکدیگری علیه
حقلی و حفز حرف واحد سو یلمکدن امتناع ایدرک ، جمله قوت
و قدرت لرینی یالکز قانون اساسینک اعاده مرعیتی خصوصه صرف برله ،
بو باده ملنک قلبنده شدتلی بر آرزو او یاندر مقصدن عبارت قالمیدر .
اشبو نتیجه نك حصولی ایچون ممالک عثمانیه ده انتشار اولنمق اوزره بر
« واسطه افکار » تاسیسی لازمکلوب بو ایسه خارجه یالکز بر قاج
کشینک وجودینه متوقفدر . فقط بر ماده به داتر افکار عمومیه اوزربنه
تأثیر کلی حاصل ایده بیلدک ایچون مروجلرک احساب حسن نیت
واققدار دن اولسی درکار بولنمقله اشبو وظیفه بی در عهده ایدن ذواتک
عددجه قلتی ایله برابر اخلاق واققدارجه معلوم وه متمد اولملری مستغنی ،
بیان و ایضاحدر .

بر وجه معروض بر « واسطه افکار » تاسیس ایتدکده اصلاحات
فرقه سنک وطنه قارشلی ابراز ایده جکی خدمات ، مملکت لرینی ترک ایدرک
دیار غربتده بیهوده بره پریشان اولاق اولیوب بالعمکس خارجه طبع
اولسان اوراقی داخل مملکتده توزیع ایتمک و قانون اساسینک اعاده
مرعیتی خصوصنده افکار عمومیه بی استحضار ایلمک اوزره هر دلو
تشبث ایدن کیری طوریه رق افراد ملته هم دوچار اولدیغمز مرضک
ماهیتنی و همده ، چاره تداو یسنی افهام ایتمکدن عبارت قالمیدر .

انظار عامه به بسیط و معین بر اساس وضع ایمی ره رک یالکز پادشاهی
طعن و مواخذة ایتمکله تضییع اوقات ایلیانلره شوراسنی بیان ایتمک استرزگه ،
بالجمله سیثاتی حکمداره عطف ایدرک دوچار اولدیغمز احوال اسف
اشمالک سبب یکنانه سی حکمدار اولدیغنه حصر مقال ایدلمسی ، پادشاهک

- ۵۶ -

تبدیلیله هر مطلوب حاصل اوله جفته داتر اذهان عمومیده بر فکر سقیم پیدا اولسنه خدمت ایلدیکندن اهالی اله کچه جک ایلک فرصتده شکل اداره نك تبدیلینه قیام ایده جکنه حکمدار جدیدک موهوم اولان اجرا آت حسنه سنه منتظر قالورکه بوحالده صرف اولنان مساعی عکسنه استعمال ایدلمش اولوب یسه افراد ملت شخص واحدک تحکم مستبدانه سندن خلاص اوله مز . شو ملاحظه یه نظراً نفرت عامه بی حکمدارک علینه جلب ایتدکنن ایسه ، اصول مستبده علینه توجیه ایلمک دهامعقول اوله . جفتدن اداره حاضره دن مشکلی اولان اصحاب حسن نیتک جمله قوت و قدرتی بوقفه یه صرف اولسه کر کدر ظن ایدرز .

روی زمینده متفرق برحالده اوچیوز میلیونه قریب اهالی اسلامیه موجوددر آسیا و افریقاده بر قاج حکومت اسلامیه واریسه ده بونلرمیاندده دیکر لرینه نسبته قوی الشکیمه و اولدقجه دولت اطلاقه شایان اولانی دولت عثمانیه در شرف خلافت دولت عثمانیه ده در . بالجمله اهل اسلامک حامی . یکنانه سی و حرمین محترمینک خادمی دولت عثمانیه در . هر نقطه نظر دن دولت عثمانیه نك زوال و انقراضی عالم اسلامیت ایچون بر یأس ابدی ، بر مصیبت عظیمه در . بنا برین دولت مذکوره بی اداره مستبده نك القا ایلدیکی در که زوال و کرداب انقراضدن تخلیص ، و اداره مشروطه بی تأسیس ایلمک اوزره تشبثانده بولمق هر مسلم اوزرینه دیناً و سیاستاً فرض عیندر . « کلکم راع و کلکم مسؤل عن رعیته » حدیث شریفیده مصیبت واقعه دن اقطار جهانک هر طرفنده بولنان اسلاملری هم مسؤل طوتیور و هم ده ایفای وظیفه یه دعوت ایدیور .

KAYAUM Yayınları

- No. 1:** Ertürk Keskin, N. (Yay. Haz.), **Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri**, Ankara, 2004.
- No. 2:** Ayman Güler, B. (Ed.), **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939**, Ankara, 2007.
- No. 3:** Ayman Güler, B. (Ed.), **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949**, Ankara, 2009.
- No. 4:** AÜ SBF, **Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı Lisansüstü Programları Tanıtımılığı** (2009-2010), Ankara, 2009.
- No. 5:** Övgün, B. (Ed.), **Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform**, Ankara, 2009.
- No. 6:** Güven T., **Siyasi İlimler Mecmuası 1931-1955 İnceleme ve Dizin**, Ankara, 2010.
- No. 7:** Özkan Sayan, İ. (Yay. Haz.), **Prof. Dr. Kurthan Fişek İçin Yönetim Üzerine**, Ankara, 2010.
- No. 8:** Ertürk Keskin, N. (Ed.), **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 (2 Cilt)**, Ankara, 2012.
- No. 9:** Demirelli, L. (Yay. Haz.), **Kanun Hükmünde Kararnameler ile Yönetim Çalıştayı**, Ankara, 2014.

- No. 10:** Somel, A. Yılmaz Uçar, A. Zengin, O. (Ed.), **21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek Kurultayı**, Ankara, 2013.
- No. 11:** Şahinkaya, S. (Ed.), **21 Yüzyıl İçin Planlama: III. Kurultay**, Ankara, 2014.
- No. 12:** Gönül, M. V., **Batı Yöntemleriyle Batılılaşma, Örnek Olay: Off-Set**, Ankara, 2015.
- No. 13:** Özkan Erdoğan, Ş. N., Zengin, O. (Ed.), **Prof. Dr. Oğuz Onaran'a Armağan**, Ankara, 2016.
- No. 14:** Çiner, C.U. (Ed.), **Türkiye'de Kamu Politikaları: Güncel Konular ve Eğilimler**, Ankara, 2020.